

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

UDK 39/
497.12(05)
ISSN
0351-2908

Leto
37/1997,
številka 3

Cena:
525 SIT

Vol. 37, No. 3
LJUBLJANA
NOVEMBER 1997

*Žabar z Ljubljanskega barja, leta 1925.
Foto: Iz fototeke Mestnega muzeja Ljubljana*

BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOLOGICAL SOCIETY

UVODNIK

Rajko Muršič

Ljubljana, prelepa draga vas domača: popotne misli k etnologiji Ljubljane, str. 1

Ljubljana, my sweet home-village: remarks on ethnology of Ljubljana (foreword)

ETNOLOGIJA LJUBLJANE

Damjan Ovsec

Vprašanja kontinuitete mesta Ljubljane in meščanstva: problemi s slovensko metropolo. Ob

Evropskem mesecu kulture v Ljubljani (15. maj - 5. julij 1997), str. 2-6

The questions of continuity of the city of Ljubljana and citizenry: The problems with the Slovene metropolis. On European Cultural Month in Ljubljana (May 15th - July 5th 1997), (Summary), p. 6

Božidar Jezernik

Spomeniki v vetru sprememb, str. 7-10

Monuments in the wind of change, (Summary), p. 10

Nena Židov

"Jaz bi tudi gada požrl, samo da bi bilo bolje." Zdravljenci in alternativna medicina v Ljubljani, str. 11-15 (Summary), p. 15

"I would even swallow an adder if it helped me to get better." The treated and alternative medicine in Ljubljana, pp. 15-19

Mojca Tercelj Otorepec

Trnovski "tičarji", str. 20-24
Bird-Catchers from Trnovo, (Summary), p. 24

Mojca Ferle

»Obljubi zvesta jo je vaga potegnila na moško stran« ali Častitljive bukve "Škandrov protokol", str. 25-29

"Faithful to her promise, the scale tipped onto the male side," or: The venerable "Škander's Protocol", (Summary), p. 29

Andrej Studen

Slikanje socio-topografske podobe nekega bivanjskega miljeja: Primer naselja vil na Mirju med obema svetovnima vojnama, str. 30-32

A socio-topographic image of a residential milieu: The Mirje villa settlement between World War I and II, (Summary), p. 32

Nina Vodopivec

Življenje Rdeče hiše v tridesetih letih, str. 33-38

The Life of the Red House in the 1930s, (Summary), p. 38

Polona Sketelj

Rožna dolina: Od ruralnega predmestja do urbanega naselja, str. 39-50

Rožna dolina - from a rural suburb to an urban settlement, (Summary), p. 50

Ljubljana, prelepa draga vas domača: popotne misli k etnologiji Ljubljane

*"Iz žarečih plinov so se z vrtnčenjem oblikovali planeti in med njimi Zemlja, ki je bila spočetka le žareča krogla. S postopnim obla-
janjem je temperatura sčasoma dosegla stópno, ko se je lahko začelo razvijati življenje. Dolgo časa so najprej kraljevale modrozelen
alge, postopoma pa se je na njej oblikovalo življenje v vseh svojih neizmerno bogatih in raznolikih oblikah, najprej rastline, nato živali
in naposled iz najvišje razvitih opic ljudje. Ti so najprej živeli v praskupnosti, torej v brezrazredni družbi, nato pa so skozi kompleksen
družbenohistorični razvoj razredne družbe prešli skozi vse faze sužnjelastniškega reda, feudalizma in kapitalizma, ki skozi svoje gnitje
nujno prehaja v socializem. Najvišja oblika, ki izraža bistvo socialističnega stremjenja, je kajpada samoupravljanje, to pa je kljub
nekaterim neznatnim in nepomembnim težavam najbolj razvito v Jugoslaviji. Zato ni naključje, da je bilo prav tu - in to v najbolj raz-
vitem delu Jugoslavije - ustanovljeno Društvo za teoretsko psihoanalizo in v njegovem okrilju Šola Sigmunda Freuda, ki svoje izsledke
objavlja prav v zbirki..."*

Šola Sigmunda Freuda pri Društvu za teoretsko psihoanalizo (Slavoj Žižek), Ljubljana 1985 (Hegel in objekt: Filozofija skozi psihoanalizo 3, str. 3)

Ko sem leta 1982 prišel študirat v Ljubljano, sem se z nekaj starejšim kolegom, ki je tu študiral že tri leta, pogovarjal o tem, če bi po študiju raje živel v Ljubljani ali v Mariboru (s tem vprašanjem se - hočeš nočeš - sreča vsak študent "iz province", ko pride na "začasno" bivanje v prestolnico). Moj kolega je bil kategoričen v prepričanju, da je z Ljubljano vse v najlepšem redu in da se za nobeno ceno ne bi vrnil nazaj, saj je imel občutek, da se je znašel v - to niso njegove besede - popku sveta. Pri tem je seveda mislil na takratno prelomno dogajanje v kleti (katerega že - četrtega?) bloka v študentskem naselju (ta svetovljanska luknja se je imenovala Disco FV), na koncertno in drugo kulturno, podkulturno ter alterkulturno dogajanje, na živahno dogajanje v Kinoteki, na brstenje najrazličnejših raziskovalnih (in družbenokritičnih) programov v humanistiki na FF (ta vitalnost duha je odsevala tudi v ironičnih zapisih, kakršen je zgornji citat, ki mu je treba dodati le še to, da je bila tako razumljeno središče veselja in zgodovine prav Ljubljana) in še na marsikaj (Radio Študent, na primer, je bil absolutno najpomembnejši magnet moje generacije; bil je radio s presežkom, ki - tega takrat seveda nismo vedeli - ni imel konkurence v takratni Evropi). Bil je, skratka, prepričan, da je Ljubljana ena od svetovnih prestolnic in kraj, v katerem je človek lahko bistveno bolj ustvarjalen kot "v provinci" (ki ne premore niti filozofske fakultete). Sam sem se sicer strinjal z njim, toda na ljubljansko klimo se nikakor nisem mogel navaditi in sem se, kolikor je bilo mogoče, vračal v rojstni Maribor, kjer smo se na vse kriplje trudili, da bi vzpostavili ključne urbane mladinskokulturne institucije.

Če primerjam Ljubljano iz tistega norega "predpomladnega" obdobja z Ljubljano danes, se seveda ne morem znebiti neprijetnega občutka, da je življenje v tem mestu sicer bistveno manj moreče kot takrat, toda Ljubljano pravzaprav dojemam kot eno od evropskih prestolnic le še takrat, ko Celovško cesto zasedejo policisti in napravijo prostor koloni reprezentančnih avtomobilov, okrašenih kot kičasto božično drevo.

Sedaj, ko Ljubljano poznam tudi z bolj "profane" in vsakdanje plati, se tu in tam še vseeno začudim, ko blizu klasičnega blokovskega naselja srečam traktor ali ko v sicer urbaniziranem okolju opazujem kozolce in ugotavljam, da je to verjetno edina evropska prestolnica, v kateri ne najdemo samo traktorjev in kozolcev, ampak tudi čisto pravi bio gnoj. Zato me niti ne preseneča več pretirano, da so kolegi in kolegice, ki so se odzvali na naš poziv za pisanje o Ljubljani, večinoma opisovali pretekle procese urbanizacije določenih mestnih okolij in z njimi povezane predurbane oz. oburbane dejavnosti. Sam sem si sicer želel tudi kakšnega prispevka, ki bi razkrival današnje klubsko ali gostilniško življenje v mestu, posocialistično razslojenost, imigrante, klošarje ali nogometne navijače (mimogrede: Ljubljana je verjetno tudi edina prestolnica, v kateri več ljudi obiskuje opero kot pa nogometne tekme), toda današnje dihanje tega mesta za kolege in kolegice očitno ni enako vznemirljiva tema kot oziranje v njegovo preteklost.

A niti na misel mi ne pride, da ne bi z zadovoljstvom in celo z navdušenjem pospremil prispevkov v tej številki Glasnika, saj vsi po vrsti po svoje odstirajo posamezne koščke tega, kar razumemo (in doživljamo) kot urbano življenje, ki bi bilo brez zgodovinskega spomina (tako tistega, ki sega le dobro desetletje in pol nazaj, kot tistega, ki sega v urbanizacijske izkušnje generacij, ki jih že lep čas ni več med nami) oropano za nekaj ključnih globinskih razsežnosti našega bivanja v danem prostoru in času.

Na koncu bi se rad opravičil avtorjem in avtoricam, ki sva jih z urednico spomladi priganjala k čimprejšnji oddaji besedil, ker sva verjela, da bo ta številka izšla junija, kot je bilo načrtovano. Toda stvari so se zasukale bistveno drugače in urednika sva na natezalnici postavljajna takšnih in drugačnih pogojev in omejitev iz meseca v mesec vse bolj izgubljala vsako voljo do dela (najin entuziazem pa je že tako ali tako bil uspešno odploavljen marca letos), tako da so se zamude pri pripravi te številke samo še stopnjevale v komajda predvidljivem accelerandu plesa izgubljenih duhov. Toda to je zgodba, ki še čaka na svojo kodo. V naslednji številki. Upam.

Rajko Muršič

Damjan Ovsec

VPRAŠANJA KONTINUITETE MESTA LJUBLJANE IN MEŠČANSTVA

PROBLEMI S SLOVENSKO METROPOLO

Ob Evropskem mesecu kulture v Ljubljani
(15. maj - 5. julij 1997)

UVOD

V pričujočem članku se bom ukvarjal z vprašanji, ki se postavljajo v zvezi s kontinuiteto oziroma diskontinuiteto ljubljanskega meščanstva oziroma Ljubljane in njene mestotvornosti ter s problemi, ki jih imamo s slovensko prestolnico po osamosvojitvi.

Železna teza o slovenskem narodu je naslednja: Slovenci smo zaradi zgodovinskih okoliščin pomanjkanja samouresničevanja v političnih in državnih zadevah kompenzirali z udejstvovanjem v kulturi. Včasih bolj, včasih manj uspešno. To je, recimo, Vidmarjeva teza, pa tudi teza drugih avtorjev, ki so jo uspeli nekako "zacementirati" v svojo in slovensko psiho. Sam imam glede tega številne pomisleke, ki pa bi zahtevali posebno obravnavo.

Stopnja neke kulture je vedno povezana s stopnjo zavesti (razvojem zavesti) nosilcev taiste kulture. Tu gre za psihološki pojem individuacije. Kakšna je bila, denimo, slovenska zavest v 19. in v 20. stoletju, do danes - ne glede na to, da nimamo dovolj empiričnih podatkov za natančno psihološko obravnavo - vemo. Po svoje so jo, recimo, obravnavali pesniki, pisatelji, slikarji, arhitekti, teologi, predstavniki najrazličnejših strok, od Prešerna do Naceta Šumija. Vemo, kakšnih kulturnih dosežkov smo bili zmožni bodisi za časa Prešerna, Cankarja ali Kocbeka. Če bi slovenska zavest in z njo stopnja kulture kaj veljali, revolucionarni piš po letu 1945 ne bi tako hitro odpihnil vseh podedovanih vrednot. Pa tudi pred tem datumom bi se stvari odvijale docela drugače. Gotovo je kultura, kakršna je pač bila, slovenskemu narodu pomagala preživeti. Kateremu narodu pa ni? Tu gre bolj za izvirnost ali zasluge kot za posebne zgodovinske okoliščine, ki jih etnologi pač dobro poznamo.

Seveda se pri nas o kulturi in njenih problemih tudi današnji neprestano piše in še več govori, ker se je omenjena teza "prijela". Vendar je slovenska kultura hkrati večni pastorek, večni "siromak brez denarja". In prav to pove vse. Res pa je, da imamo zdaj kot narod z manj kot dvema milijonoma prebivalcev, z Ljubljano, ki jih ima okrog 350.000, vsak dan izjemno veliko kulturnih dogodkov (vendar

kakšnih?) in prireditev vseh vrst, kar bi v podobnih razmerah drugod po svetu zaman iskali.

Veliko manj kot o t. i. "visoki kulturi" pa govorimo, pišemo in vizualiziramo o kulturi vsakdanjega življenja, kamor med drugim spadajo tudi kultura bivanja, kulturna podoba in življenje v mestih, trgih in vaseh, kultura medsebojnih odnosov itn. Kadar pa se teh problemov le lotimo, moramo ob tem, da se nekaj le premika na bolje, v glavnem ugotavljati, da imamo na tem področju še zmeraj pravo "dinastijo" črnih lukenj. Nekaj o tem, predvsem pa o problemih v zvezi z našim glavnim mestom Ljubljano, bi želel obravnavati v tem članku.

MESTO JE AKUMULIRANI KOLEKTIVNI SPOMIN

Vsako mesto nastaja počasi, z opremo vseh časov. Zato je mesto akumuliran kolektivni spomin.¹ To naj bi se kazalo v njegovih formah, vsebini, estetiki, etiki, načinu življenja itn. Kar nas v Ljubljani pritegne, naj gre za arhitekturo, parke, posebne ambiente, vedute, urbanistične domislice, atmosfero in podobno, je delo meščanskega uma.² Meščanstvo je stoletja gradilo mesto zase, zato se je z njim močno identificiralo. Danes imamo z identifikacijo velike težave, razlogov za to pa je veliko. Glavni so pač politični, ekonomski, socialni, psihološki, geografski itn. Pomemben, čeprav ne edini razlog je v tem, da imamo v Ljubljani pet vrst prebivalstva. Imamo prave meščane, prišleke iz večjih slovenskih mest, prišleke s podeželja in prišleke iz bivših jugoslovanskih republik. Imamo pa tudi tujce, ki na podobo Ljubljane trenutno skoraj nič ne vplivajo. Obe kategoriji prišlekov sta v veliki številčni premoči, predvsem pa bistveno večji, kot sta bili med obema vojnoma, ko je mesto po številu prebivalstva in prostorsko tudi raslo. Vendar so takrat vladale druge norme in vrednote. Temeljna razlika med pravim meščanom in mestnim prebivalcem (nekateri to enostavno enačijo) je v tem, da slednji do mesta nima (enakega) ustvarjalnega odnosa, ker se z mestom in njegovim esprijem bodisi šibko bodisi sploh ne identificira.

Za mnoge mestne prebivalce je Ljubljana sicer mesto, ki jim omogoča delo in bivanje, vendar mu ne pripadajo. Ne pripadajo mu ne po statusu, ne po načinu življenja in mišljenja, ne po izgovoru. Načelno seveda to ni nič slabega, vendar... Njihovo srce je pač na deželi. Seveda pa so med ljubljanskim prebivalstvom tudi meščani, ki izvirajo iz večjih slovenskih mest, na primer Maribora, Celja, Kranja.

1 D. J. Ovsec, *Pomen mestnega prostora v Ljubljani nekdanj in danes*. V: *Posvetovanje psihologov Slovenije v Portorožu*. Ljubljana 1980. str. 171. Referat je bil na posvetovanju prebran l. 1979.

2 D. J. Ovsec, *Meščanstvo*. Ljubljanska meščanska kultura. V: *Ljubljana 2/4*, marec 1997, str. 16-17.

Ljubljana, prelepa draga vas domača: popotne misli k etnologiji Ljubljane

*"Iz žarečih plinov so se z vrtnčenjem oblikovali planeti in med njimi Zemlja, ki je bila spočetka le žareča krogla. S postopnim obla-
janjem je temperatura sčasoma dosegla stopnjo, ko se je labko začelo razvijati življenje. Dolgo časa so najprej kraljevale modrozelen
alge, postopoma pa se je na njej oblikovalo življenje v vseh svojih neizmerno bogatih in raznolikih oblikah, najprej rastline, nato živali
in naposled iz najvišje razvitih opic ljudje. Ti so najprej živeli v praskupnosti, torej v brezrazredni družbi, nato pa so skozi kompleksen
družbenohistorični razvoj razredne družbe prešli skozi vse faze sužnjelastniškega reda, feudalizma in kapitalizma, ki skozi svoje gnitje
nujno prehaja v socializem. Najvišja oblika, ki izraža bistvo socialističnega stremljenja, je kajpada samoupravljanje, to pa je kljub
nekaterim neznatnim in nepomembnim težavam najbolj razvito v Jugoslaviji. Zato ni naključje, da je bilo prav tu - in to v najbolj raz-
vitem delu Jugoslavije - ustanovljeno Društvo za teoretsko psihoanalizo in v njegovem okrilju Šola Sigmunda Freuda, ki svoje izsledke
objavlja prav v zbirki..."*

Šola Sigmunda Freuda pri Društvu za teoretsko psihoanalizo (Slavoj Žižek), Ljubljana 1985 (Hegel in objekt: Filozofija skozi
psihoanalizo 3, str. 3)

Ko sem leta 1982 prišel študirat v Ljubljano, sem se z nekaj starejšim kolegom, ki je tu študiral že tri leta, pogovarjal o tem, če bi po študiju raje živel v Ljubljani ali v Mariboru (s tem vprašanjem se - hočeš nočeš - sreča vsak študent "iz province", ko pride na "začasno" bivanje v prestolnico). Moj kolega je bil kategoričen v prepričanju, da je z Ljubljano vse v najlepšem redu in da se za nobeno ceno ne bi vrnil nazaj, saj je imel občutek, da se je znašel v - to niso njegove besede - popku sveta. Pri tem je seveda mislil na takratno prelomno dogajanje v kleti (katerega že - četrtega?) bloka v študentskem naselju (ta svetovljanska luknja se je imenovala Disco FV), na koncertno in drugo kulturno, podkulturno ter al-terkulturno dogajanje, na živahno dogajanje v Kinoteki, na brstenje najrazličnejših raziskovalnih (in družbenokritičnih) programov v humanistiki na FF (ta vitalnost duha je odsevala tudi v ironičnih zapisih, kakršen je zgornji citat, ki mu je treba dodati le še to, da je bila tako razumljeno središče vesolja in zgodovine prav Ljubljana) in še na maršikaj (Radio Študent, na primer, je bil absolutno najpomembnejši magnet moje generacije; bil je radio s presežkom, ki - tega takrat seveda nismo vedeli - ni imel konkurence v takratni Evropi). Bil je, skratka, prepričan, da je Ljubljana ena od svetovnih prestolnic in kraj, v katerem je človek lahko bistveno bolj ustvarjalen kot "v provinci" (ki ne premore niti filozofske fakultete). Sam sem se sicer strinjal z njim, toda na ljubljansko klimo se nikakor nisem mogel navaditi in sem se, kolikor je bilo mogoče, vračal v rojstni Maribor, kjer smo se na vse kriplje trudili, da bi vzpostavili ključne urbane mladinskokulturne institucije.

Če primerjam Ljubljano iz tistega norega "predpomladnega" obdobja z Ljubljano danes, se seveda ne morem znebiti neprijetnega občutka, da je življenje v tem mestu sicer bistveno manj moreče kot takrat, toda Ljubljano pravzaprav dojemam kot eno od evropskih prestolnic le še takrat, ko Celovško cesto zasedejo policisti in napravijo prostor koloni reprezentančnih avtomobilov, okrašenih kot kičasto božično drevo.

Sedaj, ko Ljubljano poznam tudi z bolj "profane" in vsakdanje plati, se tu in tam še vseeno začudim, ko blizu klasičnega blokovega naselja srečam traktor ali ko v sicer urbaniziranem okolju opazujem kozolce in ugotavljam, da je to verjetno edina evropska prestolnica, v kateri ne najdemo samo traktorjev in kozolcev, ampak tudi čisto pravi bio gnoj. Zato me niti ne preseneča več pretirano, da so kolegi in kolegice, ki so se odzvali na naš poziv za pisanje o Ljubljani, večinoma opisovali pretekle procese urbanizacije določenih mestnih okolij in z njimi povezane predurbane oz. oburbane dejavnosti. Sam sem si sicer želel tudi kakšnega prispevka, ki bi razkrival današnje klubsko ali gostilniško življenje v mestu, posocialistično razslojenost, imigrante, klošarje ali nogometne navijače (mimogrede: Ljubljana je verjetno tudi edina prestolnica, v kateri več ljudi obiskuje opero kot pa nogometne tekme), toda današnje dihanje tega mesta za kolege in kolegice očitno ni enako vznemirljiva tema kot oziranje v njegovo preteklost.

A niti na misel mi ne pride, da ne bi z zadovoljstvom in celo z navdušenjem pospremil prispevkov v tej številki Glasnika, saj vsi po vrsti po svoje odstirajo posamezne koščke tega, kar razumemo (in doživljamo) kot urbano življenje, ki bi bilo brez zgodovinskega spomina (tako tistega, ki sega le dobro desetletje in pol nazaj, kot tistega, ki sega v urbanizacijske izkušnje generacij, ki jih že lep čas ni več med nami) oropano za nekaj ključnih globinskih razsežnosti našega bivanja v danem prostoru in času.

Na koncu bi se rad opravičil avtorjem in avtoricam, ki sva jih z urednico spomladi priganjala k čimprejšnji oddaji besedil, ker sva verjela, da bo ta številka izšla junija, kot je bilo načrtovano. Toda stvari so se zasukale bistveno drugače in urednika sva na natezalnici postavljaja takšnih in drugačnih pogojev in omejitev iz meseca v mesec vse bolj izgubljala vsako voljo do dela (najin entuziazem pa je že tako ali tako bil uspešno odplavljen marca letos), tako da so se zamude pri pripravi te številke samo še stopnjevale v komajda predvidljivem accelerandu plesa izgubljenih duhov. Toda to je zgodba, ki še čaka na svojo kodo. V naslednji številki. Upam.

Rajko Muršič

Damjan Ovsec

VPRAŠANJA KONTINUITETE MESTA LJUBLJANE IN MEŠČANSTVA

PROBLEMI S SLOVENSKO METROPOLO

Ob Evropskem mesecu kulture v Ljubljani
(15. maj - 5. julij 1997)

UVOD

V pričujočem članku se bom ukvarjal z vprašanji, ki se postavljajo v zvezi s kontinuiteto oziroma diskontinuiteto ljubljanskega meščanstva oziroma Ljubljane in njene mestotvornosti ter s problemi, ki jih imamo s slovensko prestolnico po osamosvojitvi.

Zelezna teza o slovenskem narodu je naslednja: Slovenci smo zaradi zgodovinskih okoliščin pomanjkanja samouresničevanja v političnih in državnih zadevah kompenzirali z udeleževanjem v kulturi. Včasih bolj, včasih manj uspešno. To je, recimo, Vidmarjeva teza, pa tudi teza drugih avtorjev, ki so jo uspeli nekako "zacementirati" v svojo in slovensko psiho. Sam imam glede tega številne pomisleke, ki pa bi zahtevali posebno obravnavo.

Stopnja neke kulture je vedno povezana s stopnjo zavesti (razvojem zavesti) nosilcev taiste kulture. Tu gre za psihološki pojem individuacije. Kakšna je bila, denimo, slovenska zavest v 19. in v 20. stoletju, do danes - ne glede na to, da nimamo dovolj empiričnih podatkov za natančno psihološko obravnavo - vemo. Po svoje so jo, recimo, obravnavali pesniki, pisatelji, slikarji, arhitekti, teologi, predstavniki najrazličnejših strok, od Prešerna do Naceta Šumija. Vemo, kakšnih kulturnih dosežkov smo bili zmožni bodisi za časa Prešerna, Cankarja ali Kocbeka. Če bi slovenska zavest in z njo stopnja kulture kaj veljali, revolucionarni piš po letu 1945 ne bi tako hitro odpihnil vseh podedovanih vrednot. Pa tudi pred tem datumom bi se stvari odvijale docela drugače. Gotovo je kultura, kakršna je pač bila, slovenskemu narodu pomagala preživeti. Kateremu narodu pa ni? Tu gre bolj za izvirnost ali zasluge kot za posebne zgodovinske okoliščine, ki jih etnologi pač dobro poznamo.

Seveda se pri nas o kulturi in njenih problemih tudi današnji neprestano piše in še več govori, ker se je omenjena teza "prijela". Vendar je slovenska kultura hkrati večni pastorek, večni "siromak brez denarja". In prav to pove vse. Res pa je, da imamo zdaj kot narod z manj kot dvema milijonoma prebivalcev, z Ljubljano, ki jih ima okrog 350.000, vsak dan izjemno veliko kulturnih dogodkov (vendar

kakšnih?) in prireditev vseh vrst, kar bi v podobnih razmerah drugod po svetu zaman iskali.

Veliko manj kot o t. i. "visoki kulturi" pa govorimo, pišemo in vizualiziramo o kulturi vsakdanjega življenja, kamor med drugim spadajo tudi kultura bivanja, kulturna podoba in življenje v mestih, trgih in vaseh, kultura medsebojnih odnosov itn. Kadar pa se teh problemov le lotimo, moramo ob tem, da se nekaj le premika na bolje, v glavnem ugotavljati, da imamo na tem področju še zmeraj pravo "dinastijo" črnih lukenj. Nekaj o tem, predvsem pa o problemih v zvezi z našim glavnim mestom Ljubljano, bi želel obravnavati v tem članku.

MESTO JE AKUMULIRANI KOLEKTIVNI SPOMIN

Vsako mesto nastaja počasi, z opremo vseh časov. Zato je mesto akumuliran kolektivni spomin.¹ To naj bi se kazalo v njegovih formah, vsebini, estetiki, etiki, načinu življenja itn. Kar nas v Ljubljani pritegne, naj gre za arhitekturo, parke, posebne ambiente, vedute, urbanistične domislice, atmosfero in podobno, je delo meščanskega uma.² Meščanstvo je stoletja gradilo mesto zase, zato se je z njim močno identificiralo. Danes imamo z identifikacijo velike težave, razlogov za to pa je veliko. Glavni so pač politični, ekonomski, socialni, psihološki, geografski itn. Pomemben, čeprav ne edini razlog je v tem, da imamo v Ljubljani pet vrst prebivalstva. Imamo prave meščane, prišleke iz večjih slovenskih mest, prišleke s podeželja in prišleke iz bivših jugoslovanskih republik. Imamo pa tudi tujce, ki na podobo Ljubljane trenutno skoraj nič ne vplivajo. Obe kategoriji prišlekov sta v veliki številčni premoči, predvsem pa bistveno večji, kot sta bili med obema vojnoma, ko je mesto po številu prebivalstva in prostorsko tudi raslo. Vendar so takrat vladale druge norme in vrednote. Temeljna razlika med pravim meščanom in mestnim prebivalcem (nekateri to enostavno enačijo) je v tem, da slednji do mesta nima (enakega) ustvarjalnega odnosa, ker se z mestom in njegovim espijem bodisi šibko bodisi sploh ne identificira.

Za mnoge mestne prebivalce je Ljubljana sicer mesto, ki jim omogoča delo in bivanje, vendar mu ne pripadajo. Ne pripadajo mu ne po statusu, ne po načinu življenja in mišljenja, ne po izgovoru. Načelno seveda to ni nič slabega, vendar... Njihovo srce je pač na deželi. Seveda pa so med ljubljanskim prebivalstvom tudi meščani, ki izvirajo iz večjih slovenskih mest, na primer Maribora, Celja, Kranja.

1 D. J. Ovsec, *Pomen mestnega prostora v Ljubljani nekdanj in danes*. V: *Posvetovanje psihologov Slovenije v Portorožu*. Ljubljana 1980, str. 171. Referat je bil na posvetovanju prebran l. 1979.

2 D. J. Ovsec, *Meščanstvo*. *Ljubljanska meščanska kultura*. V: *Ljubljana 2/4*, marec 1997, str. 16-17.

Le-ti se čutijo za meščane, vendar se med njimi z Ljubljano identificirajo le nekateri, drugi pa so še vedno "resnično doma" v drugih krajih. Zaradi omenjenega ima Ljubljana s svojim "meščanskim" ali bolje nemeščanskim videzom in utripom velike težave. K temu po svoje prispeva še dejstvo, da ob sobotah in nedeljah mnogo "Ljubljančanov" odhaja ne le domov, temveč v svoje vikende, kar ne izprazni zgolj mesta samega, temveč tudi njegovo urbano vsebino. Napolnijo jo prebivalci iz drugih republik, ki seveda nimajo kam iti. Vendar so to že drugi problemi.

Revolucija, za katero nekateri pravijo, da je ni bilo, je k vsemu naštetemu prispevala še kaj. Ko so meščani postali razredni sovražniki, je bilo mogoče in dovoljeno prav vse, da bi se zgodovinski spomin, o katerem pišem na začetku, zameglil, zamaknil. Samo zgled: znamenita Kozlerjeva palača, največja baročna stavba v mestnem središču, ni padla zaradi prometa ali bogvečesa, temveč izključno zaradi politike. To je dejstvo. Da bi pomirili razjarjene Ljubljančane in predstavnike z dediščino povezanih strok, so dele okrašene fasade odpeljali v Volčji potok pod pretvezo, da bodo tam ali kje drugje poslopje spet rekonstruirali. Seveda "politika" ni imela tega nikdar zares v načrtu. Tam je najprej skoraj vse propadlo, ko pa je iz ostankov umetnine ostal samo še "material", so ga za zidavo svojih hiš porabili okoliški prebivalci. Žal je Kozlerjeva palača le metafora za desetine podobnih početij.

In zakaj je bilo treba zanikati ta izjemni zgodovinski napor, namreč v stoletjih zgraditi mesto, ki je, ko se vanj rodimo, naše in ga kot takega spoznamo in občutimo? Zato, ker ga tisti, ki so ga sprejeli v dar, niso razumeli. Do njega niso imeli odnosa, ga niso znali upravljati in voditi ali pa ga niso smeli znati voditi. Koliko povojnih županov pa je bilo pravih Ljubljančanov? Odgovorne je v zvezi z mestom zanimalo nekaj drugega, ne pa mesto in meščani. Predvsem so jih, kajpak, zanimali delavci, saj brez njih ni socializma. Zaradi tega Ljubljana ni spremenila samo mestne podobe, temveč tudi urbano.

Po Kardeljevih intervencijah je Ljubljana zaradi graditve tovarn (npr. Litostroj) začela zgubljeni zelene površine. Zdaj jih ima sedem do osemkrat manj kakor leta 1945, ko je štela nekaj čez 90.000 prebivalcev. Jasno je, da so svoje storili še prišleki, polproletarci, ki jih povsem oslabiljeno meščansko jedro ni moglo skoraj ničesar naučiti, niti nanje vplivati. Tako je postopoma nastala velika razlika med meščani in prebivalci mesta, ki se neprestano veča, hkrati pa tudi spreminja, ker se je veliko ljudi v Ljubljani po II. svetovni vojni tudi rodilo. Vendar s kakšnimi mestnimi vplivi?

Nedolgo tega mi je ljubljanski župan dr. Dimitrij Rupel povedal, da v Ljubljani živi okrog 80.000 štajercev, ki mi, upam, ne bodo zamerili podatka, ki ga nisem poznal, saj gre le za številko, ki pa marsikaj pove. Že pred sedemnajstimi

leti sem zapisal, da z mestom ne znamo živeti. Znamo ga le imeti.³ To na žalost še vedno drži, čeprav gredo stvari po osamosvojitvi na bolje. A po milimetrih, torej absolutno prepočasi. Profesor Janez Koželj s Fakultete za arhitekturo je natančno pred tremi leti med drugimi obtožbami na račun mesta in njegovega življenja dejal naslednje: "Mesto (Ljubljana, op. p.) je neustvarjalno, konservativno, kjer niti eden od konceptov v zadnjih letih ni bil docela izpeljan".⁴

MESTA SO BILA NEKOČ SIMBOL SVETA⁵

Na tem mestu seveda ne mislim pisati o simboličnem pomenu, ki so ga imela mesta ves čas v zgodovini od svojega nastanka naprej, temveč poudariti nekaj drugega, kar, za pozornega bralca, zadeva tudi Ljubljano. Osebnost me meščani najbolj zanimajo v psihološkem smislu, vendar je treba v zvezi z njimi poznati prav vse, zato je tudi nastala moja prva knjiga *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*,⁶ mnogo pozneje pa daljša študija o meščanstvu kot posebej psihološkem pojmu,⁷ kot tudi moja zadnja raziskava.⁸ V omenjenem delu⁹ ne omenjam tega, da je mesto stara znana podoba za psihično celost: je sinonim za sebstvo, človekov nukleus.

V *Codex Brucianus*¹⁰ najdemo koptsko razpravo, v kateri je zajeta ideja *Monogenesa*, edinega Božjega sina, ki je tudi *Anthropos*, torej človek. Imenujejo ga *mesto s štirimi vrati*. Mesto s štirimi vrati simbolizira celost, je individuum, ki ima štiri vrata v svet, štiri psihološke funkcije (miselno, čustvovalno, senzitivno in intuitivno) in je zato sklenjen v sebstvu. Mesto s štirimi vrati je njegova neuničljiva celost, spoj zavesti in nezavednega.

Če je pri Pueblih v Novi Mehiki kdo bolan, zarišejo v pesek mandalo s štirimi vrati.¹¹ V njeni sredini postavijo t. i. hišo za potenje in vračev prostor, kjer se bolnik poti. Na tleh vračevega prostora zarišejo še en krog, v sredo pa postavijo skledo z zdravilno vodo. Voda simbolizira vstop v podzemlje. Potek zdravljenja v ceremoniji natanko ustreza simboliki, na katero naletimo v kolektivnem nezavednem. Globoko v nezavednem je ozdravitev. V krščanstvu je celost Kristus, proces zdravljenja pa *imitatio Christi*. Štiri vrata so nadomeščena s štirimi kraki križa.

SEDEM VPRAŠANJ V ZVEZI Z LJUBLJANO, SLOVENSKO METROPOLO

1. Temeljni problem v zvezi z Ljubljano je v tem, da metropole niti Ljubljančani niti drugi Slovenci nočemo spoznati

3 D. J. Ovesec, *Pomen mestnega prostora...*, str. 174.

4 J. Koželj, *Kreftova srečanja v hotelu Lev*. Maj 1994.

5 Lewis Mumford, *Mesto v zgodovini 1 in 2*. Ljubljana 1963. Tu: knjiga 1, str. 223-232.

6 D. J. Ovesec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana 1979.

7 D. J. Ovesec, *O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej-psihološkem pojmu*. V: *Etnolog* 4 (55). Ljubljana 1994, str. 35-62.

8 D. J. Ovesec, *Raziskovalni projekt "Kulturna zgodovina mesta Ljubljane"*. Raziskavo financira Oddelek za kulturno in raziskovalno dejavnost pri Mestni občini Ljubljana, Mestna uprava. Štiriletni projekt še traja.

9 Glej opombo št. 8.

10 *Codex Brucianus*. C. G. Jung, *O arhetipskih sanjah*. Pet predavanj iz leta 1935 na kliniki Tavistock v Londonu. Fischer Verlag, Frankfurt a/M, 1975. Tu: Četrto predavanje v Religiji in psihologiji. C. G. Jung, Poligrafi. Zbornik razprav prevodov in komentarjev 1/3-4. Nova revija, Ljubljana 1996. C. Brucianus, str. 149.

11 N. d., str. 150.

za glavno mesto Republike Slovenije. Paradoks? Nikakor ne. Ljubljana živi brez zamaha, ki pritiče metropoli, brez samozavedanja, brez zavesti o tem, kaj ji v slovenskem prostoru pripada, zakaj ji to pripada in kako to dejstvo uresničiti v življenju. Ljubljana je v svoji psihični strukturi, kot mesto, mentalno zaostala. Celó v urbanističnem smislu zlepa ne boste kje našli tako kaotičnega mesta, kot je naše glavno mesto, kaj šele da bi ga našli med evropskimi metropolami. Ljubljana je kot zakrpana odeja. Ali kot bi rekli stari Ljubljančani: "En sam flikeraj". Ljubljana v naših psihah še vedno živi kot glavno mesto Kranjske in ne Slovenije. Naši glavni mesti pa sta bili Dunaj in Beograd.

Seveda pa drži, da Ljubljana upravno funkcionira v dveh vlogah: je regionalno središče Kranjske in je glavno mesto države. To bi bilo treba razvijati. Kaj pa se v resnici dogaja? Opraviti imamo z megalomanijo povečevanja in megalomanijo pomanjševanja. Ker gre tu za paradoks, zadeve ne morejo funkcionirati. London, na primer, je gotovo svet v malem, zato tam svetovljanskost funkcionira sama po sebi. Ta smer Ljubljane ne more zanimati, ker Ljubljana ni svet v malem. Provincialni smo prav zaradi tega, ker bi radi imeli "svet", ko hkrati niti t. i. Evrope nimamo. Vendar imamo za naše razmere odlično rešitev: *Ljubljana bi morala biti Slovenija v malem*. A, žal, tudi to ni. Ljubljana kot majhno glavno mesto ustrezno velike Slovenije bi morala ponujati kulturo regij, seveda na demokratičen način in ob strogih merilih, ki jih narekuje kvaliteta meščanske evropske tradicije. Ker zanemarjamo omenjene vidike, na katere že vrsto let opozarjam, Ljubljana ne živi, ampak živetari. Tisto, čemur Francozi pravijo "qualité de la vie", kakovost življenja, je pri nas še fraza. Življenje mesta, kulture itn., nima nobene vrednosti, če se odvija tako, da zgolj ohranja neki mehanizem. Da je ta utečeni mehanizem edino gibalo urbane preživetja.

Regije niso pomembne le za Ljubljano, temveč za vsako mesto, saj vsako mesto oplajajo in ga vitalizirajo. Misel je v Evropi znana in živa vsaj od Mumfordovih razmišljanj naprej. Koliko pa je Slovenija sploh velika, če se odpove svoji regionalnosti? In kaj bi se zgodilo z Ljubljano? Postala bi predmestje nekega tujega evropskega gigantopolisa, nacionalna identiteta pa bi izhlapela. Znani raziskovalci mest, npr. omenjeni L. Mumford, G. Simmel, S. Lash, P. Sloterdijk in številni drugi, opozarjajo na naslednje: notranjega jedra metropole ne moremo obnoviti, če se ne lotimo širše preobrazbe v regionalnem in medregionalnem merilu. Ves vitalizem, vsa energija prihaja od tam. Aktivna vloga mesta v prihodnosti bo, da do najvišjega razvoja, do vrhunca, povzdigne pestrost in individualnost regij, kultur in osebnosti. Brez mesta nima sodobni človek nobene uspešne obrambe proti mehanskim skupnostim, ki se še zmeraj zavzemajo za to, da bi vsakršno resnično človeško življenje napravile nepotrebno.

Mesto je od nekdaj nekaj, kar brani individuum. Samo njegovi zgodovinski sovražniki so različni.

Nujne kvalitete, ki jih potrebuje vsako mesto, so zamenjale čudne vizije, ki jih prinašajo dobiček, slava in oblast.

2. Drugo temeljno vprašanje je naslednje: kaj mesto Ljubljana pomeni oblasti - vladi in politikom? Na vsakem koraku lahko vidimo, da zelo malo. Večina politikov je iz raznih regij, po zadnjih volitvah jih je veliko med njimi celo županov raznih slovenskih krajev. Vsi ti se vračajo ob petkih domov, župani pa imajo dodatne probleme in skrbi s svojimi domačimi kraji. Vrhunski politiki po Ljubljani pač ne

hodijo, zato nimajo nobenega odnosa do detajla, ki vse gradi - življenje ali mesto. Odnos do detajla vedno govori o čustveni diferenciranosti, kot jo npr. pojmuje Jungova psihologija. Problem pa ni le v tem, marveč da taisti nimajo odnosa tudi do *celote*. To pomeni, da imamo opraviti s pomanjkanjem izobrazbe, hkrati pa s pomanjkanjem angažirane odnosa. Angažiran odnos namreč omogoča, da ni nastal *sistem*, sistem, ki bi parcialnosti povezoval tako, da bi celota funkcionirala na način, kakršen pritiče glavnemu mestu. Način, ki je predviden za obravnavanje, recimo, neke metropole.

Stvari in probleme politika prepušča v tem primeru raznim službam in posameznikom, ki pa, razen znanja, nimajo v rokah ničesar, saj o ničemer ne odločajo.

Čeprav politiki za mesto nimajo časa, imajo do njega dolžnost! V danih razmerah je celo ljubljanski župan zelo nemočen, saj je odvisen od zakonodaje, ki je ni, in od denarja, ki ga s proračunom odobri visoka politika. Glavno mesto nikakor ni samo zadeva magistrata, ampak tudi države. V tej navezi vladajo sami nesporazumi.

Ljubljana se na vsakem koraku birokratizira, kar bo kmalu ogrozilo njene še zadnje preživle kvalitete. Jasno je, da bi se bilo v mestu nesmiselno vračati v stanje pred drugo svetovno vojno. *Vse, kar je tradicionalno mestnega mogoče vzpostaviti, je - kvaliteta*. Kvaliteta je ali pa je ni. Tretja možnost ne obstaja. V želji po kvaliteti ni nič nostalgичnega. Za vse drugo pa je treba iskati sodoben način mestnega življenja in mesto postavljati na neke psihološke koordinate, konstante, ki držijo in ki se neposredno vežejo na življenje mesta, na njegovo vitalnost.

3. Kaj je temeljni pogoj, da meščan oziroma prebivalec mesta v njem dobro živi? (Predno poskušam lapidarno odgovoriti, moram opozoriti, da zdaj ne mislim na ekonomsko stabilnost, ekološke probleme, promet itn.)

Ta pogoj niso ne koncerti, ne teater, ne to, da je v vsaki tretji hiši bar, v vsaki četrti pa trgovina s supergami (Stara Ljubljana!). To po mojem mnenju ni življenje. Zame je osnovni pogoj drug. Meščan namreč na prvem mestu potrebuje duševno sproščenost, ki je potrebna zaradi *kreativnosti*. Brez duševne sproščenosti ne more biti kreativnosti. V metropoli je največ potencialnih "kreativcev", saj so se v njej ob domačinih zbrali ljudje z najrazličnejših koncev in krajev. Mesto, metropola, daje ali bi morala ustvarjati pogoje, da človek lahko stopi na pot vrhunske kreativnosti: v umetnosti, znanosti, izobraževanju. Pri tem ne gre toliko za vir informacij, bolj za interakcijo razmišljanj, za interakcijo ustvarjalnosti, ki jo omogoča okolje duševne sproščenosti. Več je kreativcev, več pozitivnega lahko pričakujemo v prihodnje na različnih toriščih človekovega udejstvovanja. To seveda v našem primeru izgrajuje mesto.

Včasih so "sproščenost" omogočile, med drugim, različne razvite učinkovite in kvalitetne uslužne dejavnosti, ekonomska trdnost, red, disciplina in druge splošne vrednote. K slednjim je spadala tudi t. i. *pozitivna selekcija*.

Mesto človeku omogoča, da je sam! Če to noče biti, gre na obisk ali na prireditev. Na cesti si v mestu (lahko) sam, neopazen. To ne pomeni nekvalitete (osamljenosti), ampak kvaliteto. Mesto omogoča samoto, individualnost, intimnost. Na vasi ne moreš biti sam.

4. Katera je ena od primarnih vlog, ki jih ima mesto v svoji tradicionalni, razvojni vlogi? Bistveno za mesto je, da varuje mestno življenje. Mesto pomeni v vseh obdobjih svojevr-

stno zaščito, ki pa se je seveda spreminjala glede na zgodovinska gibanja pravnih, socialnih, kulturnih in gospodarskih norm.¹² Vendar zaščita meščana - mestnega prebivalca najbrž ostaja osnovna vloga mesta. In kaj pomeni sintagma mestno življenje? Tu seveda nimamo lahkega odgovora, saj gre za izredno kompleksen pojem. Za začetek lahko rečemo, da sem spadajo stvari, ki morajo temeljiti na kolikor toliko čvrstih temeljih, na hierarhiji tradicionalnih meščanskih vrednot. Oblika mestnega življenja, ki ga imam v mislih in ki ga v Ljubljani ni, nikakor, npr., ne more temeljiti na tržnosti - kot mnogi napačno mislijo. Ne parki, zelenice, okrasno cvetje, snaga, ne promet itn. nimajo zveze s tržnostjo. Tudi lokali v resnici ne.

Ker jih nima v rokah "tradicija" oziroma v starem ali modernem duhu specialno šolani lastniki, je zanje pomembno in hkrati značilno vse drugo, le kvaliteta ne. Skoraj z vsem smo zadovoljni, saj se je raven kakršnekoli tolerance v mestu v zadnjih desetletjih nenavadno zvečala. V tem je naša tragedija. Z dekreti ni mogoče nadomestiti osebnih vrlin. Zaradi nezahtevnosti povprečnih Ljubljančanov konkurenca ne bo dvignila kakovostne ravni, kar lahko že opazujemo. Naj bodo lastniki lokalov, recimo, Italijani, Nemci, Arabci (tujcev se v Ljubljani strašno bojimo) ali Slovenci, kakšnih posebnih sprememb ne bo. Ko bodo videli, da lahko prodajo prav vse, bodo takoj znižali kakovost. In to bo "tržno". Seveda pa je s strogo zakonodajo in njenim doslednim izvajanjem mogoče marsikaj narediti in spremeniti.

Mesto je dobro organizirana in dobro zasnovana skupnost. Vendar: za to, da bi življenje v njem obdržali na kvalitetni ravni, potrebujemo ideje, dobre zamisli. Ljubljani tega manjka. Ustanoviti bi morali nekakšne "idejne" skupnosti s prvotno izobrazbenimi, ustvarjalnimi in operativnimi ljudmi.

Konstanten problem je naslednji: *Karkoli je v mestu protiorganskega, predstavlja sovražnika "številka ena". Organsko je tista, ki zavaruje življenje.* Življenje mesta, kulture itn. Ne moremo živeti od samih uspešnih neologizmov, ki ubijajo duha. To bomo morali vsi spoznati, sicer bo postala Ljubljana môra.

5. Peto vprašanje se glasi takole: Ali sta Mesto in Država sposobna sanirati vsaj toliko tradicije, kolikor jo Ljubljana sploh še ima? Za kaj več tako ali tako nimamo instrumentarija, znanja in smisla. Če tega nista sposobna storiti, bo, denimo, Stara Ljubljana vsako leto vse hujša zmeda kaotičnih lokalov, ki z mestotvornostjo nimajo nikakršne zveze, zmeda izložb, fasad, izveskov, angleških imen in podobnega ter zmeda pojmov o tem, kdo naj tam sploh še stanuje. Zamisli, da bi od tam preselili avtohtone meščane in tako izpraznjeni prostor napolnili z drugimi ljudmi in dejavnostmi, še tli v glavah mnogih avanturistov nemestnega izvira. V parterju je Stara Ljubljana izgubila klasično podobo, ko so jo v stoletjih pomagale izoblikovati tradicionalne trgovine, predvsem pa številne značilne obrtne dejavnosti. Obrtniki so skoraj vsi odšli in še odhajajo, ker nimajo denarja za plačilo visokih najemnin. Vse to bi morala reševati dnevna politika, ki pa gleda proč, na drugo stran proti Zahodu, proti t. i. Evropi. Naj Staro Ljubljano po-

dremo, preden jo bo sesul naslednji potres? Naj se vidi, da nimamo nobene tradicije in da se je vse skupaj začelo šele leta 1945 ali morda leta 1990. Birokratski lobiji so hoteli Staro mesto že večkrat razstreliti. Oživljajo pa ga le še avtohtoni prebivalci.

6. Sprašujem se, ali smo ali nismo sposobni kulturnega dosežka? Se res vrtimo zgolj v začaranem hokuspokusu čarovnij in špekulacij liberalističnega načina, ki temelji zgolj na pridobivanju denarja, hitri bogatitvi, ki traja od danes do jutri, potem pa je vsega konec? Smo ali nismo sposobni za kakšen smotrni dosežek, ki ne bo le "ena flika več"? Mesto za take dosežke dobesedno prosi. Absolutno premalo je, da smo morda sposobni le še individualnih presežkov v koncertnih in gledaliških dvoranah, galerijah itn. Vedno znova pišem eno in isto: *važno je življenje, ne fasada!* Pa če gre za arhitekturo ali ljudi. Morda veliko ljudi ne ve več, kaj je "kulturni dosežek", ki ga pri tem vprašanju omenjam: zame je kulturni dosežek sestavljen iz pozornosti, potrpežljivosti, marljivosti, požrtvovalnosti in naporenega dela. Z dekreti, kot rečeno, ni mogoče nadomestiti osebnih vrlin.

Vino in kruh, ta biblična in, zaradi mene, celo etnološka simbola, sta izraz kulturne tvornosti posebnega dosežka in zato vsestranska simbola. Kjer gojijo pšenico in trto, tam vlada civilizirano življenje. Kjer tega ne poznajo, prevladuje "nekultura" nomadov in nabiralecev.

7. Sedmo vprašanje je zadnje, ki ga na tem mestu zastavljam. Udeleženci meščanskega sveta, pa tudi mlajši priseljenci, ugotavljajo, da meščanski svet živi v negotovosti. Negotovost ustvarja politika. Nobenega zagotovila ni več, da si zaščiten in da boš tak tudi ostal. Včasih je meščana ščitilo obzidje, potem meščanske pravice itn. Danes meščan ni več zavarovan, ker meščan pač ni "tržna roba", ni "kurantno" blago. Zavarovan je tisti, ki več plača. Če se mesto ne more več reproducirati samo, ga bodo birokrati. Birokrati pa nimajo nikakršnih pravih potreb, vsaj v meščanskem smislu ne. Raven vedno ohranjajo zahtevni in dosledni ljudje.

ZA SKLEP

Ljudje, ki pridejo v mesto, morajo spoštovati norme, ki so postavljene za mesto in meščanski način življenja. Če se je mesto utrudilo do te mere, da so se norme tako znižale, da jih lahko preskočijo kakršnikoli metaforični invalidi, smo opleli. Ker podrobno poznam ljubljanske razmere, vem, da ne pretiravam. Dovolim si celo dobršen odmerek pesimizma. Če bomo nadaljevali z dosedanjim načinom, se lahko zgodi, da bomo pristali na nekakšni "kulturi" lovcev in nomadov. Zanje je značilno, da poberejo vse, kar rabijo in kar ni pribito, potem pa gredo naprej. Tukaj smo spet pri "pšenici in trti". Nobene generacije ni več, ki bi bila zaščiten in bi taka tudi ostala.

P. Sloterdijk pravi, "da najboljša možna rešitev za določeno mesto pomeni, da bodo ljudje, ki bodo v njem živeli, imeli prav ta *svoj kraj* za tisti kraj na svetu, ki ga hočejo ohraniti v kakršnihkoli okoliščinah."¹³ Po njegovem gre za

¹² Primerjaj tudi: S. Vilfan. *Enciklopedija Slovenije. Ljubljana 1993, str. 96; isti: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana 1961; isti: Das Bürgertum in der Habsburgermonarchie 1-2, Dunaj 1990, 1992; isti: Enciklopedija Slovenije. Ljubljana 1993, str. 97.*

¹³ Peter Sloterdijk, *Zukunft Stadt. V: Zeit Magazin Hamburg, 10. 6. 1994, str. 172.*

to, da mesto dobi vlogo nove domovine.

Mesto imamo. Kaj bo z njegovimi prebivalci, bomo videli. Omenjeni avtor je zapisal tudi tole: "Če se peščica "tradicionalistov" ne bi tu in tam uprla razprodaji, *danés ne bi*

prepoznali niti enega zgodovinskega tlorisa mestnega jedra." Ta resnica za nas še toliko bolj drži, ker nimamo niti meščanske kontinuitete, ki so jo ohranili na Zahodu. Naše težave z mesti, posebej z metropolo, so zato precej hujše.

Summary

QUESTIONS OF CONTINUITY OF THE CITY OF LJUBLJANA. PROBLEMS WITH THE METROPOLIS OF SLOVENIA.

AT THE OCCASION OF THE EUROPEAN CULTURE MONTH IN LJUBLJANA (MAY 15 - JULY 5, 1997)

Damjan Ovsec

The author, a long-time researcher of Ljubljana's cultural history and especially its burghers, writes about the city of Ljubljana and its new role as the capital of newly-independent Slovenia. A town is formed slowly, with fittings of times past, therefore representing an accumulated collective memory. This should be evident in its forms, contents, aesthetics, ethics, life-style, etc. Whatever draws one closer in Ljubljana, be it architecture, parks, special ambients, veduttas, urbanistic ideas, atmosphere and such, is the result of a burgher mind. Burghers have been building towns for themselves for centuries and consequently identified with them strongly. We have great problems with identification at present, and the reasons for this are numerous. Basically they are political, economic, sociological, psychological, geographical, etc. An important factor, though not the only one, is the fact that there are five kinds of Ljubljana residents: genuine burghers, newcomers from larger Slovene towns, newcomers from the countryside, newcomers from ex-Yugoslav republics, and foreigners. Except for the latter, the last two categories are numerous dominant and essentially larger than they were in the period between World War I and II when the city spread and its population grew. Yet norms and values were different then. The basic difference between a real burgher and a town resident is that the latter does not have an (equally) creative attitude towards the town he lives in, and identifies with it and with its spirit only little or not at all. Numerous residents, politicians included, leave the town on weekends to go somewhere else - home. With the arrival of a new social system, socialism, it was "necessary" to negate the outstanding historical effort of building a town throughout centuries. Those who were in power, mostly newcomers, of course, who had been given the town, namely did not understand it. They had no attitude toward it, they could not manage it, or were not allowed to manage it expertly. The author writes about the symbolic meaning of towns as described by Carl Gustav Yung and then poses seven questions in relation to Ljubljana: 1. Ljubljana as the capital of Carniola or Slovenia; problems of different regions and Ljubljana - based on a hypothesis that Ljubljana as the capital of Slovenia should present a miniature Slovenia with different, clearly evident Slovene regions which are extremely diverse; 2. What does the town of Ljubljana denote to authorities? 3. What is the principal condition for a resident to lead a satisfied life in Ljubljana? 4. What is the primary role of Ljubljana concerning its traditional role of development? 5. How capable are the town and state authorities in protecting and renewing the remnants of tradition still present in Ljubljana? 6. As far as the contents of the town goes, are we capable of creating a real cultural achievement and what is really meant by this? 7. Insecurity of Ljubljana residents created by everyday politics. Tradition with its values is powerless. The only ones who possess power are those with money, hence newcomers.

The best possible solution for Ljubljana denotes that its residents will feel that *this* is their own part of the world which should be preserved under any circumstances. If a handful of "traditionalists" had not resisted a sale occasionally it *would not be possible to recognize even a single historic ground-plan of the town center today*. Since we have not preserved the continuity of burgher tradition these problems are more severe in Slovenia than elsewhere in the West.

Božidar Jezernik

SPOMENIKI V VETRU SPREMEMB¹

Javni spomeniki so dobili posebno vlogo in pomen v času oblikovanja nacionalnih držav in nacionalnih mitologij, kajti ni države brez mitologije. Simbolično so predstavljali očete naroda in mitološki prostor nacionalne države. Obdobje historizma v 19. stoletju je z zavestnim povezovanjem preteklosti s sedanostjo tako rekoč natrpalo evropska mesta z upodobitvami 'zaslužnih mož'. To velja tudi za Ljubljano, ki je na prelomu 19. v 20. stoletje začela spreminjati svojo dotedanjo nemško zunanjo podobo v slovensko. Tedanji ljubljanski župan Ivan Hribar je spodbujal in vsestransko podpiral postavljanje spomenikov v Ljubljani najzaslužnejšim sinovom slovenskega naroda. Predstavljali so pomembne osebnosti iz slovenske kulturne zgodovine: Valentina Vodnika, Franceta Prešerna in Primoža Trubarja.

Poleg spomenikov pomembnim možem iz slovenskega kulturnega življenja so v Ljubljani postavili tudi spomenike nekaterim pomembnim osebam iz političnega življenja državnih tvorb, v katere je bila vključena Slovenija. Slavni avstrijski feldmaršal, grof Johann Joseph Radetzky von Radez (1766-1858), je bil tesno povezan s Slovenijo. Poročen je bil s kranjsko deželanko, podedoval je obsežne posesti na Kranjskem in prejel tudi kranjsko deželanstvo. Že leta 1852 so mu ljubljanski meščani hoteli postaviti spomenik v naravni velikosti in maršalski uniformi. Napisi na podstavku so pojasnjevali, da je bil upodobljen med spopadom z Italijani leta 1849 pri Novari. Kip ga prikazuje, kako poveljuje vojakom in jih bodri, češ, bitka bo kratka. Leta 1858 so mestni možje ugotovili, da kip ni primeren za spomenik, ker je samo odlitek. Zato so pri kiparju Fernkornu naročili doprsje Radetzkega, celopostaven spomenik pa umaknili v mestno shrambo. Veliko pozneje, leta 1882, so kip postavili pred Tivolski grad. Stroški za spomenik niso bili zanemarljivi, toda Ljubljana je dobila za 7.000 goldinarjev svoj prvi reprezentativni javni spomenik. Maršal je bil upodobljen strogo realistično, prav tako njegova oblačila z odlikovanji vred, manjkalo pa ni niti romantičnega zanosa, saj je imel upodobljenec okoli glave lovorov venec kot simbol zmage in slave. Oba kipa Radetzkega so ob prevratu po koncu prve svetovne vojne leta 1918 odstranili (Čopič et al. 1991: 18).

Bolj iz politične preračunljivosti je bil Hribar tudi med pobudniki postavitve spomenika avstrijskemu cesarju. Ljubljanska mestna občina je v potresnem letu, ko je cesar obiskal porušeno mesto, sklenila "postaviti v deželni stolnici spomenik, ki naj bode viden in trajen izraz hvalečnosti za tolažilni obisk vladarjev" (Kajzer 1995: 261). Kakor je

zapisal Hribar, je bilo pri postavitvi spomenika Francu Jožefu vodilo "zainteresovati cesarja za slovenski narod in ga napraviti pokroviteljem slovenskih narodnih teženj". Hribar je opisal tudi, kakšen dobiček je prinesla zamisel: "Že v dobi, ko je ta spomenik stal, je cesar Fran Josip, ki ni imel nikdar darežljive roke za naše narodne težnje, za stavbo nemškega gledališča, te bojovne postojanke po Kranjski hranilnici umetno vzdrževanega nemštva v deželi, daroval 10.000 kron. To sicer ni bilo veliko. Bil je pravzaprav bogatega cesarja beraško darilo; vendar pa dovolj, da je jasno pokazalo, koliko je bila vredna vedno in vedno ponavljana fraza, da vse 'svoje' narode enako ljubi..." (Hribar 1984/1: 114-115.)

Kakorkoli že, leta 1903 je bil razpisan natečaj, na katerem je zmagal Svetoslav Peruzzi. Nekateri poznavalci menijo, da se je mestna občina oziroma njena žirija odločila za njegov predlog preprosto zato, ker je bil najcenejši (Kajzer 1995: 261). Peruzzi si je namreč spomenik zamislil precej preprosto: na prizmatični podstavek je postavil cesarjevo poprsje in predenj klečečo žensko podobo. Spomenik sam je bil v turbulentnih letih na začetku 20. stoletja večkrat tarča tistih, ki so menili, da imajo kaj pomembnega povedati in da je cesarjev spomenik najprimernejši medij za to. Tako so, na primer, leta 1910 našli na cesarjev rojstni dan (18. avgusta) na spomeniku nočno posodo oziroma "svojevrstno vazo", kot se je - ne brez nagajive šegavosti - spominjal dogodka župan Hribar (Hribar 1984/2: 115).

Zgodovina je kmalu pokazala ne le, da cesarji ne ravnajo vedno skladno s svojimi cesarskimi besedami, temveč da je država hitro pokvarljivo blago. Prišla je prva svetovna vojna in Evropa se je okopala v krvi mrtvih in ranjenih. Krvava kopel se je končala z velikimi spremembami na geopolitični karti Evrope. Meje so se spremenile, nekatera mesta so dobila nova imena in nove države so pognale kot gobe na bojiščih, zalitih s krvjo in pognojenih s trupli in minami. Med njimi je bila nemara najbolj tektonska sprememba razpad Donavske monarhije. Tedaj je nastala tudi Kraljevina SHS, ki je v svojih mejah združila večino južnih Slovanov. Za izražanje mnenja o avstrijskem imperatorju nočna posoda ni bila več dovolj povedna: spomenik so se odločili podreti in na njegovo mesto postaviti spomenik slovenskemu jezikoslovcu in znanstveniku Franu Miklošiču (1813-1891). Znameniti slavist je bil Slovincem povojne dobe pri srcu tudi zato, ker se je potegoval za združitev vseh Slovencev in za jezikovno enakopravnost v šoli in uradu. Toda mestni očetje ljubljanski so bili (že tedaj) varčni možje. Sklenili so, da Miklošičevo oprsje postavijo kar na podstavek spomenika cesarju Francu Jožefu (1830-1916). Cesarjevo ime so zbrisali in klesar je vklesal novo ime. Ženska, ki je prej dvigala palmovo vejico proti cesarjevemu poprsju, jo je poslej ponujala Miklošiču.

Po razpadu Avstro-Ogrske je bila večina slovenskega ozemlja vključena v novo državno tvorbo, Kraljevino SHS.

¹ Prispevek je bil predstavljen na simpoziju *Urban Dynamics*, ki je potekal na University College v Londonu od 24. do 26. avgusta 1996. Avtor se zahvaljuje za nasvete in pomoč pri zbiranju gradiva doc. dr. Igorju Grdini in gospodu Mihaelu Jarcu.

V državni skupnosti s slovanskimi "brati" so Slovenci nekako lažje zadihali, saj so se po dolgih stoletjih uspeli rešiti iz Avstro-Ogrske, ki se je zdaj prijelo ime "ječa narodov". Zadovoljno so ugotavljali, da jim nova države ni prinesla le osvoboditve iz "stoletnega jarma", marveč da so z njo uresničili starodavne sanje. Globoka čustva sodobnikov so kmalu našla odsev v spomeniku možu, ki je simboliziral njihova hrepenenja. To je bil kralj Petar I., imenovani Osvoboditelj. Spomeniku so namenili "večno" življenje: zato je bil ulit iz bronu in postavljen pred ljubljanski magistrat.

Po smrti kralja Petra je prestol zasedel njegov sin Aleksander I. Iz Kraljevine SHS je naredil Kraljevino Jugoslavijo, zato so ga imenovali Zedinitelj. Tudi Aleksander je dobil v Ljubljani svoj spomenik. Predsednik Odbora za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju je v brošuri, objavljeni julija 1940, zanosno zapisal: "Prvega decembra 1918. leta je bila proglašena združitev srbske, hrvatske in slovenske zemlje kot kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tega velikega dne epohalne vsebine, začetnika skupne zgodovine našega troimenega naroda, globoko in za vedno vrezanega v dušo in srca vseh iskrenih Jugoslovanov kot najsvečanejšega narodnega in državnega praznika, se bomo vedno spominjali z veliko hvaležnostjo do onih junakov, ki so s svojim življenjem, krvjo in kostmi položili temelj našemu skupnemu domu, ki pa glede na svojo nalogo še ni imel primerne imena. Zato se je naš kralj odločil zgraditi to, kar je že skozi stoletja bilo sen in želja vseh najplemenitejših jugoslovanskih mož, namreč nacionalno zedinjenje vseh Jugoslovanov. Kraljeva duša je izgovorila 3. oktobra 1929 besedo Jugoslavija, edino pravo ime za novo nastalo državno tvorbo, ime, ki ga je nosil kralj že v Petrogradu kot student Paževskega korpusa in ki izraža duhovno edinstvo treh bratov, dočim je značilo prejšnje imel le mehanično edinstvo" (Maleš 1940: 7).

Izdelavo spomenika so zaupali takrat najuglednejšemu kiparju, Lojzetu Dolinarju. Kipar je bil na razpis za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani že pripravljen; že ko je prejel naročilo za spomenik kralju Petru, je pričel s temeljitim študijem konjske figure. Leta je študiral podobo konja, da bi jo čim popolneje uskladi samo s seboj in z jezdecem v pravilno kiparsko formo in statiko (Maleš 1940: 11). Na vrhuncu svoje ustvarjalnosti je res dobil naročilo in ga izpolnil v splošno zadovoljstvo: kip so občudovali vsi. Ljubljana je končno dobila konjenika in se tako uvrstila med evropske prestolnice: saj brez kipa konjenika ni pravega glavnega mesta v evropskem pomenu besede. Martin Benčina je, denimo, ob tem zapisal: "Tako ni dvoma, da smo z Dolinarjevim spomenikom kralju Aleksandru I. dobili Slovenci umetnino takih kvalitiet, ki bo še poznim zanamcem zgovorno pričala o stvariteljskih silah slovenskega naroda, bodočim zgodovinarjem pa, ki bodo v ohranjenih likovnih dokumentih pazno zasledovali našo lastno nacionalno noto, govorila o živi zvezi našega umetnika s celokupnim utripanjem našega narodnega življenja" (Maleš 1940: 20).

Spomenik kralja Aleksandra Karadordevića na konju je bil odkrit 6. septembra 1940. V letu, ko so v Ljubljani postavljali spomenik viteškemu kralju, je bil velik del Evrope že leto dni v vojni. Druga svetovna vojna se je že 6. aprila 1941 razširila tudi na ozemlje Kraljevine Jugoslavije. Sile osi so brez vojne napovedi napadle Jugoslavijo iz različnih smeri in jugoslovanska vojska je v kratkem času kapitulirala. Jugoslavijo so si napadalci razdelili, Slovenija je bila razdeljena med tri okupacijske sile; glavno mesto Ljubljana je bilo v italijanski okupacijski coni. Vsem trem okupacijskim oblastem je bilo skupno, da

so si prizadevale "civilizirati" okupirano deželo. Ker to ni šlo vedno zlepa, so pač uporabili tudi nekaj trših prijemov: zapiranje v ječe in taborišča, izganjanje ljudi, požiganje vasi, streljanje talcev itn. V tem procesu sta imela opazno vlogo tudi spomenika kralju Petru in Aleksandru, ki sta se morala umakniti s prizorišča. Spomenika "srbskima" kraljema so namreč italijanske okupacijske oblasti dale podreti leta 1941. Dogodek je komentiral celo visoki komisar za ljubljansko provinco Emilio Grazioli. Ko je na tretji seji svojega sosveta skušal pomiriti navzoče predstavnike slovenskega političnega življenja, je razložil, da bosta spomenika, ki sta "umetniška izdelka", shranjena v muzej (Grazioli 1941).

Če cesar ne drži besede, pa naj jo visoki komisar? Kipa so odstranili ponoči, tako da so ju dvignili s škripci, kip kralja Aleksandra so celo razžagali. Italijani so ta del svojega "kulturnega poslanstva" opravili res temeljito: v začetku avgusta so ponoči pri Aleksandrovem spomeniku z drobilci betona uničili še podstavek in s kamioni odpeljali kamenje in grušč (Šnuderl 1993: 132, 143). Seveda jih je pri tem vodila skrb za slovensko kulturo: ta naj ne bi imela nobene zveze z (manjvredno) srbsko kulturo. O tem, kako so to dejanje doživljali Ljubljanci, je Makso Šnuderl zabeležil v medvojnem dnevniku naslednje: "Če bo stvar še kdaj aktualna, se ne ve. A s tem, da so ga podrli, so žalili slovensko čustvo, ne dinastično. Kip je bil lep in je služil kot okras. Bil je naš. Odstranitev je udarec za Slovence. Kaj jim je bil napoti? Ali ne bi bilo zanje lepše, ko bi ga s finim nasmeškom pustili v širokogrudni zavesti svoje moči in sile? Tako pa so nizko dejanje slabiča in zapravili poslednje simpatije." (Šnuderl 1993: 132.)

Druga svetovna vojna je trajala še dlje od prve, a rezultat ni bil zelo drugačen: množice mrtvih in ranjenih in nove spremembe meja na geopolitični karti Evrope. Namesto "stare" Jugoslavije, za katero je zgodovina medtem ugotovila, da je bila v resnici prava "ječa narodov", je nastala nova država, ki je razglasila dokončno rešitev socialnega in nacionalnega vprašanja. Seveda tako kolosalni podvig ni bil mogoč brez herojev. Nekaterim se je Ljubljana oddolžila na preskušen način: tako, da jim je postavila kip. Med velikani tega časa so bili v Ljubljani v bronu in marmorju ovekovčeni kar trije: Boris Kidrič, Josip Broz in Edvard Kardelj. Bron in marmor sta "večna" materiala, vendar je bil njun rok trajanja precej krajši od predvidenega. Tisto, kar naj bi trajalo do konca človeške zgodovine in še dlje, je preživelo vsega pol stoletja. Tudi Titova Jugoslavija se je pokazala za državo, v kateri so bile nacionalne in socialne pravice njenih narodov ogrožene do takšne mere, da je skupnost postala nevzdržna. Sledila je razdružitev druge Jugoslavije in na njenem ozemlju je nastalo pet novih držav.

V novonastalih državah so bili, seveda, posebne pozornosti deležni tudi kipi nekdanjim herojem. V Ljubljani je bila prva na vrsti Titova podoba. Konec leta 1995 je bil v mestnem svetu sprožen postopek za spremembo odloka o razglasitvi spomenikov delavskega gibanja NOV in socialistične graditve za zgodovinske spomenike, s katerimi naj bi v Ljubljani z javnih površin odstranili spomenika revolucionarjema Kidriču in Kardelju. Predlagatelji so poudarjali, da jim ne gre za porušenje, temveč za odstranitev s prostora, ki je javna površina. Spomenika naj bi le predstavili v za te namene ustrezne muzejske prostore. Ali, kakor je na zasedanju mestnega sveta izjavil pesnik Jože Snoj, "da je treba spomenike zločincev in diktatorjev končno odstraniti z javnih prostorov in postaviti v muzej v poduk zgodovinarjem in umetnostnim zgodovinarjem" (Rihar 1996). Po besedah predsednika mestnega sveta Dimitrija Kovačiča naj bi bil "tak način reševanja neprimernih pomnikov, ki jih je

totalitarni komunistični režim postavil na javne mestne površine, demokratičen in kulturne, čeprav lahko zelo dobro razumemo in težko obsojamo tudi odločnejše načine odstranitve spomenikov podobnih revolucionarnih osebnosti zlasti v Vzhodni Evropi takoj po koncu komunizma". Po Kovačičevem mnenju naj bi namreč spomeniki "izpričevali pomembne in pozitivne osebnosti ali dogodke". Zato spomeniki ljudem, ki so bili osrednji akterji komunistične revolucije, "pod okriljem katere je bilo zločinsko pobitih na tisoče Slovencev, ne spadajo na javne mestne površine, saj je tako zgodovinska vloga teh ljudi napačno predstavljena v javnosti". Da bi ohranili zgodovinsko verodostojnost, naj bi takšne spomenike preselili tja, kjer domuje zgodovina, v muzej. Stališče je utemeljil z dejstvom, da se je to zgodilo v vseh demokratičnih državah po svetu, katerih zgodovina je prav tako imela temna obdobja, kot sta npr. fašizem in nacizem. Tam ni mogoče najti spomenikov Hitlerju, Mussoliniju ali drugim veljakom gibanj, ki jih je zgodovina označila za zločinska, "nikjer razen v muzejih" (Kovačič 1996: 31).

Predlog o prestavitvi spomenikov je sprožil izredno živahno diskusijo. V Delu so v rubriki *Pisma bralcev* uvedli kar posebno podrubriko *Spomeniki da, spomeniki ne*. V njej so se številni oglasili s svojimi stališči in predlogi. Eni so menili, da je predlog upravičen, saj so "celo v nekdanji Sovjetski zvezi odstranili komunistične kipe Stalina in podobnih krvnikov". Drugi so predlogu nasprotovali, pri čemer so bili najglasnejši člani veteranske organizacije Zveze združenj borcev in drugih udeležencev narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem, ki so ostro oporekali rušenju spomenikov svojima voditeljema med vojno. Pri tem je bilo izrečenih veliko težkih besed in množica očitkov. Kdor je spremljal polemiko, mu je bilo jasno le to, da udeleženci drug drugega niso o ničemer prepričali. Ali je kdo med njimi sploh imel tak namen, pa že ni več jasno.

Medtem ko smo opazovali javne spomenike velikim državnikom, postavljene v Ljubljani, v vetrovih sprememb, smo lahko videli, kako krhka, negotova in varljiva je resničnost vsakdanjega življenja. Njeni temelji so se sodobnikom kazali kot zanesljivi in vedno so si obetali na njih zgraditi zase in svoje potomce trdno prihodnost. Toda sčasoma so se vedno znova pokazali za začasne, kar se lahko vsak trenutek spremeni ali celo izgine v pozabo. Tako je bila podoba tistega, kar se je zdela očetom uresničenje idealov njihovih dedov, že v očeh sinov navadna zabloda, ki so jo hoteli na vsak način nadomestiti s karseda pristno realizacijo sanj.

V očeh Marsovca so vsa ta neprekinjena prizadevanja videti kot izguba stika z realnostjo, saj je ena od posledic vseh teh prizadevanj podoba, da Slovenija in njeno glavno mesto nista imeli nikoli nič skupnega ne z Avstrijo ne s prvo in ne z drugo Jugoslavijo. In Slovenci na tem prizorišču nastopamo kot narod brez zgodovine. Kajti, kakor je zapisal Boris Jež, "pri postavljanju in odstranjevanju spomenikov ne gre samo za 'fiziko', gre tudi za 'metafiziko'." In dodal: "Skratka, ljubljanski mestni svet bo presodil, da oba spomenika nista več primerna za duševno zdravje in pravilno mišljenje meščanov in tako bomo pač imeli še eno čistilno akcijo za narodov blagor. Škoda, da niso tako prizadevni, ko je treba odstraniti polomljeno drevje in pomesti ulice; ta nesnaga nas bolj uvršča na evropski vzhod kot vsa socrealistična dediščina." (Jež 1996)

Kaj pomeni zdaj, ko je Slovenija samostojna in neodvisna država, odstranjevanje spomenikov in njihovo nadomeščanje? Vedno gre za zamenjavanje ene mitologije z drugo. Nazadnje

mitologije, da je bila slovenska državnost ustvarjena med tako imenovano narodnoosvobodilno vojno in socialistično revolucijo v letih 1941-45, z mitologijo, da tedaj sploh ni šlo za NOB, temveč zgolj za socialistično revolucijo. Najbolje to potrjuje dejstvo, da so najštevilnejši nasprotniki "porušenja" spomenikov iz organizacij ZZB iz vse Slovenije, ki so s svojimi pisnimi protesti dobesedno zasuli mestni svet ljubljanski.

Zgodovinski spomin je očitno nadležen za nacionalne in druge mitologije, zato ga je treba zanikati. Tako je zgodovina Slovencev neke vrste zgodovina retuširanja, zgodovina mitologije. Med nami in našimi davnimi predniki ni zgodovine, je le nepretrgana nit hrepenenja po Državi. Paradoks je, da se to godi pod geslom vračanja v (Zahodno) Evropo. Tisti, ki predlagajo odstranitev spomenikov Kidriču in Kardelju, se namreč zavzemajo, naj ravnamo tako, kakor so ravnali v Vzhodni Evropi, kjer so po razpadu realnega socializma podrli oziroma "odstranili na primernejše mesto" spomenike padlih velikanov. Skratka, naj ravnamo po vzhodnoevropsko, da bomo bolj pravi Zahodnoevropejci. Težko je razumeti, kako bi bilo mogoče pomiriti to protislovje. Dejstvo je, da Zahodnoevropejci ne podirajo oziroma ne odstranjujejo spomenikov niti v tistih primerih, na katere se je, na primer, skliceval Kovačič. Kdor je bil kdaj v Rimu, je lahko videl v neposredni bližini palače Farnesina, sedeža italijanskega ministrstva za zunanje zadeve, več kot 10 metrov visok obelisk z vklesanim (dobro vidnim) napisom: MUSSOLINI DUX. Nedaleč iz Madrida pa je videti ogromen križ, postavljen ob grobnici generalissima Francisca Franca, medtem ko so kovanici z njegovo podobo še vedno v obtoku.

Podiranje spomenikov namreč pomeni tudi brisanje zgodovine: brisanje spomina na Avstrijo, brisanje spomina na Jugoslavijo, prvo in drugo. Za evropsko civilizacijo pa je zgodovina izredno pomembna: po Marxu je zgodovina sploh edina znanost. Zgodovina je tisto polje, na katerem se človek preskuša kot vprašljivo bitje in na njem išče in najdeva smisel in smeri. Tudi narod v evropskem pomenu besede je zgodovinski produkt in obstaja samo v zgodovini. "Če narodu," je tehtno vprašal Justin Stanovnik, "kajrščen je tukaj in zdaj, izmaknemo izpod nog to, kar ga je naredilo, njegovo preteklost, njegovo zgodovino - kaj nam ostane?" (Stanovnik 1996: 28). Kakor smo lahko videli, ne veliko: v najboljšem primeru podstavek za nove heroje.

VIRI IN LITERATURA

- ČOPIČ, Špelca, Damjan PRELOVŠEK in Sonja ŽITKO 1991: Outdoor Sculpture in Ljubljana. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
- GRAZIOLI, Emilio 1941: Notizie di carattere politico. 3: verbale. L'anno 1941/XIX, il giorno 3 luglio, alle ore 10.30, nella sala delle riunioni dell'Alto Commissariato di Lubiana. Arhiv Republike Slovenije. Fond Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, fascikel 1: Seje konzult.
- HRIBAR, Ivan 1983/84: Moji spomini. Slovenska matica. Ljubljana.
- JEŽ, Boris 1996: Bronasta sodrga. V: Delo, 23. 3. Ljubljana.
- KAJZER, Janez 1995: S tramovi podprto mesto. Mihelač. Ljubljana.
- KOVAČIČ, Dimitrij 1996: Del zgodovine sta Kardelj in Kidrič in ne njuna spomenika. V: Slovenec 86, str. 30-31. Ljubljana.

- MALEŠ, Miha (ur.) 1940: Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani. Odbor za postavitev spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani. Ljubljana.
- MIHELJAK, Vlado 1996: "Spomeniki naj ostanejo!" V: Dnevnik, str. 3. Ljubljana.
- STANOVNIK, Justin 1996: Ukaniti zgodovino. v: Slovenec 131, str. 28-29. Ljubljana.
- STIBRIČ, Janez 1996: Zbiranje podpisov proti rušenju spomenikov. V: Delo 154, str. 16. Ljubljana.
- SUHADOLC, Janez 1996: Koga moti spomenik? V: Mladina 6, str. 4-5. Ljubljana.
- ŠNUDERL, Makso 1993: Dnevnik 1941-1945. Založba Obzorja. Maribor.

Summary

MONUMENTS IN THE WINDS OF CHANGE

Božidar Jezernik

In European 19th century historicism, with its conscious association of the past with the present, set off a veritable flood of public monuments - the cities were literally stuffed full of architectural sculptures and statues. At the end of the 19th and beginning of the 20th century, Ljubljana was caught up in the winds of change and started to replace its German exterior with a Slovene one. The national conflicts in the multi-national monarchy grew and played a role also in the creation of memorial sculpture. The subsequent changes in political borders have also brought about changes of symbols - those monuments to statesmen which occupied the most important areas in the city, announcing to the world that Ljubljana was the true capital of the Slovene nation. Only the monument to Napoleon, a reminder of the "bright years of the French occupation", has survived in Ljubljana, being erected only after the First World War, when Slovenia was no longer a part of the Austro-Hungarian Empire.

History repeated itself after the Second World War and after the creation of Slovenia as an independent state. What is the true meaning of the removal and replacement of monuments now that Slovenia is an independent country? Nothing but a replacement of one myth with another. In this case, the replacement of the myth which says that the country of Slovenia was born during the national liberation war and socialist revolution between 1941 and 1945, with the myth which says that there was no national liberation struggle but merely a socialist revolution.

The removal of monuments has also represented the blotting out of history: an erased memory of Austria and the first and second Yugoslavias. Historical space was filled all the time with a national myth in the sense of the age-old yearning of Slovenes for their own state. Therefore the history of the Slovenes is a certain kind of history of correction, a history of myths. There is no history between us and our ancient ancestors, merely an unbroken line of yearning for the state. Paradoxically, this is taking place under the title of a return to Europe, while it is obviously a matter of "Balkanisation".

Nena Židov

"JAZ BI TUDI GADA POŽRL, SAMO DA BI BILO BOLJE."

ZDRAVLJENCI IN ALTERNATIVNA MEDICINA V LJUBLJANI

Alternativna medicina se je tako v svetu kot pri nas začela vse bolj uveljavljati v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih. Čeprav o njej govorimo kot o alternativni, največkrat nastopa v sodelovanju z uradno medicino. Zaradi njenega širšega konteksta - najprej se je začela uveljavljati v gospodarsko visoko razvitih deželah - se ne zdi ustrezno, da bi jo enačili z ljudsko medicino. Med najpogosteje omenjenimi vzroki za njeno vse večjo uveljavitev naj omenimo kritiko medicine in zahteve pacientov po spremembi odnosa na relaciji zdravnik - pacient. Alternativna medicina naj bi pokrivala manjko uradne medicine. Pojavila naj bi se v času, ko je zdravje postalo posebna vrednota in ko se je pojavila potreba po vračanju k naravi in "naravnemu zdravljenju". Nove ideje o zdravju so začele prihajati tudi iz ezoterične tradicije in vzhodnjaških zdravstvenih sistemov.

Na temelju raziskave zdravljenec v Ljubljani v letih 1994 in 1995 lahko sklepamo, da alternativna medicina na ravni posameznika zadovoljuje določene človekove potrebe. Prvi razlog, zaradi katerega se ljudje odločajo za obisk pri zdravitelju, je vsekakor želja po izboljšanju zdravstvenega stanja, bodisi da z uspehi uradne medicine niso povsem zadovoljni ali pa jih je ta celo odpisala. Pogosto gre za ljudi, ki se hkrati zdravijo s pomočjo uradne in alternativne medicine. Med redkeje omenjenimi razlogi srečamo radovednost, pritisk okolice, preventivo, preverjanje diagnoz uradne medicine, izogibanje neprijetnim posegom uradne medicine, zdravnikom in izdelkom farmacevtske industrije. Alternativna medicina se lahko povezuje z zanimanjem za duhovnost in alternativne načine življenja. Srečanje z alternativno medicino je lahko za posameznika le bežno srečanje, lahko pa tudi bistveno vpliva na njegov nadaljnji način življenja. K uporabi alternativne medicine naj bi se ženske nagibale bolj kot moški. Alternativno medicino najpogosteje uporablja starostna skupina od 40 do 51 let, kar zadeva izobrazbo, pa prevladujejo osebe s srednjo, višjo in visoko šolo.

TERMINOLOGIJA

Termin alternativna medicina mi pomeni različne preventivne, diagnostične, terapevtske in rehabilitacijske pristope, ki so se pri nas, podobno kot tudi v drugih, najprej predvsem razvitih državah, razširili približno v zadnjih dvajsetih do tridesetih letih in niso del uradne medicinske prakse. Viri alternativnih terapij so lahko zelo različni. Izvajalci alternativnih terapij znanja praviloma niso dobili preko pri nas uradno organiziranega sistema izobraževanja. Tako pojmovana alternativna medicina pa mi ne pomeni medicinskega sistema, ki bi načelno nasprotoval sodelovanju z uradno medicino. Termin alternativna medicina bi lahko brez težav nadomestila s terminom komplementarna medicina, ki nakazuje možnost sodelovanja med obema medicinskima sistemoma, vendar sem se odločila za prvega, ki je trenutno pri nas najbolj uveljavljen za pojave, ki so predmet pričujočega prispevka. Nekateri avtorji govore o alternativni medicini, kadar jo ljudje uporabljajo samostojno, o komplementarni pa, kadar se zdravijo z alternativno in uradno medicino istočasno (Penkala-Gawecka 1991: 43). Med avtorji so tudi taki, ki gledajo na alternativno in komplementarno medicino kot na soznačnici (Sharma 1992; 1993). Slovenski zdravniki si prizadevajo za uveljavitev termina nekonvencionalna medicina (Rožman 1993).

Nekaterim avtorjem etnologom se zdi, da je alternativna medicina sodobna različica ljudske medicine (Motyčková 1992; Wiegelmann 1987), medtem ko ju drugi ločujejo (Penkala-Gawecka 1995). Meni osebno je bližja druga možnost, predvsem zato, ker danes alternativna medicina, četudi z nekaterimi metodami ljudske medicine, deluje v povsem drugem kontekstu. Ljudje jo uporabljajo iz drugih razlogov kot so nekoč ljudsko medicino, razlike pa so tudi v ekonomskih in ideoloških temeljih. Pri uporabi termina alternativna medicina moramo vedno upoštevati konkreten prostor in čas. Ista metoda zdravljenja namreč lahko ima v različnem času in prostoru povsem drugačen status. Akupunktura je npr. na Kitajskem del tradicionalne medicine, v Evropi je imela najprej status alternativne metode zdravljenja, danes pa je v večini dežel sprejeta v okviru uradne medicine.

Medtem ko sta v sistemu uradne medicine za izvajalca in uporabnika uveljavljena termina zdravnik in bolnik oziroma pacient, uporabljam v okviru alternativne medicine za izvajalca termin zdravitelj/zdraviteljica in za uporabnika zdravljenec/zdravljenka. Zdravitelj je torej oseba, ki nastopa v vlogi tistega, ki zdravi s pomočjo metod alternativne medicine, zdravljenec pa je oseba, ki se na zdravitelja naslavlja zaradi določenih zdravstvenih težav ali, kot bomo videli kasneje, tudi iz drugih razlogov. Pri alternativni medicini lahko gre tudi za razne oblike samozdravljenja, vendar me v pričujočem prispevku zanimajo predvsem razlogi, zaradi

katerih se ljudje odločajo za obisk pri zdravitelju.

VZROKI ZA UVELJAVITEV ALTERNATIVNE MEDICINE

Raziskave tako v Evropi kot tudi v Severni Ameriki in Avstraliji kažejo na vse večji pomen alternativne medicine (Rožman 1993: 497). V Ameriki se je npr. začela pojavljati v šestdesetih letih (Grossinger 1990: 332), v Britaniji pa okoli leta 1970 (Sharma 1993: 15). V Nemčiji se je začela alternativna medicina uveljavljati konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let (Wiegelmann 1987: 8-9). Začetki alternativne medicine v Sloveniji segajo v sedemdeseta leta, uveljavila pa se je predvsem ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let. Med danes najbolj razširjenimi metodami alternativne medicine pri nas naj omenim zeliščarstvo, bioenergijo, *qi gong*, *reiki*, homeopatijo, kristaloterapijo, aromoterapijo, iridologijo, razne manipulativne terapije in masaže ter različne diete.

Vzroki za vse večjo uveljavitev alternativne medicine so številni. Nekateri se zdijo racionalni, drugi spet ne. Vsekakor je zanimivo, da se je začela alternativna medicina v svetovnem okviru najprej pojavljati v okoljih, ki so bila gospodarsko visoko razvita in kjer je bilo javno zdravstvo dobro organizirano. Med največkrat omenjene razloge za uveljavitev alternativne medicine vsekakor sodi kritika znanosti nasploh in v okviru tega še posebej medicine (Letica 1989: 215). Ljudje naj bi izgubili vero v vsemožnost uradne medicine in se začeli zavedati negativnih stranskih učinkov zdravil, ki jih producira farmacevtska industrija. Ivan Ilič je sredi sedemdesetih let postavil tezo, da je škoda, ki jo povzroči medicina, večja kot je njena korist (Ilič 1976: 17). Spremenil naj bi se socialni položaj zdravnika, malega "boga v belem", prav tako pa so se spremenili tudi pacienti. Vse več imajo znanja, narašča njihova samozavest. Vse, kar reče zdravnik, jim ni več sveto, pri zdravljenju hočejo aktivno sodelovati. Z osebami, ki jih zdravijo, hočejo imeti bolj aktivne medsebojne odnose in več besede pri izbiri metod zdravljenja (Sharma 1993: 17).

Zdravje je postalo pomembna vrednota. Zdravje posameznika naj bi bilo tudi v interesu družbe. Predvsem v meščanski družbi naj bi se zaradi potrebe po čim večji storilnosti povečal pomen zdravja (Will 1990: 50). Alternativna medicina naj bi bila povezana z željo po "vračanju k naravi". Nove metode zdravljenja naj bi bile zelo privlačne zaradi nove mitologije, v katero obdajajo naravo in zdravje. Poleg svojega zdravnika imeti še svojega zdravitelja naj bi bilo modno in naj bi celo kazalo na družbeni prestiž (Marković 1987: 11).

Zahod se je začel v 60-tih letih seznanjati z vzhodnjaškimi filozofijami in religijami, v okviru tega pa se je povečalo tudi zanimanje za vzhodnjaške metode zdravljenja (Boh 1989: 112). V 70-tih letih so se v industrijsko visoko razvitih državah začela pojavljati mladinska alternativna gibanja, ki so nastopala proti življenjskim in produkcijskim oblikam obstoječe družbe. Med drugim so bila kritična tudi do uradne medicine in so se zavzemala za oživitev ljudske medicine. Njihov vpliv je kasneje segel tudi na druge sloye prebivalstva. V 80-tih letih je nove poglede na zdravje prineslo gibanje nove dobe (*new age*), pomembni vplivi na nove poglede na zdravje pa so začeli prihajati tudi iz ezoterične tradicije (Wiegelmann 1987: 6-9).

Pomembno, po mnenju nekaterih že kar odločilno vlogo pri oblikovanju novih pogledov na zdravje, bolezen in zdravljenje naj bi imeli mediji. Določene zasluge za spremembe v zdravstvu ima tudi Svetovna zdravstvena organizacija, ki je leta 1987 svojim članicam svetovala, da naj v projekt *Zdravje za vse do leta 2000* vključijo tudi lokalne tradicionalne medicinske sisteme, hkrati pa naj jih tudi znanstveno ovrednotijo (Rožman 1993: 479). Po mnenju nekaterih naj bi alternativna medicina odsevala potrebo ljudi po iracionalnem, čustvenem, religiji in magiji (Rožman 1993: 480). Del specifično slovenskih razmer naj bi bilo slabo stanje gospodarstva v času razcveta alternativne medicine pri nas. Finančna kriza je vplivala na slabše plače zdravnikov in na slabšo kvaliteto zdravstvenih uslug (Letica 1989: 223). Alternativna medicina naj bi sploh naletela na plodna tla v obdobju večjih družbenih sprememb in v času gospodarskih kriz.

ODLOČITEV ZA ALTERNATIVNO MEDICINO

Kljub zgoraj začrtanim največkrat omenjenim razlogom za vse večjo uveljavitev alternativne medicine v svetu in pri nas pa še vedno ostaja odprto vprašanje, kako je z uporabo alternativne medicine v primeru posameznika; kakšni so njegovi osebni motivi, ki so ga pripeljali do tega, da se je začel zdraviti s pomočjo alternativne medicine. Na zastavljeno vprašanje bom skušala odgovoriti na podlagi sklepov, do katerih sem prišla na podlagi terenskega dela in opravljene ankete v Ljubljani v letih 1994 in 1995. Pogovarjala sem se z dvajsetimi osebami iz Ljubljane, ki so se v času raziskave ali kdaj prej zdravile s pomočjo alternativne medicine, izkušnje z njo oziroma uspehi zdravljenja pa so bili zelo različni. Med drugim me je v razgovorih s sogovorniki zanimalo, zakaj so se odločili za zdravljenje s pomočjo alternativne medicine. Da bi v raziskavo lahko vključila večje število ljudi, sem s pomočjo šestih v Ljubljani delujočih zdraviteljev izvedla anketo med stopetnajstimi njihovimi zdravljenci. Tudi v anketi so zdravljenci med drugim odgovarjali na vprašanje, zakaj so se odločili za alternativno medicino.

Med informatorji-zdravljenci in anketiranci sem zasledila različne razloge, ki so jih pripeljali do tega, da so iskali pomoč pri zdraviteljih. Ko gre za prvo srečanje z alternativno medicino, so med uporabniki predvsem pragmatiki. Običajno ne razmišljajo o tem, kaj jim pri uradni medicini ni všeč. Glede na to, da z alternativno medicino nimajo nobenih osebnih izkušenj, je ne morejo primerjati z uradno medicino. Največkrat je osrednji motiv le želja, da bi s pomočjo alternativne medicine rešili svoj zdravstveni problem, ki je največkrat kronične narave, pri čemer pa sploh ni nujno, da se povsem odrečejo uradni medicini. Glede na izkušnje, ki jih dobijo ob prvem stiku z alternativno medicino, se potem zanjo odločajo še naprej ali pa tovrstno zdravljenje opustijo. Nezadovoljstvo s prvim poskusom alternativnega zdravljenja ne vodi nujno v opustitev takega zdravljenja. Večina ljudi, ki poskušajo razne možnosti za ozdravitev, je dokaj visoko motiviranih, zato kljub morebitnim začetnim neuspehom iščejo še nove možnosti, druge metode in druge zdravitelje. Med mojimi informatorji je bila le ena oseba, ki je potem, ko je obupala nad uradno medicino, po več letih opustila tudi iskanje alternativnih možnosti.

Med zdravljenci srečamo poleg kroničnih bolnikov tiste,

ki jih je uradna medicina odpisala in jim priznala, da gre njihovo življenje h koncu. Pogosto gre tudi za primere, ko je uradna medicina zdravstveni problem sicer rešila, kolikor je pač bilo v njeni moči, vendar pa pacient sam s svojim zdravstvenim stanjem ni bil zadovoljen in ga je hotel še bolj izboljšati. V nekaterih primerih je uradna medicina postavila diagnozo, ni pa mogla odkriti vzroka bolezni ali pa je šlo za stanja, ko se je nekdo počutil bolnega, z vidika uradne medicine pa je bil povsem zdrav.

Hoteli so mi operirati kolk, pa so ugotovili, da imam kostne-ga raka. Izkazalo se je, da so žarišča tudi že drugod in so me poslali domov umret. Živel naj bi le še približno dva meseca. To je bilo pred petimi leti. Potem me je začel zdraviti gospod G. in kot vidite, sem še živ.

K alternativni medicini se ljudje zatečejo v skrajni sili, potem ko imajo že vsega dovolj oziroma ko so pripravljeni storiti karkoli, le da bi se jim zdravstveno stanje izboljšalo. K njej se včasih zatekajo tudi tisti, ki so že izgubili vsako upanje in tudi na alternativno medicino nič ne dajo. K njej pridejo le zaradi pritiska okolice, da bi izpolnili zahtevo bližnjih, čeprav sami v izboljšanje svojega stanja ne verjamejo več.

Jaz bi tudi gada požrl, samo da bi bilo bolje.

Hčeri, ki je pritiskala name, sem dala obljubo, da bom šla k bioenergetičarki. Ko je prišel tisti datum, ko sva se zmenili, sem morala iti. .../V bistvu sem si mislila, pa naj bo. .../ Popolnoma nič nisem na te stvari dala. Alternativno sem povsem negirala. Zdelo se mi je, da niti člankov o tem ne smem brati, ker jaz sem vendar del medicine.

V nekaterih primerih bi se zdravniki s pomočjo alternativne medicine radi izognili neprijetnim posegom v telo, ki so lahko del uradne medicinske prakse. Tukaj gre lahko tako za razne preiskave, ki so neprijetne oziroma boleče, kot tudi za razne operativne posege. S pomočjo alternativne medicine skušajo omiliti posledice medicinskih posegov, za katere je znano, da lahko imajo negativne stranske učinke, ali pa se obrnejo na zdravitelja že pred tovrstnimi posegi, da bi jih "bolje prenesli". Lahko gre tudi za izogibanje uporabi raznih kemičnih zdravil ali za odpravljanje stranskih učinkov, ki naj bi jih zdravila že povzročila. Nekateri zdravniki so se odločili za bolj "zdrave in naravne" načine zdravljenja. Številni so uporabljali alternativne metode zdravljenja hkrati z metodami uradne medicine, ker se jim je zdelo, da bo tako zdravljenje hitrejše, uspehi pa boljši.

Zdravniki želijo včasih pri zdravitelju le preveriti diagnozo, ki jo je postavila uradna medicina oziroma slišati še mnenje zdravitelja o svojih težavah. Nekateri gredo k zdravitelju, ker preprosto neradi hodijo k zdravniku. Neprijetne so jim čakalnice, polne ljudi, neprijetno jim je soočanje z zdravnikom, ki mu nekako ne zaupajo povsem; strah jih je, da bo zdravnik pri njih odkril kakšno večjo težavo in bojijo se posledic. Nekateri imajo z zdravniki in uradno medicino slabe izkušnje in, če se le da, se jim raje izognejo.

K zdravitelju nekateri gredo preventivno, da bi preverili svoje zdravstveno stanje na ravneh, ki jih uradna medicina ne zaznava. Ker se fizično počutijo zdrave, pač ne morejo iti k zdravniku in reči: "Meni sicer nič ni, ampak prosim, da me vsceno pogledate." Včasih je alternativna medicina tudi

tisto, kar naredijo v življenju "zase", kar si privoščijo za svoje boljše počutje oziroma naredijo za "svojo dušo". Tudi gola radovednost je lahko zadosten razlog za obisk pri zdravitelju. Danes se toliko govori in piše o tem, da se ljudje potem vprašajo, zakaj ne bi tega preizkusili, še posebej kadar se ne morejo odločiti, če bi vsem tem zgodbam verjeli. V takih primerih navajajo kot razlog za obisk pri zdravitelju morebitne manjše probleme, ki jim sicer v življenju ne povzročajo večjih težav, vsaj navidezni razlog pa pač morajo imeti.

Začelo se je povsem iznenada, iz radovednosti. Neka znanka, povsem leva, komaj da sem jo poznala, mi je povedala za M. V bistvu me je bolj kot moja sama bolezen firbec matral, zakaj je njo cela zadeva tako fascinirala. .../ Izgovor mi je bilo izpadanje las.

Za alternativno medicino se odločajo ljudje, za katere bi lahko rekli, da tudi sicer žive bolj "alternativno", se ne podrejajo družbenim normam in okusu množice, temveč iščejo neko svojo pot. Gre za ljudi, ki se zanimajo za duhovnost, za duhovne vidike življenja, pri čemer lahko alternativna medicina predstavlja eno od poti duhovnega razvoja. Običajno gre tudi za poglede na življenje in zdravje, ki odstopajo od ustaljenih predstav. Med tovrstnimi zdravniki je tudi največ možnosti, da srečamo "ideološke" uporabnike, torej tiste, ki zavračajo uradno medicino, se zdravijo le s pomočjo alternativne medicine in so se ji pripravljeno popolnoma prepustiti. Vendar pa se zdi, da je "ideoloških" uporabnikov alternativne medicine pri nas razmeroma malo.

Stvar je zelo zanimiva. Mene je v bistvu pot k alternativni vodila nekje ob pubertete naprej ali pa še malo prej. Začelo se je s prebrano. Grozno zgodaj se mi je uprlo meso, nikoli ga nisem marala. .../ Začelo se je z drugačno prebrano v gimnaziji, z odklikom od tega klasičnega pojmovanja zdravja in vseh teh stvari, začela sem teoretično spoznavati te stvari in nekoliko bolj celovito gledati in razmišljati, kaj lahko sam storiš za svoje zdravje. Bila sem tudi na tečajih, pri šestnajstih sem bila na tečaju transcedentalne meditacije.

Za alternativne metode zdravljenja se odrasli največkrat odločajo sami ali po posvetu z bližnjo okolico. Pobudniki so lahko partnerji, sorodniki, prijatelji, sodelavci in znanci. V nekaj primerih so odrasli otroci, ki so že imeli izkušnje z alternativno medicino, nagovorili svoje sprva nezaupljive starše, naj poskusijo tudi sami. Pri mladoletnih otrokih so bili starši tisti, ki so jih peljali k zdravitelju. Opazila sem, da se naklonjenost staršev do alternativne medicine prenaša tudi na otroke. V družinah, kjer se starši, predvsem matere, zdravijo s pomočjo alternativne medicine, je to nekaj samoumevnega tudi za otroke. Kakšen bo odnos teh otrok do uradne in alternativne medicine, ko bodo odrasli in se bodo sami odločali za načine zdravljenja, pa še ne vemo. O zdravju in ukrepih v zvezi s tem se dostikrat pogovarjajo v okviru družine. Glede uporabe alternativne medicine sem ugotovila, da ni vedno nujno doseženo družinsko soglasje. Običajno so ženske tiste, ki več razmišljajo in ukrepajo v tej smeri. Če so možje povsem proti, opravijo določene stvari na skrivaj ali šele kasneje o tem obvestijo moža. Pred leti je bila alternativna medicina in izkušnje z njo za marsikoga predmet zaupnih pogovorov, danes pa večina ljudi govori o tem povsem odprto. Sicer pa nekateri pravijo, da začitijo,

komu lahko o tem govorijo in komu ne.

Mož je kar znorel, ko je slišal, kam sem šla.

Najprej je bil mož izredno proti, samo jaz sem kar gnala svoje. Pa vsi so se norca delali, pa tako naprej. Tak je bil, zdaj pa včasih še sam navija zanjo. Vidi, da je to sprememba. Počasi spet postaja normalen. Sam je rekel, da ne bo hodil k njej, dokler je živ.

To je bila tretja seansa in otrok je že lahko odložil bergle. To je bil zame čudež, vendar o tem še nekaj časa nisem smela govoriti. Če bi takrat, pred desetimi leti, o tem govorila, bi me imela okolica za malo premaknjeno.

Ljudje, ki se začnejo zdraviti s pomočjo alternativne medicine, imajo lahko o tem določeno znanje, ali pa ga sploh nimajo. Tisti, ki ga nimajo, se pač prepustijo zdravitelju in sledijo njegovim navodilom. Pogosto ne vedo, kaj se zares dogaja, zanima jih le učinek - uspeh zdravljenja. Res pa je, da se številnim zdravljencem v času zdravljenja poveča njihovo zanimanje za alternativno medicino. Začnejo prebirati knjige in razne članke ter hoditi na predavanja in delavnice. Drugi spet se lotijo zadeve z druge strani. Najprej preštudirajo vso možno literaturo in se šele na podlagi poznavanja stvari odločijo za alternativno zdravljenje. Med zdravljenci srečamo tako tiste, ki so pričakovali določene rezultate, kot tiste, ki so bili precej nezaupljivi. Nekateri so med zdravljenjem svoje mnenje spremenili, bodisi da so bili razočarani ali pa so presenečeni ugotovili, da nekaj vendarle je na alternativni medicini. Srečanje z alternativno medicino je za nekatere le bežno ali občasno, lahko pa tudi bistveno vpliva na nadaljnji način življenja posameznika.

V teh ozirih sem bil popoln analfabet, nisem imel nobene potrebe niti nič. Zdaj preberem več o tem, v glavnem v Auri in Nedeljskem dnevniku.

In kdo so najpogostejši uporabniki alternativne medicine? Rezultati moje raziskave se v marsičem ujemajo z rezultati drugih tovrstnih raziskav, ki kažejo na to, da med uporabniki alternativne medicine prevladujejo ženske. Vendar pa je znano, da se ženske tudi sicer bolj posvečajo zdravstvenemu varstvu in tudi k zdravnikom hodijo bolj pogosto kot moški, ker so bolj podvržene raznim kroničnim težavam (Sharma 1992: 22). Tudi moji sogovorniki zdravitelji so ugotavljali, da med njihovimi zdravljenci prevladujejo ženske, razlog za to pa vidijo poleg že omenjenega tudi v dejstvu, da so ženske v primerjavi z moškimi bolj odprte za duhovnost, mističnost in nove stvari.

Pribaja več žensk. So bolj odprte in niso tako kot večina moških, vkalupljene v neke sisteme. Za duhovnost so bolj odprte, moški pa so bolj materialno usmerjeni.

Tudi rezultati ankete kažejo na številčno premoč žensk. Kar zadeva starost, je bilo največ zdravljencev iz starostne skupine od 41 do 50 let, sledili sta starostna skupina od 31 do 40 let in od 21 do 30 let. Kaže, da se najredkeje zdravijo s pomočjo alternativne medicine osebe do desetega leta starosti in osebe nad 71 let. Tudi drugi raziskovalci ugotavljajo, da je med uporabniki alternativne medicine malo zelo mladih in zelo starih oseb. Kar zadeva zdravljenje zelo mladih, sem med sogovorniki slišala mnenja, da nekatere metode zdravljenja niso primerne za majhne otroke, ker med terapijo ne morejo biti dolgo pri miru. Pri zdravljenju

z alternativno medicino je lahko tudi določena stopnja tveganja, starši pa v večini primerov niso pripravljene eksperimentirati z zdravjem svojih otrok. Med mladimi so tudi redkeje kronične težave, zaradi katerih se ljudje najpogosteje zatekajo k alternativni medicini (Sharma 1992: 22). Starejši ljudje pa verjetno vzamejo bolezen v zakup, saj nekako sodi v obdobje njihovega življenja. Zdi se, da se k alternativni medicini zatekajo predvsem ljudje, ki so v "aktivnem" delu svojega življenja in je (kronična) bolezen moteča pri njihovem vsakdanjem življenju in delu.

Evropske raziskave kažejo na to, da med uporabniki alternativne medicine prevladujejo bolj plačani in bolj izobraženi ljudje (Sharma 1992: 19). Po nekaterih ocenah naj bi se v Sloveniji za alternativno medicino odločala predvsem srednji in višji sloj prebivalstva (Rudolf 1989: 141). Finančnega stanja anketiranih zdravljencev sicer nisem ugotavljala, zanimala pa me je njihova izobrazbena struktura. Med anketiranci je bilo največ oseb, ki so končale štiritletno srednjo šolo, in oseb, ki so končale študij na visokih šolah oziroma akademijah ter višjih šolah.

SKLEP

Veliko je razlogov, s katerimi lahko utemeljimo oziroma opravičujemo vse večjo razširjenost alternativne medicine v svetu in pri nas. Ko potem v literaturi največkrat omenjene razloge, kot so npr. kritika znanosti in medicine, "vračanje k naravi" ipd. primerjamo s konkretnimi razlogi, ki so pripeljali posameznika do uporabe alternativne medicine, pride včasih do razhajanj. Na ravni posameznika lahko ugotovimo, da se večina ljudi odloča za alternativno medicino in zdravitelje predvsem z namenom, da bi izboljšali svoje zdravstveno stanje. V pričujočem prispevku sicer govorim o zdravljencih iz Ljubljane in njihovih razlogih za uporabo alternativne medicine, vendar bi verjetno prišli do podobnih sklepov tudi v drugih krajih. Potem, ko je o bolezni in zdravju najprej odločal bog in za njim "bog v belem" (beri: zdravnik), se zdi, da daje alternativna medicina zdravljencem občutek, da "imajo zdravje v svojih rokah", saj se lahko po lastni presoji odločajo za različne zdravitelje in alternativne metode zdravljenja. Med uporabniki alternativne medicine je največ oseb, ki so v aktivnem obdobju življenja in imajo kronične zdravstvene težave. Žensk je več kot moških. Alternativna medicina je načelno dostopna vsem, ker pa temelji na samoplačništvu, zahteva tudi primerno finančno situiranost.

LITERATURA:

- BOH, Katja 1989: Uspeh alternativnih metod zdravljenja - poskus sociološke analize. V: Zdravstveni vestnik 58/4, str. 111-113.
- GROSSINGER, Richard 1990: Planet Medicine. From Stone Age Shamanism to Post-Industrial Healing. Berkeley.
- ILIČ, Ivan 1976: Medicinska Nemezis. Beograd.
- LETICA, Slaven 1989: Intelektualac i kriza. Zagreb.
- MARKOVIĆ, Nataša 1987: Bioenergija - moč isceljivanja. Beograd.
- MOTYČKOVÁ, Dana 1992: Lidové léčitelství a jeho etnograficky vyzkum. V: Český lid 79/4, str. 355-365.
- PENKALA-GAWECKA, Danuta 1991: Medycyna komple-

- mentarna w Polsce i jej badanie. V: Lud 74, str. 43-54.
- PENKALA-GAWECKA, Danuta 1995: Folk and complementary medicine in Polish ethnological investigations. V: Lud 79, str. 121-141.
  - ROŽMAN, Primož 1993: Nekonvencionalne medicinske metode. Položaj in perspektive. Zdravstveni vestnik 62/10, str. 479-485.
  - RUDOLF, Zvonimir 1989: Rak in alternativa. V: Zdravstveni vestnik 58/4, str. 139-143.
  - SHARMA, Ursula 1992: Complementary Medicine Today. Practitioners and Patients. London in New York.
  - SHARMA, Ursula 1993: Contextualizing alternative medicine. The exotic, the marginal and the perfectly mundane. V: Anthropology Today 9/3, str. 15-18.
  - WIEGELMANN, Günter 1987: Die Situation der Volksmedizin in der Nachkriegszeit. V: Volksmedizin heute, str. 1-9.
  - WILL, Herbert 1990: Fetiš zdravje. V: Časopis za kritiko znanosti 127, str. 48-59.

Summary

**"IF IT MADE ME FEEL BETTER, I WOULD DEVOUR EVEN A VIPER!"
ALTERNATIVE MEDICINE AND THE HEALED IN LJUBLJANA.**

Nena Židov

Around the world as well as in Slovenia alternative medicine gained more widespread recognition in the last three or two decades. Even though it is labelled alternative, this form of healing often goes hand in hand with official medicine. Due to its broader context - it appeared in economically more developed countries first - it seems unsuitable to equal it to folk medicine. Among most often quoted reasons for its advancement we should mention critical evaluations of official medicine and patients' appeal for a different relationship between doctor and patient. Alternative medicine fills in the gaps left by official medicine. It originated when health became a special commodity and a need to return to nature and the "natural way of healing" arose, and new ideas about healing originating in esoteric traditions and eastern healing systems appeared.

Based on the research of the healed in Ljubljana in 1994 and 1995 we can conclude that alternative medicine on the level of an individual does meet certain man's needs. The first reason why people turn to healers is undoubtedly a wish to get better, be it because they were not satisfied with the results of official medicine, or even because it termed them incurable. Often they are treated by official medicine physicians and alternative medicine healers at the same time. Among the less frequent reasons mentioned during the course of research were curiosity, pressure of others, prevention, the need to check the diagnosis of official medicine, avoiding unpleasant treatments of official medicine, certain doctors, or pharmaceuticals. Alternative medicine can be tied to an interest in spirituality and an alternative way of life. An individual can encounter it only briefly, or it can significantly affect his life-style afterwards. It is believed that women are more prone to embrace alternative medicine than men. It is most often used by people between 40 to 51 and those with high school, college or university degrees.

Nena Židov

"I WOULD EVEN SWALLOW AN ADDER IF IT HELPED ME TO GET BETTER"

THE TREATED AND ALTERNATIVE MEDICINE IN LJUBLJANA

TERMINOLOGY

I associate the term alternative medicine with various preventive, diagnostic, therapeutic and rehabilitation approaches which spread in Slovenia, as well as in other countries (at first particularly in the developed ones), in the last twenty to thirty years and are not a part of the official medical practice. Sources of alternative therapies can be very different. The performers of alternative therapies have not as a rule acquired their knowledge in the officially organi-

zed educational system in Slovenia. I do not see alternative medicine as a medical system that would on principle be against cooperation with official medicine. The term alternative medicine could easily be substituted with the term complementary medicine, the latter indicating the possibility of cooperation between the two medical systems. And yet I decided to use the former one, for it is at present the most frequently used term in Slovenia to denote the phenomena which are the subject of this contribution. Some authors speak of alternative medicine when people use it

independently, and of complementary medicine when they are treated by alternative medicine and the official one at the same time (Penkala-Gawecka 1991: 43). There are also authors who use the terms alternative medicine and complementary medicine as synonyms (Sharma 1992; 1993). Slovene doctors are trying to establish the term unconventional medicine (Rožman 1993).

According to some authors-ethnologists alternative medicine is a contemporary variety of folk medicine (Motyčková 1992; Wiegelmann 1987), while others separate them (Penkala-Gawecka 1995). I myself prefer the latter idea, particularly because of the fact that contemporary alternative medicine, although containing some methods of folk medicine, functions in a completely different context. People use it for reasons other than those for which they used folk medicine and there are also differences in economic and ideological foundations. When using the term alternative medicine we must always consider a definite place and time. The same method of treatment can have a completely different status in a different time and place. Let us take the case of acupuncture, which is a part of traditional medicine in China. In Europe it first acquired the status of an alternative method of treatment, but is nowadays accepted into the frames of official medicine in most of the countries.

While in the system of official medicine the performer and the user are labelled by the terms *doctor* and *patient*, I use the term *healer* for the performer and *the treated* for the user when dealing with alternative medicine. A healer is therefore a person who uses the methods of alternative medicine to treat people, while the treated is a person who turns to a healer for certain medical problems or, as we will see later, also for other reasons. Alternative medicine comprises also various kinds of self-treatment, but in this contribution I am primarily interested in the reasons for which people decide to visit a healer.

REASONS FOR THE ESTABLISHMENT OF ALTERNATIVE MEDICINE

Research done in Europe, North America and Australia indicate the growing importance of alternative medicine (Rožman 1993: 497). In America, for instance, it started to occur in the 60s (Grossinger 1990: 332) and in Britain around 1970 (Sharma 1993: 15). In Germany alternative medicine started to gain ground in the end of the 70s and in the beginning of the 80s (Wiegelmann 1987: 8-9). The beginnings of alternative medicine in Slovenia go back to the 70s, but it was established in the end of the 80s and in the beginning of the 90s. I would like to mention herbalism, bioenergy, qi gong, reiki, homeopathy, crystallotherapy, aromatherapy, iridology, various manipulative therapies and massages, and various diets as the most wide-spread methods of contemporary alternative medicine in Slovenia.

There are several reasons for the growing popularity of alternative medicine. Some seem to be rational, others do not. But it is very interesting that on the world's level alternative medicine first started to appear in the economically highly developed societies where the public health system was well organized. Among the most frequently mentioned reasons for the growing popularity of alternative medicine there is by all means the critique of science and of medicine in particular (Letica 1989: 215). People seem to have lost the faith in the almightiness of official medicine and started

to become aware of the negative side effects of the medicines produced by pharmaceutical industry. In the middle of the 70s Ivan Ilič set the thesis that the damage caused by medicine is greater than its benefit (Ilič 1976: 17). The social position of a doctor, a little "god in white", has changed just as patients have changed. They are more knowledgeable and their self-confidence is growing. Not everything that a doctor says is sacred to them any longer. They want to participate actively in their treatment and have more active relations with people who treat them. Besides that they also want to have more say in choosing the methods of treatment (Sharma 1993: 17).

Health became an important value. An individual's health is also in the interest of the society. Because of the demand for higher and higher productiveness the importance of health seems to have increased particularly in the civic societies (Will 1990: 50). Alternative medicine seems to be connected with the wish for the "return to nature". The new methods of treatment are very attractive due to the new mythology in which they wrap nature and health. Having a personal healer besides one's GP seems to be fashionable and even indicates one's social prestige (Marković 1987: 11).

It was in the 60s when eastern philosophies and religion started to be introduced in the West, which resulted in the growing interest for the eastern methods of treatment (Boh 1989: 112). In the 70s the industrially highly developed countries were the ground where youth alternative movements sprang. They were strongly against the life and production forms of the existing society. They were also critical towards official medicine and strove for the revival of folk medicine. Later their influence reached other social strata as well. In the 80s it was the New Age movement which brought new views of health. Important influences upon these views started to come from the esoteric tradition (Wiegelmann 1987: 6-9).

The media have an important, according to some people quite a decisive role in the formation of new views of health, illness and treatment. There are some changes in health care thanks to the WHO, which in 1987 advised its members to include the local traditional medical systems in the project *Health for All by the Year 2000* and assess them scientifically at the same time (Rožman 1993: 479). According to some people's opinion alternative medicine reflects the human need for the irrational, the emotional, religion and magic (Rožman 1993: 480). A part of the specifically Slovene circumstances was the poor state of economy in the time of the growth of alternative medicine in our country. The financial crisis was one of the reasons for lower salaries in doctors and poorer quality of health service (Letica 1989: 223). Alternative medicine seems to flourish in period of larger social changes and in times of economic crises.

DECISION FOR ALTERNATIVE MEDICINE

In spite of the above discussed most frequently mentioned reasons for a firmer and firmer establishment of alternative medicine in the world, the question about the use of alternative medicine in the case of an individual - what personal motives led him to seek help in alternative medicine - still remains an open one. I will try to answer this question on the basis of conclusions which I reached by field work and a survey in Ljubljana in 1994 and 1995. I talked with twenty

persons from Ljubljana who were treated by alternative medicine either during my research or before it. Their experiences with the alternative medicine or the results of treatment being very different. In the conversations with my informants I was also interested in why they decided to be treated by alternative medicine. Helped by six healers working in Ljubljana I carried out a survey among 115 persons treated by them in order to include a larger number of people into my research. One of the questions in the survey asked the treated why they had decided for alternative medicine.

I found out various reasons which led my informants - the treated and the survey answerers to seek help with the healers. In first encounters with alternative medicine most of its users are pragmatics. They usually don't think about what they don't like in official medicine. Since they haven't had any personal experiences with alternative medicine yet, they cannot compare it with official medicine. In most of the cases the main motive is a wish to be helped by alternative medicine to solve their medical problem which is very often of chronic nature. All this does not mean that they refuse official medicine. According to their experience gained in the first contact with alternative medicine they either keep deciding for it or give up that kind of treatment. Discontent with the first try of alternative treatment does not necessarily lead into abandoning that kind of treatment. The majority of people who try various possibilities for convalescence are quite highly motivated and in spite of the eventual initial failures they look for new possibilities, other methods and other healers. There was only one person among my informants who despaired of official medicine, and after several years quitted searching for alternative possibilities, too.

Besides chronic patients people treated by alternative medicine are also those who were written off by official medicine and told that they were dying. In a number of cases the official medicine had actually cured the patient as much as it could, but he was not quite satisfied with the state of his health and wanted to improve it even further. There are also cases in which official medicine diagnosed, but could not find out the cause of an illness; or when someone felt ill, but seemed to be in good health in the view of official medicine.

I was to be operated on my hip when they found out that I had bone cancer. It proved that there were several other metastases elsewhere and I was sent home to die. I was told that I had only two months left. That was five years ago. Then Mr. G. started to treat me and as you can see I'm still alive.

People turn to alternative medicine in the last resort, when they are fed up with everything or are ready to do anything if only their health improved. Sometimes even those who have given up every hope and otherwise set no value upon alternative medicine eventually turn to it. They do it because of the pressure from their relatives and friends, to satisfy their wishes, although they themselves do not believe in the improvement of their state any longer.

I would even swallow an adder if it helped me to get better.

I promised my daughter, who was putting pressure on me, to visit a bioenergetic. When the agreed day arrived,

I just had to go. [...] Actually, I thought, let it be. [...] I regarded all these things worthless. I completely denied alternative medicine. I felt I shouldn't even read articles about it, for I myself am a part of official medicine.

In some cases the treated use alternative medicine because they would like to avoid the unpleasant or painful examinations or even operations which are a part of the official medical practice. Alternative medicine should help to alleviate their consequences for it is well known that some examinations, operations etc. can have negative side effects. Sometimes people turn to a healer before operations in order to "stand them better". Another reason can be that they would like to avoid using chemical medicines or treat the side effects already caused by them. Some people have simply decided for "healthier and more natural ways of treatment". Several have used alternative methods of treatment simultaneously with the methods of official medicine because they thought that in that way the treatment would be quicker and the results better.

Sometimes the treated only want to check the diagnosis by official medicine or hear a second opinion on their problems from a healer. Some turn to a healer simply because they don't like visiting doctors. They feel uncomfortable in the waiting-rooms full of people, they feel uncomfortable when confronting a doctor whom they do somehow not trust completely; they fear that the doctor will find some more serious problem and are afraid of the consequences. Some people have rather unpleasant experiences with doctors and official medicine and try to avoid them whenever possible.

Some turn to a healer preventively in order to check their health on the levels which are not perceived by official medicine. Since they feel physically in good condition, they cannot really visit a doctor and say: "Well, I am all right, but could you please examine me anyway?" Sometimes alternative medicine is what people do for "themselves", what they treat themselves for a better state of health or do for "their own soul". Even sheer curiosity can be enough to visit a healer. There is so much talking and writing about these things nowadays, so why shouldn't one try it, especially when one cannot decide whether to believe all these stories or not. In such cases people bring forward the potential minor problems which do not bother them very much; they just need some kind of a reason for their visit to a healer.

It started unexpectedly, out of curiosity. An acquaintance whom I hardly knew told me about M. To be frank, I was not as much bothered by the illness itself as by the curiosity why on earth she was so fascinated by the whole thing. [...] My pretext was the thinning of my hair.

We can say that people who decide for alternative medicine are those who live in the "alternative way" anyway - they are not subordinated to the social norms and to the taste of the masses, but are trying to find their own way. They are interested in spirituality, in spiritual views of life in which alternative medicine can represent one of the ways of spiritual development. Usually it is also about the views of life and health which deviate from the established notions. It is among these people that we are most likely to meet the "ideological" users, therefore those who repudiate official medicine, are treated only by alternative medicine and are ready to completely leave themselves to it. But it seems that "ideological" users of alternative medicine are not numerous in Slovenia.

It is very interesting. My way to alternative medicine actually started somewhere in adolescence, or a bit earlier. It started with diet. It was very early that I became repulsed by meat, I never liked it. [...] It started with a different diet in high school, with a deviation from the classic perception of health and all these things, I started to learn about these things theoretically and think more globally about what you yourself can do for your health. I also attended some courses; at the age of 16 I attended the course of transcendental meditation.

Adults mostly decide for alternative methods of treatment either by themselves or after consulting a close circle of people. The prime movers may be their partners, relatives, friends, co-workers and acquaintances. There are some cases in which the grown-up children who had already had some experience with alternative medicine, persuaded their doubtful parents to try it themselves. In minor children it was their parents who brought them to the healer. I noticed that the parents' favour of alternative medicine also spreads on to their children. In the families where the parents, particularly mothers, are treated by alternative medicine this also proves to be something natural for the children. But we do not know yet what relation towards official and alternative medicine these children will develop when they grow up and start deciding about the ways of treatment by themselves. They very often discuss health and the related measures within the families. As regards the use of alternative medicine I found out that not the whole family is always agreeable to it. It is usually the women who think more and first take steps in this direction. If their husbands disagree completely, their wives do certain things by stealth or only later inform their husbands. Years ago alternative medicine and the experience with it was a subject of intimate conversations for many people, while nowadays the majority talks about it quite openly. However, some say that they feel who they can talk to about this matter and who not.

My husband got furious when he heard where I had gone.

At first my husband was very much against it, but I just stuck to my conviction. And they were all poking fun at me and so on. That's what he was like, but now it even happens that he supports it himself. He can see the change. Slowly you're getting normal again. But he said he himself'd never visit her as long as he lived.

That was the third seance and the child could already put off the crutches. It was a miracle, but I could not speak about it for quite some time. If I had spoken about it at that time - ten years ago - people would have thought I was up the pole.

People who start to be treated by alternative medicine may have some knowledge about it or are completely ignorant about the matter. The latter just give themselves up to the healer and follow his instructions. They often don't even know what is going on and are only interested in the result - the success of treatment. But it is true that during their treatment several people develop the interest for alternative medicine. They start reading books and various articles or attending the lectures and workshops. Others, again, undertake the whole thing in a different way. First they study a heap of books on the matter and decide for alternative treatment only when they have acquired more knowledge about it. Among the treated we can find those who expected

certain results as well as the more skeptic ones. There are also some who changed their opinion during the treatment; either that they were disappointed or that they were surprised by finding that there must be something in alternative medicine after all. The contact with alternative medicine may for some people be only brief or temporary, but it can also exert an essential influence on an individual's subsequent way of life.

I was a complete analphabet in these regards, I didn't have any need or nothing. Now I read more about it, mostly in Aura and Nedeljski dnevnik.

And who are the most frequent users of alternative medicine? The results of my research agree to a high degree with the results of other researches of this kind which show that there are mostly women who use alternative medicine. But it is well-known that women take more care for health protection anyway and visit doctors more often than men, for they are more subject to chronic troubles (Sharma 1992: 22). My informants - the healers, too ascertained that women prevailed among their patients, and that the reason for that, besides the above mentioned one, was the fact that women, as compared to men, are more open to spirituality, mysticism and new things.

It's mostly women who come. They're more open and not so moulded into some systems as the majority of men. They're more open to spirituality while men are more materially oriented.

The results of the survey indicate numerical superiority of women. As far as age is concerned the majority of treated people belonged to the age group of 41 to 50 years, followed by the age groups of 31 to 40 and of 21 to 30 years. It seems that children under ten and adults over 71 years old are persons who are most rarely treated by alternative medicine. Other researches too state that there are only few very young and very old people among the users of alternative medicine. As for the treatment of the very young, some of my informants thought that certain methods of treatment are not suitable for young children, for they cannot be still during the therapy. There can also be a certain degree of risk in alternative treatment, and in most cases the parents do not want to experiment with their children's health. Apart from that, the young have less chronic troubles which are often the reason for people to turn to alternative medicine (Sharma 1992: 22). And the older probably reconcile themselves to illness, for it somehow belongs to that part of life. It seems that the users of alternative medicine are mostly people who are in the "active" part of their lives and for whom a (chronic) disease is very disturbing in their everyday life and work.

European studies indicate that the better paid and better educated people prevail among the users of alternative medicine (Sharma 1992: 19). According to some esteems there are particularly people from middle to higher class who decide for alternative medicine in Slovenia (Rudolf 1989: 141). Though I did not attempt to find out the financial state of the treated who answered my questionnaire, I was interested in their educational structure. Most of the people surveyed finished a secondary school and several had higher education.

CONCLUSION

There are several reasons with which to ground or excuse the spread of alternative medicine in the world. It sometimes doesn't really seem clear when the reasons most often mentioned in books, such as the critique of science and medicine, "returning to nature" and the like are compared to the concrete reasons which led an individual to the use of alternative medicine. On the level of an individual we can find out that the majority of people turn to alternative medicine and the healers primarily with the purpose of improving their state of health. Although my contribution speaks about the treated people from Ljubljana and their reasons for the use of alternative medicine, I would probably come to similar conclusions in other places. First it was only God and after that a "god in white" (a physician) who decided about illness and health. Now it seems that alternative medicine makes the treated people feel that they can now decide about their health themselves, because they can actually choose between several healers and alternative methods of treatment. Most of the users of alternative medicine are in the active part of their lives and have chronic problems with their health. There are more women than men. In principle alternative medicine is accessible to everyone, but since it has to be paid by an individual it also demands a suitable financial situation.

REFERENCES:

- BOH, Katja 1989: Uspeh alternativnih metod zdravljenja - poskus sociološke analize (The Success of Alternative Methods of Treatment - an attempt of a sociological analysis). In: Zdravstveni vestnik 58/4, pp. 111-113.
- GROSSINGER, Richard 1990: Planet Medicine. From Stone Age Shamanism to Post-Industrial Healing.

Berkeley.

- ILIČ, Ivan 1976: Medicinska Nemezis (Medicine Nemezis). Beograd.
- LETICA, Slaven 1989: Intelektualac i kriza (An intellectual and crisis). Zagreb.
- MARKOVIĆ, Nataša 1987: Bioenergija - moć isceljivanja (Bio-energy - the power of healing). Beograd.
- MOTYČKOVÁ, Dana 1992: Lidové léčitelství a jeho etnograficky vyzkum (Folk healing and its ethnographic study). In: Český lid 79/4, pp. 355-365.
- PENKALA-GAWECKA, Danuta 1991: Medycyna komplementarna w Polsce i jej badanie (Complementary medicine in Poland and its study). In: Lud 74, pp. 43-54.
- PENKALA-GAWECKA, Danuta, 1995: Folk and complementary medicine in Polish ethnological investigations. In: Lud 79, pp. 121-141.
- ROŽMAN, Primož 1993: Nekonvencionalne medicinske metode. Položaj in perspektive (Unconventional Medical Methods. The position and Perspectives). In: Zdravstveni vestnik 62/10, pp. 479-485.
- RUDOLF, Zvonimir 1989: Rak in alternativa (Cancer and Alternative). In: Zdravstveni vestnik 58/4, pp. 139-143.
- SHARMA, Ursula 1992: Complementary Medicine Today. Practitioners and Patients. London and New York.
- SHARMA, Ursula 1993: Contextualizing alternative medicine. The exotic, the marginal and the perfectly mundane. In: Anthropology Today 9/3, pp. 15-18.
- WIEGELMANN, Günter 1987: Die Situation der Volksmedizin in der Nachkriegszeit. In: Volksmedizin heute, pp. 1-9.
- WILL, Herbert 1990: Fetiš zdravje (Fetish Health). In: Časopis za kritiko znanosti 127, pp. 48-59.

TRNOVSKI "TIČARJI"

Članek je povzetek diplomske naloge, ki je nastala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, v letu 1996, mentor je bil prof. dr. Janez Bogataj. Obravnava eno izmed področij ljudskega lova - lov na ptice in z njim povezano ptičarstvo. Časovno zajema obdobje od leta 1850 do 1941. Nosilci tega lova so se imenovali "tičarji", ki jih je bilo veliko tudi v Ljubljani, v Trnovem. Proti koncu preteklega in na začetku dvajsetega stoletja se je veliko Trnovčanov zaposlovalo v državnih in zasebnih službah, njihove žene so gospodinje in obdelovale vrtove. Pridelano zelenjavo so vozile na trg. Moški člani družine so se poleg službe občasno ukvarjali tudi z nastavljanjem pasti pticam za prehrano, večinoma pa so jih lovili za vzgojo v kletkah. Poleg glavnih značilnosti lova, izdelave in nastavljanja pasti, tipov pasti in načinov lova, avtorica obravnava tudi vsakdanji način življenja teh ljudi, ki ni bil povezan le s pticami.

Ob koncu raziskave o trnovskih solataricah sem se srečala z vprašanjem: "Ja, kdaj se boš lotila raziskovanja ptičarjev?" Članek je odgovor na zastavljeno vprašanje. Ptičarji so bili znani in številnejši prav v južnem predelu Ljubljane, v Trnovem. V preteklih in na začetku našega stoletja so bili prebivalci večinoma kmetje, pojavljalo se je tudi delavstvo. Gospodarji kmetij so bili pogosto tudi *furmani* (vozniki s konjsko vprego), ženske pa so gospodinje in na svojih vrtovih pridelovale zelenjavo, ki so jo na trgu prodajale. Naraščajoča industrija je povzročila porast prebivalstva, ki se je iz oddaljenih podeželskih vasi priseljevalo v bližino mesta oz. v predmestje. Tu je bilo lažje dobiti streho nad glavo, najemnine niso bile previsoke.

V obdobju, ki ga je obravnavala raziskava (1850-1941), so bili zaslužki skromni, zato so se nekateri Trnovčani poleg tega, da so bili redno zaposleni, ukvarjali še z dodatnim delom - lovom na ptice in ptičarstvom. Da so se ptičarji s pticami sploh lahko ukvarjali, so jih morali najprej ujeti. Šele nato so ujete gojili in vzgajali za življenje v kletkah in jih nato, predvsem v preteklem stoletju, tudi prodajali. Raziskava se ukvarja z vsakdanjim načinom življenja trnovskih ptičarjev in z njihovo dejavnostjo - lovom na ptice z nastavljanjem pasti, dovoljenji za lov in nameni, zaradi katerih so lovili.

V etnoloških sintetičnih pregledih, raziskavah in slovenskem slovstvu sta v uporabi oba termina. Lov na ptice je tisto, kar označuje teoretično ustreznejša, a redko uporabljena sintagma "pticam nastavljanje". S tem ko je namesto lova uporabljena beseda nastavljanje, je že označena vrsta lova: ne aktiven, temveč pasiven lov, ki vsebuje lov z

različnimi tipi pasti (Smerdel 1992: 38). Ptičarstvo je izraz, s katerim označujemo ukvarjanje s pticami, Ivan Vrhovnik ga je označil kar "poklic moških iz Trnovega" (Vrhovnik 1991: 79).

Glede načina raziskovanja se mi je ob izbrani temi zastavljala kopica vprašanj. Med ključnimi je bilo prav gotovo to, kako se lotiti raziskovanja teme, ki mi kot človeku ni posebno blizu. Morda sem ptičarje izbrala ravno zaradi tega - kot izziv, da preizkusim obvladovanje metod, ki sem jih pridobila kot študentka etnologije v okviru študija in na posameznih terenskih vajah. Drugi razlog je, da se že dlje časa ukvarjam z načinom življenja Trnovčanov in mi je spoznavanje izbrane tematike omogočilo nov pogled na njihovo življenje.

Pisanih virov o ptičarjih in lovu je izredno malo, kjub temu pa sem skušala zbrati kar največ podatkov, ki so mi bili na voljo. Tudi ljudi, ki bi poznali skrivnosti v zvezi s tem lovom, ni več veliko. Tako je bilo iskanje informatorjev povezano z mnogimi težavami. V pomoč so mi bili skromni arhivski viri iz druge polovice 19. stoletja, ki jih sestavljajo prepovedi lova in ovadbe nekaterih ptičarjev, ki so jih mestni stražniki zalotili pri prepovedanem opraviilu. Nekaj je bilo tudi objavljenih člankov v tedanjih časopisih in revijah, med katerimi naj naštejem le nekatere: Slovenski narod, Kmetijske in rokodelske novice, Življenje in svet. Kot vir sem uporabila tudi nekatera dela slovenskih in tujih pisateljev.

Za prikaz materialnih ostankov sem uporabila fotografije, nekatere izmed njih starejšega izvora, nastale naj bi okoli leta 1920. Uporabila sem tudi kartografsko metodo. Z uporabo topografske karte Ljubljane in njene okolice sem prikazala t. i. lovske revirje, katastrski načrt Trnovega pred pozidavo blokovskih naselij pa označuje *tičarske* hiše. Za ponazoritev nekaterih načinov lova, ki jih ni bilo mogoče videti v naravi ali ponazoriti s fotografijo sem si pomagala z rekonstrukcijsko metodo, njena podlaga je bila risba. Temeljna metoda zbiranja informacij je bila intervju. Podatke o ptičarjih sem poiskala tudi v drugih etnoloških raziskavah. Do sedaj so se s ptičjim lovom ukvarjali Janko Lokar, Rajko Ložar, Vilko Novak, Boris Kuhar, Marija Makarovič, Zora Žagar¹ in Inja Smerdel.

RAZŠIRJENOST DEJAVNOSTI IN
LOKACIJE LOVA

Ptičji lov je bil v obravnavanem obdobju razširjen predvsem na skrajno južnem delu Trnovega, na Gmajni. Hiše, v katerih so živeli ptičarji, so se nahajale ob Opekarski cesti, na njenih stranskih izrastkih (Mali in Veliki Štradon, Mala in Velika čolnarska, na Mivki in Jeranovi ulici), lovske lokacije pa v neposredni bližini. Tako so male in velike cipe (iz družine pastiric) lovili na *Marostu* (Barju), ptice pevke (tkalce, ščinkavce, sinice, škrajnce in muharje) po trnovskih vrtovih in na Mesarici (območje med Malim grabnom in

1 Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, v okviru seminarjskih in diplomskih nalog.

Ljubljano). Na šoge (šoje) in kragulje so odhajali v bližnjo okolico Ljubljane, in sicer na Golovec, Rudnik, Orle, v okolico Podsmreke in Dobrove.

SOCIALNA SKUPINA

"Visoki škornji, gorka suknja, stare blače in klobuk, zveržen na vse mogoče fasonе, je ciparjeva zunanja oprava. Na hrbtu ravšelná,² pod pazduho koža z rero,³ v žepu varno na gumbo telovnika privezana cipnica, v levici 2-5 kletk z vabljenkov in majhno vrečico, v kateri ima 4-5 cip vabljenk spravljeno, v desnici pa neizogibna pipa, katera varuje nos mokrote, močvirne megle, v kateri bi znali biti bacili nepoznate bolezni, in še kos kruba, nož, mehur za tobak, ob enem i za denar, žveplenke, več plavih rut in steklenico slivovke ali 'doppelbitterja' prištevamo k bistvu vsakega podjetnega lovca-tičarja, - imamo pravega ciparja pred saboj" (Ahasverus 1892: št. 237).

Tako je avtor članka v Slovenskem narodu predstavil trnovskega ciparja ob koncu prejšnjega stoletja. Tudi v našem stoletju se ptičarji niso mnogo razlikovali, razen

"Marenka Fronc" v nedeljski obleki, znan je bil tudi kot zapisovalec v t. i. Škandrov ali devičarski protokol.⁴

Fotografija je v zasebni lasti.

glede pijske, ki je nosila ime "ta zelen ali grinšpon" (vrsta doma pripravljene pelinkovca). Obleka je morala biti čim manj opazna, da je zaželeni plen - ptice pri lovu niso opazile. Najbolj znani ptičar je bil v Trnovem Franc Marinko, po domače Marenka Fronc.

Družina Marinko se je ukvarjala s kisanjem in prodajo zelja. Zelje so kupovali na Posavju. Kisali so ga doma ter ga razvažali in izvažali tudi v Francijo. Prodajali so ga predvsem pozimi na ljubljanski živilski tržnici in doma. Po pripovedovanju so nekateri trnovski fantje hodili po zelje k Marinkovim in se tako spoznali s Francetom, ki jih je navdušil za lov na ptice. Franc je sicer najraje lovil sam, a kupoval je tudi že naložljene ptice za "mejbne dnarje". Skupaj z drugimi jih je prodajal dalje.⁴

Ptičarje bi težko označila kot skupino, kajti na lov so hodili vsak zase. Bili so posebneži, ki so si z lastno iznajdljivostjo in spretnostjo pomagali služiti dodatni kruh. V nobenem primeru ne moremo govoriti o organizirani skupini ljudi. Lahko bi jih na primer primerjali z gobarji (nabiralci gob), ki nikoli ne izdajo prostora, kjer nabirajo, najraje pa hodijo sami. Podobne skrivnosti so imeli tudi tičarji. Priprave oz. pasti za lov so po končanem lovu vedno pospravili, da jih ne bi odkrili mestni stražniki ali drugi ptičarji.

Ob lovljenju so se vedno držali pravila, da so obdržali le samce, samice so očistili z lesnim pepelom in jih izpustili. Življenje ptic so morali dobro poznati, da so jih lahko lovili in ulovili ter da so ločevali samce od samic. Ptice pevke so lovili za držanje v kletkah, obdržali so lahko le tiste, ki se še niso parile. Te so se izvalile v marcu in so bile iz prvega gnezda (ptice gnezdiijo dvakrat na leto, marca in junija). Drugo pravilo je bilo, da niso lovili na dan vseh svetih, kajti verjeli so, da bi se ptičarju, ki bi lovil na ta dan, zgodilo kaj hudega. Ptičarstvo in nastavljanje pticam je bila domena moških članov družine. Včasih so se jim pridružili tudi pomočniki v gosposki suknji.

"Marsikdo se spominja, kako je kot dečko strastno tekal za cipami, da pozabi dotičnik na vse svoje dostojanstvo kot 'škric' ter teka mej koli za cipami, ne meneč se za ves drugi svet..." (Ahasverus 1892: št. 240).

Znanje o spretnostih nastavljanja se je prenašalo iz roda v rod, iz očeta na sina, v krogu ene družine.

Če je kdo hotel postati ptičar, so se že izurjeni tičarji z njim radi pošalili. Pri lovu na šoje so novincu za šalo podtaknili kakšno prav posebno hudo šojo. Novopečeni ptičar tega seveda ni vedel. Ko je bilo šojo potrebno premestiti iz kletke v vrečo, je moral to storiti novinec. Huda šoja ga je seveda pošteno oključala. Tudi pri lovu na ptice pevke so radi ponagajali novincu. Ujeli so vrabca in ga pobarvali, da je bil podoben štiglcu (liščku). Nato so vprašali novinca, "kakšnga spola je ta te". Vsak novinec se je hotel čim bolj odrezati pri poznavanju ptic, vendar so na koncu t. i. liščka zmočili z vodo in "iz štiglca je ratal grabc".

² Priprava v obliki valja, sestavljena je bila iz šestih do osmih leskovih lokov, s premerom 60-80 cm, v polmetrskem razmiku, dolžina 1,5 m, nanje je bila napeta ribiška mreža. Na konceh je bila zvezana na cof in zapičena v zemljo, da so jo lahko raztegnili. Vanjo so spravljali že ujete žive cipe, da so počakale do konca lova.

³ Koža z rero je bila kvadratni kos govejega usnja, ki so ga prepognili, tako da so dobili usnjeni tok. Uporabljali so ga za spravilo limanic. Rera je vrvi, ki je ovijala usnjeni tok, da se ni razprl in zamazal nahrbtnika.

⁴ Leta 1877 se je "Škandrov Fronc" iz Trnovega posrečeno domislil pisati "Devičarski protokol". Po Trnovem je bila knjiga znana kot "Škandrov protokol". Bila je strah in trepet trnovskih deklet, ki so izpolnili 24. leto, pa se še niso omožila. V njej so bili zapisani tudi fantje, ki so dopolnili 26. leto in so bili še samski. V: Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile izdaje iz leta 1933, Ljubljana 1991. Zapisovalec je bil tudi eden izmed najstarejših fantov v Trnovem.

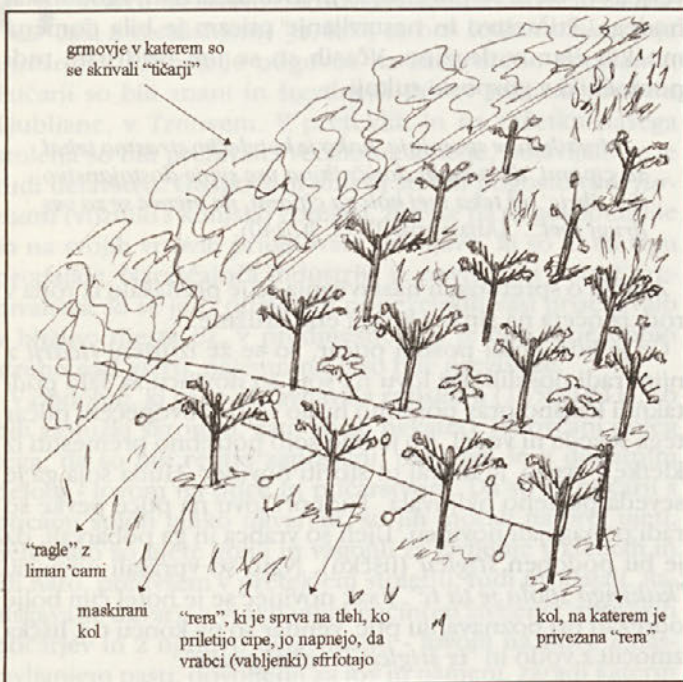
Način vsakdanjega življenja ptičarjev ni bil povezan zgolj s pticami in nastavljanjem pasti. Na Gmajni so bili zaposleni prav vsi, od odraslih do otrok. Ta način življenja je bil značilen od leta 1935 do druge svetovne vojne. Otroško delo so sestavljala različna priložnostna sezonska dela, ki so jim prinašala manjše zaslužke. Ves prisluženi denar so hranili starši, da so jim v jeseni kupovali šolske potrebščine.

Pri Marinkovih (Francetov brat) je bilo osem otrok. Po pripovedovanju je bil izredno praktičen človek, kajti vseh osem otrok je dal v uk različnim obrtnikom. Menil je, da morajo imeti otroci vsak svoj poklic, da lahko delajo v družini. Tako so v družini imeli: šiviljo, čevljarja "za ta navadne čevlje", mizarja, bognarja (kolarja), pintarja (sodarja), malarja (pleskarja) in furmana (voznika s konjsko vprego). Danes bi temu rekli družinsko podjetje. Druge družine so imele vsaj enega družinskega člana, ki je bil zaposlen v državni službi, ki je prinašala stalne dohodke. Ponavadi je bil to moški. Ženske so poleg gospodinjenja pogosto pomagale pri delih na vrtu pri posameznih pride-lovalcih zelenjave. Za občasno izboljšanje prehrane so nekateri moški in njihovi starejši sinovi uporabljali tudi tehniko nastavljanja pticam.

NAČINI LOVA

Načini lova so bili vezani na uporabo različnih pasti, le-te pa na vrsto ptic, ki so jih lovili. Po uveljavljeni delitvi pasti na pasivne in aktivne so v Trnovem uporabljali predvsem pasivne pasti, ki jih je bilo šest:

- lov na čvenk⁵ z limanicami: šoje (šoje) in kragulje, ujele so se tudi vrane, kavke in srake;

Primer nasada maskiranih kolov z nastavljenimi limanicami in "re'no" med vrstami.
(Rekonstrukcija: M. Tercej Otorepec, Ljubljana 1996.)

- lov na kole z limanicami in *rero*: male in velike cipe;
- lov na *rajsponk*⁶ z limanicami in *vablenki*: *cajzle* (čižke), repnike, *gimplne* (kaline), strnade, pinože, ščinkavce, *štigle* (liščke), morske čižke, *grendle* (zelence) in *grabce* (vrabce);
- lov na sirkovko z limanicami: *štigle*, ujeli so se tudi *grendli*, *grabci* in sinice;

- lov na *raglo*: *gimplne*, samo pozimi in
- lov na *štobajne*: limanice so čižkom nastavljali na breze na trnovskem mostu pozimi.

Med aktivnimi pastmi so uporabljali:

- lov na *špringhajzlc*:⁸ past v obliki kletke; lovili so majše ptice, grilčke, pozimi tudi sinice in

- lov na manjše mreže: taščice, slavce in škrjance.

Skupen pripomoček pri prvih šestih načinih lova so limanice. Pripravljali so si jih iz enoletnih mladice kaline. Morale so ostati prožne, da se pri nastavljanju niso zlomile. Za lov na šoje so bile dolge približno 33 cm, za lov na ptice pevke pa polovico krajše. Sredi avgusta so jih narezali in jih sušili v senci do začetka septembra. Paličice je bilo potrebno dvakrat zarezati, da so jih lažje zataknil v zarezo na veji. Nato so jih prevlekli z lepilom, dobljenim iz stisnjenih jagod hrastove omele in lanenega olja, ter tako dobili pripomoček, ki nosi ime limanica.

Naj podrobneje predstavim lov na male in velike cipe, ki so jih lovili na kole z limanicami in *rero*. Uporabljali so ga v prejšnjem stoletju, nalovljene ptice so prodajali mestnim porabnikom, gostilnam in hotelom.

Koli so tu predstavljali zamaskirana drevesa oz. past. Visoki so bili dva metra, ko so jih zasadili v zemljo pa le še 1,70 metra. Na lovišče so zasadili okoli 25 kolov v vrstah, razdalja med njimi je bila pet metrov. Zgornje dele kolov so navrtali z ročnim svedrom ter v luknje zataknili po štiri veje, imenovane *ragle*. Na koncu in po spodnji strani so jih umetno olistali. Na zgornjem koncu *ragl* so napravili zareze, kamor so zataknil limanice. Med posamezne vrste kolov so zabili dvometrski kol, ki so mu na vrhu zavezali vrv. Dolga je bila od 30 do 50 metrov, vodila pa je do grmovja, kjer so se skrivali *tičarji*. V določenih razdaljah so na vrvi privezali metrske vrvice, ki so jih na koncu oblikovali v zanko. V zanke so navezali vabe - že ulovljene cipe ali vrabce. Tako pripravljeno vrv so imenovali *rera*. *Rero* z navezanimi vabami so položili na tla, sami pa so se poskrili v grmovje. Cipe so vabili še z okroglo medeninasto piščalko - *cipnco*. Ko so v daljavi zagledali jato cip, je *tičar* potegnil za *rero*, da so vabe sifotale, nato so jo zopet položili na tla. Cipe so tako mislile, da se ptice na tleh pasejo in do se spustile na nastavljene pasti (zamaskirani koli z nastavljenimi limanicami). Limanice so se oprijele njihovih kril, ptice so z njimi vred popadale na tla. Tako so jih ptičarji - ciparji ujeli. Ko so vabili drugič, je bilo potrebno uporabiti tudi piščalko.

Lov na čvenk, na kole in na *rajsponk* je bil znan v preteklem stoletju, potomci nekdanjih ptičarjev so znanje o načinih lova prenesli tudi v dvajseto stoletje. Vseh osem načinov je bilo v uporabi do leta 1941, nekateri pa so lovili tudi med vojno in še nekaj let po njej. Danes se s pticami

5 Vrsta pasivne pasti, ki je drevo, na katerega nastavijo limanice.

6 Vrsta pasivne pasti, ki ponazarja zamaskirano drevo. Ptičarji ga pripravijo doma in ga odnesejo na lovišče, kjer ga sestavijo.

7 Nekatero ptice so imele v govorici ptičarjev domača imena, ki so bila izpeljana iz nemščine. Na primer: *cajzlc* - der Zeisig - čižek, *gimpl* - der Gimpel - kalin, *štiglc* - der Stieglitz - lišček. Druga imena, na primer *grabc*, pa je popačenka iz slovenščine, pomeni vrabca.

8 Vrsta aktivne pasti v obliki kletke. Beseda je zopet izpeljana iz nemškega jezika. Razložili bi jo lahko, da je to hišica, v katero skoči ptica.

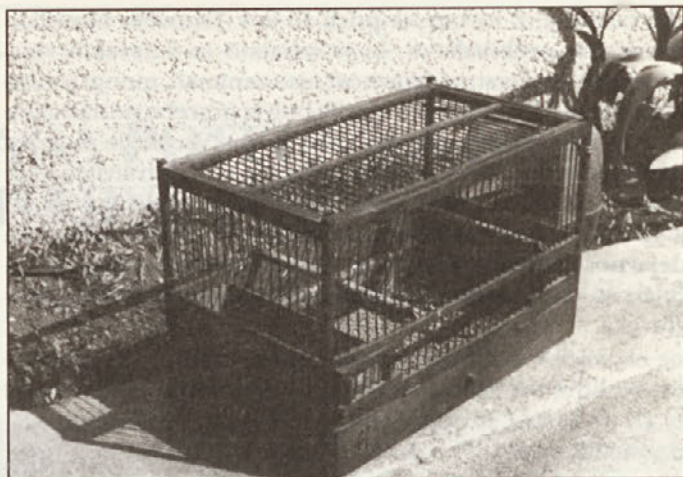
ukvarja *Društvo za opazovanje ptic*, načini lovljenja so drugačni. Lovijo jih zaradi obročkanja na mreže, kamor se ptice zapletejo, dobijo obroček in takoj zatem jih izpustijo.

NAMENI NASTAVLJANJA PASTI PTICAM

Glavni nameni ptičjega lova so bili:

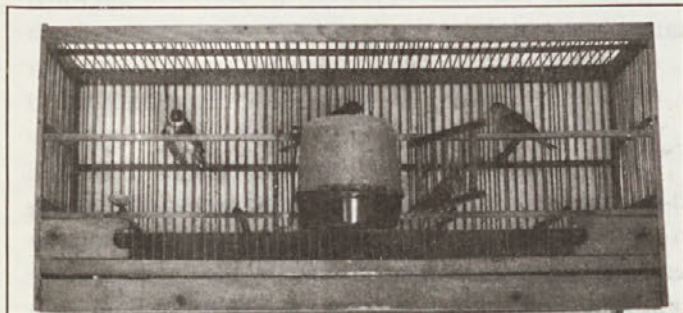
- pridobitev hišnih ljubljencev in gojenje le-teh;
- prodaja za držanje v kletkah in prehrano ter
- lov za svoje potrebe.

Ljudje, ki so živeli v mestu, odrezani od narave, so imeli v stanovanju radi pernatega prijatelja. Tudi nekateri Trnovčani pri tem niso bili izjema. Moj sogovornik se spominja, da

"Ajncl" številka 11.

Foto: M. Terceļ Otorepec, Ljubljana 1996.

"Banda"

Foto: M. Terceļ Otorepec, Ljubljana 1996.

so imeli doma, ko je živel še pri starših v Trnovem, vedno "eno bando". Banda je skupina štirih ptic pevk, prav tako pa se imenuje tudi kletka. Sestavljali so jo štirje samčki, in sicer *štiglc*, *cajzlc*, *repnk* in *grilčk*.

Druge ptice pevke: *gimplne* (kaline), strnade, *grendle* (zelence), pinože, ščinkavce, sinice, *plavce* (modra sinica) in kose so gojili posamezno v *fuglovžu* (kletki), ki je imela posebno ime *ajncl* (kletka za eno ptico). Ker so gojili po več ptic iz iste družine, so kletke med seboj ločevali po številkah, ki so jih namestili na sprednji konec kletke.

V dvajsetih in tridesetih letih je "Fronc Marenka" očiščene cipe prodajal Grand hotelu Union in gostilni "Pr Zeksarju".⁹ Prinašal jih je ob četrtkih, da so jih ob petkih poleg rib ponujali kot postno jed. Za oskubljeno cipo je ptičar med letoma 1935 in 1940 zaslužil po 1 dinar, za kilogram cip torej 100 dinarjev. Cene ptic pevk so bile popolnoma drugačne. Za ptico iz *bande* so morali nakupovalci odšteti po 5 dinarjev. Ptice, ki so jih prodajali posamezno, v *ajnclib*, so imele ceno od 20 do 25 dinarjev. Najdražje so bile ptice iz skupine mehkokljunov (taščica, škrijanec in slavček), prodajali so jih po 50 dinarjev.

Kjer so družine čutile veliko pomanjkanje, so moški člani družine lovili ptice za domače potrebe, kar so imenovali "tiči za v kastrolo". Pripravljali so jih na različne načine: s polento, pečene, v obari ipd.

DOVOLJENJA ZA LOV

Do leta 1870, ko je bil izdan Zakon o varstvu ptičev, ni bilo potrebno pridobiti nobenih posebnih dovoljenj za lov na

ptice in dovoljenj za ukvarjanje s pticami. Iz odločbe Notranjega ministrstva, izdane 10. junija 1854, je razvidno, da lov na ptice ni bil predmet lovske pravice. Dovoljen je bil vsakomur na lastnem zemljišču. Če pa je hotel loviti na tujem zemljišču, je potreboval le dovoljenje lastnika zemljišča.¹⁰ Deželni zakon (17. junija 1870) je uvedel novosti in določene prepovedi tega lova. Za ptice, ki so spadale med škodljivce poljedelstva (orli, sokoli, skobec, kragulj, velika uharica, sraka, krokar, vrana ipd.), ni bilo omejitve lova. Nekatere je bilo dovoljeno loviti od 1. septembra do 31. januarja, vendar le z dovoljenjem lastnika zemljišča in s potrditvijo občinskega pristojnega organa. Sem so prištevili naslednje ptice: postovko, sršenarja, dreskača, brinovko, kosa, rjavega srakoperja, šojo, dleska, pinožo, domačega in poljskega vrabca, strnada, drozga cikovta, kavko, škorca, ščinkavca ipd. Nekatere ptice je bilo izjemoma dovoljeno loviti le z dovoljenjem lastnika zemljišča in s potrditvijo politične okrajne gosposke. Naj naštejem le nekatere: jastreba mišarja, kocasto kanjo, sovo, lastovico, kobiličarja, palčka, muharčka, trstno penico, slavca, penico, sinico, pastirico, liščka, čizka, dleska, kalina, škrijanca itn. V času od 1. februarja do konca avgusta ni bilo dovoljeno ne loviti ne moriti.

V arhivskih virih se v zvezi z omenjenim zakonom pojavljajo ovadbe ali poročila nekaterih mestnih stražnikov, ki so zasačili nekatere ptičarje pri prepovedanem opraviu, saj večina ni imela potrebnega dovoljenja za lov. Kazni so bile različne, od globe, ki so jo morali plačati, do prestajanja zaporne kazni.

V dvajsetem stoletju je bil ponovno izdan Zakon o varstvu ptic, ki so koristne poljedelstvu, sprejeli so ga 20. julija 1910.¹¹ Z njim so prepovedali loviti in moriti vse v naravi živeče koristne ptice. Škodljivce pa je bilo dovoljeno loviti.

SKLEPNA BESEDA

Trnovski ptičarji so ptice lovili zato, da so se z njimi ukvarjali, kar pomeni, da so jih vzgajali za življenje v kletki. S prodajo vzgojenih ptic pevk so si nekoliko izboljšali življenj-

⁹ Ljubljanska gostilna Pri šestici.

¹⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Reg. I, št. 598, V/9.

¹¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Reg. I, št. 1867, V/9.

ske razmere. Z lovom na ptice se je v Trnovem ukvarjalo predvsem prebivalstvo, ki je izhajalo iz delavskih vrst. Kmetje se za tovrstno dejavnost niso zanimali, mnogi je niso odobraval. Verjetno se je razvila bolj iz potrebe po zaslužku in zaradi težje dostopnosti druge hrane. Vzroke je mogoče iskati tudi v tem, da bi si ljudje zaradi specifičnih življenjskih razmer med leti 1850 in 1941 težko omislili papigo ali kanarčka. Nastavljanje limanic pticam je gotovo zelo stara dejavnost, saj besedno zvezo "iti na limanice nekomu" ali "ujeti se na limanice" uporabljamo tudi kadar prelisičimo človeka.

VIRI IN LITERATURA:

- AHASVERUS, V. 1892: Cipar. Slika z ljubljanskega barja. V: Slovenski narod. Leto 25. Ljubljana, št. 237-240.
- VRHOVNIK, Ivan 1991: Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile izdaje iz leta 1933. Ljubljana.
- SMERDEL, Inja 1992: Med smrtjo na krožniku in ječarsko ljubeznijo ali o ptičjem lovu v Brdih. V: Etnolog 53/2-1. Ljubljana.
- USTNI VIRI. V: Terenski zapiski Mojce Tercelj Otorepec, Ljubljana 1996.

Summary

BIRD-CATCHERS FROM TRNOVO

Mojca Tercelj Otorepec

The author writes about one segment of folk hunting - bird-catching - which had numerous followers in Ljubljana as well. Her research encompassed the time period between 1850 and 1941. At the turn of the century many Trnovo residents worked as civil servants or in independent businesses. Their wives worked at home, tended gardens and sold home-grown vegetables in an outdoor market. Male family members occasionally trapped birds for food, but mainly kept them in cages as pets. The article describes not only the main characteristics of bird-catching, trap-setting, types of traps and manners of trapping birds, but also everyday life-style of bird-catchers.

PRAVKAR

IZŠLO!

Mojca Ferle

»OBLJUBI ZVESTA JO JE VAGA POTEGNILA NA MOŠKO STRAN« ALI ČASTITLJIVE BUKVE "ŠKANDROV PROTOKOL"

V članku je predstavljen Škandrov protokol za trnovske devičarje in devičice, v katerega je odbor devičarskega društva vpisoval po določeni doseženi starosti še samska dekleta in fante trnovske fare v Ljubljani. Dekleta so prišla vanj s štiriindvajsetimi, fantje s šestindvajsetimi leti. S čim več dobesednimi navedbami sem skušala ohraniti šaljivo noto, s katero so pripisane opombe k številnim imenskim seznamom, saj je prav zaradi originalnega humorja protokol leta 1877 tudi nastal. V varstvu ga je vedno imel eden izmed najstarejših fantov v kraju. Odbor se je večkrat sestajal in v protokol zapisoval spremembe, ki so nastale na terenu. Po seznamih sodeč, je bilo v trnovski fari veliko starejših fantov in deklet, kar lahko povežemo z gospodarsko krizo in draginjo med svetovnima vojnama, ki ni bila naklonjena nastajanju novih družin. Na videz neugledno in nerazvozlivo besedilo v njem je po nekajkratnem branju začelo razkrivati svojo vsebino. Delno ohranjeno besedilo ima pomenljiv naslov: »Škandrov protokol za trnovske devičarje in devičice...«. Odborniki devičarskega društva so vanj vpisovali fante in dekleta trnovske fare v Ljubljani, ki so bili po določeni doseženi starosti še samski. Žal ni ohranjen v celoti, glavnina vpisov je iz dvajsetih in tridesetih let, manjka pa del od ustanovitve protokola, do prvih let tega stoletja. Kljub temu nam osvetljuje delček družbene kulture takrat še predmestnega dela Ljubljane, ki pa je ravno tedaj doživljal močno priseljevanje iz okolice. Zanimivo je, da so domačini ostajali povezani med seboj, da so ohranjali družabne vezi in medsebojne odnose. Škandrov protokol nam razkriva tudi del intimnega življenja Krakovčanov in Trnovčanov - na eni strani željo po ohranjanju čistosti in devišstva in na drugi hrepenenje po zakonski sreči.

V Mestnem muzeju Ljubljana hranimo zanimiv črtast zvezek večjega formata s trdimi platnicami in nalepko, na kateri piše: »Škandrov Protokol za trnovske Devičarje in Devičice je bil ustano(v)ljen 1877 leta.«¹ Ob prelistavanju zvezka z nenavadnim naslovom in pisanimi zapisi so čudni znaki pri imenih in šaljivi dovtipi pritegnili mojo pozornost, tako da sem ga podrobneje pregledala. Namenjen je bil

vpisovanju trnovskih in krakovskih deklet in fantov, ki so bili po določeni doseženi starosti še samski. Ker je bilo moje iskanje informatorjev, ki bi vedeli kaj več kot le to, da je Škandrov protokol obstajal in da je veljal za izgubljenega, neuspešno, sem se z razvozlanjem spoprijela kar sama. Po naključju je ravno ob 120-letnici začetka protokola nastal tale zapis.

Pred prvo črtasto stranjo je še enkrat vpisan naslov protokola, letnica ustanovitve in komu je namenjen. Sledijo zapisani člani odbora in nato z lepo nekoliko nagnjeno pisavo pisani naslednji sezname: »Device, ki imajo še upanje na zakonski stan«, »Zastarele device«, »Fantje ki imajo upanje na zakonski stan«. Med posameznimi seznamami je bilo izpuščenih več praznih listov, ki pa so jih sčasoma popisali z dodatnimi seznamami, kot npr: »Udje, ki nam jih je smrt pobrala«, »Udje, ki so se izneverili« itn., z raznimi pripombami in opombami. Tudi k imenom v že omenjenih seznamih so z različnimi pisali (svinčnik, nalivno pero) in pisavami dodane razne oznake in pripombe. Med njimi je zelo malo datiranih vpisov, na srečo pa dovolj, da vidimo, da si zapisi ne sledijo v kronološkem zaporedju in da so nastali po naključju na določeni strani - tam, kjer je bil še prostor. K prvim trem naslovom seznamov so za okras prilepljeni barvno tiskani papirnati angelčki kot simboli devišstva in nedolžnosti. V zvezku najdemo tudi dve priložnostni razglednici. K članom odbora je prilepljena šaljiva razglednica z devicama ob kaminu, od katerih ena sedi na stolu, s kleščami drži srček in ga greje ob ognju. Proti koncu protokola je nalepljena še razglednica starejšega para v tuji neprepoznalni noši. Poleg seznama z vpisom umrlih članov je narisana mrtvaška glava in nekje še s svinčnikom skiciran par z upanja polnim pripisom »To b' lušno blo«, sicer pa v zvezku ni drugih dekorativnih elementov.

Ob pozornem branju sem odkrila tudi ključ za dešifriranje že omenjenih »čudnih znakov«. Pri imenih devic, ki so zapisane z domačimi imeni, so z rdečim črnilom narisani križci in pike. Z njimi so dekletom označevali starost, s križci desetletja, s pikami leta. Vestno beleženje starosti je imel na skrbi eden od odbornikov - »računski preglednik križov in pik«, ki je dekletom pridno dodajal nakopičena leta. Še ena oznaka je značilna za protokol - preprosto narisana »vaga«. Kadar so jo narisali, je pomenilo, da dekde »ni več stanovitno«, zvesto deviški obljudi, in da se nekaj dogaja. Ob vagi so odborniki ugibali, kam se bo prevesila oz. »potegnila«, bo ostala v ravnovesju ali se bo nagnila, pri dekletih na moško in pri fantih na žensko stran. Večkrat je še zapisan vprašaj, ko si odborniki niso bili na jasnem, kakšno je stanje pri devicah in devičarjih, in pa križ kot simbol za preminulega člana.

¹ Zapisi v zvezku imajo veliko pravopisnih napak, ki sem si jih nekajkrat dovolila popraviti, ne da bi s tem okrnila vsebino sporočil.

Kako je Škandrov protokol pravzaprav sploh nastal?

Ivan Vrhovnik je pri svojem dolgoletnem dušnem pastirstvu med farani trnovskega zvona² in proučevanju njihove zgodovine ugotavljal, da so bili krakovski in trnovski »jekarji dovtipni, da se je pri njih zlegla marsikatera zbadljivka« in tudi ni dvomil, da je protokol nastal na tej podlagi, o čemer nam sporoča: »Da so prihajali fantje in dekleta pri teh in sličnih šalah največkrat v poštev, je umevno. Vrhunec vsega tega početja pa je dosegel Škandrov Fronc, ko je prišel na originalno misel in začel leta 1877 pisati 'Devičarski protokol.' Ta knjiga je po Trnovem prav dobro znana pod imenom 'Škandrov protokol' in se posebno dekleta zelo bojijo, da bi bile zapisane vanj, ker vedo, da bodo prav težko črtane iz njega. V protokol so vpisana trnovska dekleta, ko so dosegla 24 let, a še niso dobila svojega moža. Neoženjeni fantje pridejo vanj po izpolnjenem 26. letu...«³

S kakšnim namenom je protokol nastal, nam v šaljivem zapisu povedo tudi naslednji verzi:

»Protokolu v spomin 1932

*Protokol tale poverjen je bil Marenkotu tist' mu
k' je tiče lovil
Naj vodi in čuva ga vedno skrbno
in nosi na praznik ga skrbno sabo!*

*Kdo notri proslavljen za večno naj bo
le tisti, ki boče živeti lepo,
in misli, da, da se brez babe živet
in da bo obstal tudi brez babe ta svet,
ki nima korajže se s punco spečat,
in hodi brez ženske v slamo zaspat,
ki ženske nature se grozno boji,
al pa tak, ki mu več veselja do ženske ni.*

*Pa žal se zneveri skor vsaki faran
če le ni mal matast al pa zaspan
če ni revež na duhu to je ignorant
al pa če ni »pardon« buzerant.*

*Zato pa te bukle le pričajo še,
da so včasih živeli taki ljudje,
ki mislili so brez žene živet,
in svoje »premoženje« proklet,
pa še od teh se veliko zneverilo je
v družbo sv. Luke⁴ zapisalo je se.*

*Nazadnje ostal bo le knjige čuvar
Škandrovi knjigi zvest arhivar.*

*Naslednika pa že skoro ne bo,
ker bo Finžgar poročil počasi vse to⁵
kar danes se brani kot osel zgaran
skočiti v srečni zakonski ta stan.*

*počasi v Trnovem nobenga ne bo,
ki bi nosil devištvo v žepu sabo.*

*Trnovski fant, ki se je izneveril«
(nečitljiv podpis)*

Protokol je bil vedno nekemu zaupan v varstvo in varuh je bil hkrati tudi ravnatelj devičarskega društva. Idejni vodja in ustanovitelj je bil Franc Kanja, v Škandrov Fronc iz Karunove ulice.⁶ Za njim je bil varuh »Škandrovega protokola« Janez Šarc, v. Novakov Janez, prav tako iz Karunove ulice, hrust, pa tudi veseljak in šaljivec, »po bradi obrit in pristrizhenih brk okoli ustnic, ki si je vsako jutro mimogrede privoščil zdaj enega zdaj drugega in jih potegnil s kakšno izmišljeno »novico«. Poleg Škandrovega Fronca je bil najstarejši fant v Trnovem.⁷ Nekaj mesecev pred smrtjo leta 1906, v starosti 61 let, je protokol izročil Francu Marinku, v. Marinkovemu Froncu z Opekarske ceste, ki ga je vestno vodil naprej po vseh starih sporočenih pravilih do svoje smrti leta 1937.⁸

Poleg varuha je imelo društvo že omenjeni odbor v sestavi: *poglavar, ravnatelj, predsednik, zapisnikar, revident, računski preglednik križev in pik, (nočni) revizor.* Člani odbora, imenovani tudi *pregledniki protokola*, so se vsake toliko časa sestali in poizvedovali, če kateri(a) ne »pelje na skrivem neko znanje?« in v »deviški knjigi« zapisali ugotovitve in morebitne spremembe na terenu, ki je obsegal Trnovo in Krakovo ter delno še Mirje in Kolezijo. Seveda so pri tem uporabili vso svojo duhovitost in nagajivost. Nekatere pripombe so bodrilne, nekatere prav pikre. Pogledjmo si jih nekaj pri dekletih:

»Obljubi zvesta jo je vaga potegnila na moško stran.«
»Je obljubo prelomila.«
»Do sedaj še zvesta Protokolu. To je lepo.«
»Ta ima neko skrivno znanje, naj ga ima.« »Nekaj se bo skubalo.«
»Je šla v Ameriko, ker ni bilo zanj tukaj nobenega ženina. Je scagala, to je bilo gotovo. Pa se je zagvisno usmradla.«
»To Devico je Vsega mogočni Bog vzel s tega sveta.«
»Fante grdo gleda, ker se je noben ne usmili.«
»Dotična ima še upanje na fanta." In pripisano z drugo pisavo: "Nič več upanja!! Je že odzvonilo!"
»Šibučeva (Šubičeva?) Johana že v 49. letu začeli smo cagati?" "Že v 51. letu. Ne bo nič, ne bo moža? Ta dekle se ne da prov nič preplavšati.«
»Cenjena se je izneverila, ni ostala stanovitna. Ji ne štejem v zlo.« ali
»Te je že nagel ocvetov, ne da bi ga kdo zaliv.« Itn.

Pri devičarjih so leta redko označena, pripombe pa so prav tako duhovite:

»Mogoče da bo kaj, če mu račun po vodi ne splava.« In z drugo pisavo dodano: »Se je obabil.« Ali: »Veliko nevest, pa nobene žene.« "Je dobil gusto do žensk.«⁹
»Šarc Nace ostane za nedoločen čas v častitemu že 45 let obstoječemu društvu trnovskih devičarjev in

2 Ivan Vrhovnik je bil župnik v trnovski fari od 15. septembra 1891 do 2. aprila 1918.

3 Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani. (Faksimile izdaje iz leta 1933.) Ljubljana 1991, str. 97-99.

4 Kaj bi pomenilo zapisati se v družbo sv. Luke, mi kljub najboljši volji ni uspelo ugotoviti.

5 Fran Saleški Finžgar, župnik v Trnovem od 2. aprila 1918 do 15. decembra 1936.

6 N. d. pod op. 3, str. 254.

7 N. d. pod op. 3, str. 98.

8 N. d. pod op. 3, str. 99 in 254.

9 Gusta: nižje pogovorno okus, občutek (SSKJ 1, str. 777, Ljubljana 1970); v našem primeru torej v pomenu, da je pri devičarju prišlo do spremembe in da so mu ženske postale všeč.

devičaric. Amen.«

»Bo v kratkem ušel iz protokola.«

»Dobro kaže. Le korajžo.«

»Teško če bo kaj, ker mu bolj nevesta diši, ko mački klobasa.« In z drugo pisavo: »Mogoče do ostane v deviškem stanu.« Itn.

Devičarji so bili dobri opazovalci in poznavalci dogodkov (beri: skrivnih simpatij in ljubezni) v domačem kraju. Kljub temu pa se zdi, da jih je včasih kakšna »stara devica« le presenetila in bila s tem slab zgled drugim devicam:

»Opomba

Marenkatova Mica je dobila 13. ga Maja leta 1908. od Deviškega Društva strogo Opomin zaradi neprevidene in tudi nepremišljene Ženitne Ponudbe. Žalost in Groza pretresa deviško Društvo, ki se nam tako stare Device na ta način izneverjajo, ako bo šlo tako naprej ne bode več dotična Marenkatova Mica v Zgled drugim zvestim Devicam.«

Čeprav pod obljubo devištva do konca življenja, so le redki ostali zvesti obljudi. To velja tudi za odbornike in preglednike protokola, saj so se, razen dveh izjem, vsi oženili. Tudi v večini zapisov zaznamo želje in upanje na zakonski stan. Če se je kdo od članov društva »izneveril« (poročil, op. p.), so takšno dejanje samo pohvalili in mu zaželeli veliko sreče. Na primer:

»Francl Debevcu se je nam izneveril, naj se veseli z Ženico. Vse najveselejše mu častitamo.«

»Tona Švigelnova, da se bode grela pri možu.«

»Trtnikov Francel iz Mestne branilnice se je izneveril. Le dobro se unterbolti s svojo ženico. Živjo.«

»Paplarjov Francel se je izneveril, ali mu ne štejemo v bučo, ker je potreboval Družice, gospodinje. Naj uživa srečo z Ženico, bil je v lep zgled drugim fantom. Živjo, le dobro se imej.«

»Čizmanova Marička je prelomila obljubo. Ona je kihala pa ni imela nobenega, da bi ji Bog pomagaj reku, zato je preskrbela moža.«

»Šarcu Nace se je izneveril, je bil veliko let zvest in vsem priljubljen fant. Sedaj ga je pa to zmotilo, da se je oženil, ker je imel zmiraj lepe sanje pa ni imel nobene Družice, da bi mu jih razkladala in ga razveseljevala. Zato si je preskrbel eno dobrega srca Devičko, ki ga sedaj kratkočasi. Sedaj pa uživaj srečne ure vse dni do konca svojega življenja. Odbor Deviškega Društva.«

Z enim vpisom nas celo opozarjajo, da so ženitve proslavljali:

»Žane najprvi devičar. Praznovala se je ženitev, podpisani na drugi strani so vsi sistirali in bli s tem zadovoljni. Dne 14. julija 1925. Ženitev g. Žaneta Čizmana bo. Zapisali so se v družbi...« (sledje podpisi, nekateri nečitljivi).

In še nekaj šaljivih verzov o devičicah:

»Še lansko poletje sem ga rajtala vzet,
pa še letos pozim sama ležim.«

»Zdihljeji devic in Devičarjev
Zdihovala je nekoč neka stara devica Capenkova
Reza:

»Ob primaruš še zmiraj imam
Trošt in Upanje, da bode še
za mene unkrat rukanje.«

In komentar:

»Seveda, da je Režika Capenkova še zmiraj mislila, da se bojo fantje zanjo še rukai, pa ji je odzvonilo. Amen.«

»Jernačova Jobanca je fest punca,
ki se ji brada gunca. Omožila bi se rada sedaj
ko je bogata postala, če bi me kdo uprašal. Amen«

»Oj Mici ti Škandrova,
daleč si vandrova,
noter pod Mirno peč,
tam, kjer so ti fantje všeč.

Škander Franz
Škandrov Franz je velikokrat te vrstice polagal svoji sestri na srce.«

»Pritožba čez svojo ženo.
Moja žena je sitna, zapopisat jo ni
včasih od jeze pa bolbe lovi.
Je lepa, je črna, se sveti ko Kos,
včasih mi skoči od brade na nos.«

»Pepca Sevrova, dolgo si ga čakala,
deviško ime nosila za ženina.
Prosila si: "Sv. Anton¹⁰ daj mi ga
četud raztrganga.
Adijo zdaj deviški stan,
jaz ga pa že imam".

Dekletom prav gotovo ni bilo všeč, da so bile zapisane v knjigo. Saj so bile s tem, pri štirindvajsetih letih, označene za stare device. Čeprav so nekatere gotovo želele ostati samske, pa so druge iskale znanstev s fanti. Kaj so devičarji na svojih sestankih razglabljali ob zapisanih imenih, ne vemo. Pripomba, »da je deklet na vse jezno«, pa tudi nekaj pove. Ali pripis »se ne da pregovoriti«, pa je nekdo drug dodal »pa se bo«.

Koliko je bilo v teh primerih neuslišanih in nesrečnih ljubezni, da so se zapisali "deviškemu stanu", in da so dekleta ostala »primorane device«, o tem nam deviške knjige molčijo. Poznan pa nam je primer Pepeta Jakopiča (član odbora in nekaj časa poglavar društva), brata Riharda Jakopiča, ki ga je neuslišana prva ljubezen tako prizadela, da mu ni bilo mar niti po očetu podedovano gospodarstvo in je živel samosvoje življenje.¹¹ Rihard Jakopič v svojih spominih o bratovi ljubezni pripoveduje takole: »Tudi onadva (Josip in izvoljenka, op. p.) sta si obljubila zvestobo, ko se je po končani trgovski šoli odpeljal v Trst na prakso. Ko pa se je vrnil, je izvedel, da je že poročena z nekim častnikom. Tisti hip se mu je zavrtelo v glavi, da je za dolgo obležal. Vsi smo se bali za njegovo življenje.«¹² In na nekem drugem mestu celo izvemo, da je Josip ostal samski zaradi nasprotovanja domačih njegovi mladostni družici.¹³

¹⁰ Sv. Anton: Anton Padovanski (13. junij), zavetnik zaljubljenec in zakoncev.

¹¹ Jutro, št. 120, 25. 5. 1937, str. 2.

¹² Anton Podbeušek, Rihard Jakopič. Ljubljana 1983, str. 219.

¹³ N. d. pod op. 12, str. 93.

Kako pogosto in kje se je družina devičarjev zbirala in obravnavala vsakega zapisanega, žal v protokolu ni točno omenjeno. Enkrat na leto prav gotovo. Domnevamo lahko, da v predpustnem času, ko je bil pravi čas za ženitev in so se nadejali največ sprememb v protokolu. Na to nas opozarja tudi seznam »vseh gospodičen, ki se bojo še ta predpust lahko omožile«. Le enkrat je zapisano, da so se zbrali pri starem tičarju Francu Marinkotu. Ta je imel pod domačo streho le do smrti intabulirano kamrico, zato so se, ob kapljici rujnega, prav gotovo pogosteje zbirali v kateri od domačih trnovskih gostiln. Družina je morala biti vedno dobro razpoložena. Na to kažejo šaljivi pripisi in opombe, vpisani z različnimi pisali in različnimi, bolj ali manj čitljivimi pisavami k sicer skrbno zapisanim seznamom.

Ob prebiranju protokola človek dobi vtis, da je bilo v trnovski fari precej starejših deklet in fantov, čeprav je v virih in literaturi pogosto najti omembe, da so npr. »Krakovci ljudje lepe, trdne postave«. Znano je tudi, da je cenil lepoto trnovskih in krakovskih deklet že France Prešeren in da je Mihael Stroj za sliko zale Kranjice v narodni noši pred Pleiweisovo trgovino na Velikem trgu pozirala Krakovčanka.¹⁴ V Jakopičevih spominih in prividih so se mu domača dekleta prikazovala pred očmi kot »praznično napucana, v širokih nagubanih krilih in bunčkastih belih nogavicah.« Celo imenuje jih: »Oh, Pepca! Kako si lepa! Kakor alabaster je tvoja polt in rože ti cveto na licih, in kako nedolžen je tvoj pogled! Rekli so, da si umrla, da te je jetika zgrabila in te vrgla v prezgodnji grob. Zdaj te pa vidim lepšo kot kdaj prej. Kaj pa ...ova Marička? Revica je grešila in se pogubila... Pa glej jo no tamle Medičarjevo Francko, kako jo štemano maha proti Kladezni ulici. Glej, tamle, Primčevo Netko, kako gosposko nama prihaja naproti...«¹⁵ Trnovska in krakovska dekleta so veljala tudi za poštena, »redka primera, da bi se bila katera spečala«. Take informacije je na svojem terenu dobil Vrhovnik od Mice Janežič.¹⁶ Človek bi lahko rekel, da jim zavoljo tega snubcev ne bi smelo manjkati. Je bila torej številnemu članstvu in zagotovljenemu podmladku v devičarskem društvu vzrok kriza in draginja med obema vojnama?

Društvo devičarjev ni predstavljalo kakšne trdnejše fantovske skupnosti. Vsaj za zdaj je za takšno sodbo na voljo premalo podatkov. Kljub temu pa je v ta namen zbrana družba prevzemala nekatere funkcije vaških fantovskih skupnosti, npr. postavljanje šrange. Poglejmo zopet v Vrhovnika: »Kadar se je Trnovčanka ali Krakovčanka omožila izpod trnovskega zvona v tujo župnijo, so jo zagradili. Čez pot na najožjem kraju, kjer je imela biti odpeljana, so potegnili zlato verižico ali vkup zvezane svilnate rute in ustavili ženina, da je moral šteti odkupnino; zanjo so se začela pogajanja. Dobljene novce so potem zapili v domačih gostilnah. Ta starodavni običaj se je ohranil do današnjega dne /1933, op. p./ in ga izvaja točno po predpisih trnovsko devičarsko društvo s Froncem Marinkom na čelu.«¹⁷

Sicer so se ženili Krakovci in Trnovčani večinoma v bližini.

»Trnovo in Krakovo si je bilo v sorodstvu in svaštvu.«¹⁸ Med seboj so se poročali tudi zapriseženi devičarji:

»I. Klemenc, po domače Kotrobantarjov, ta bode gotovo rešil eno Devico iz Protokola. Prov ima, saj so krasna dekleta v Protokolu na izbero!«

Naj za konec zapišem še nekaj besed o zadnjem varuhu teh častitljivih bukev, »Marenkovem Froncu«, simpatičnem originalnem možaku s košatimi brki. Poznala ga je skoraj cela Ljubljana, saj je slovel kot najstarejši fant, znan pa je bil tudi kot ptičar, največji strokovnjak v lovu na cipe, žabar in zeljerejec.¹⁹ Živel je na Opekarski cesti, v hiši, ki jo je prepustil bratu, izgovorjeno je imel le dosmrtno stanovanje. O njegovi dobroti in plemenitosti govori tudi dejstvo, da je z lastnimi prihranki pomagal sestri pri nakupu hiše.²⁰ Tudi sam »Marenkatov Fronz (Vodja protokola)« je vpisan v seznamu fantov, ki imajo še upanje na zakonski stan, in tako kot pri drugih, je tudi pri njegovem imenu zapisanih več pripomb, kot npr. »stari devičnik«, »ni upa na boljšo polovico« in »ima že fnfar v varže, če ni sub« - v pomenu, da je star že petdeset let. Tudi na njegov račun je v protokolu napisanih nekaj spodbudnih besed:

»Pa so le fletne punce ali ne Fronc?! Le tičkam preveč ne nastavljal, da se Ti tičca ne ujame!!« In na drugem mestu: »Bog te živi France, glej, da tudi ti ne prelomiš deviški stan. Drži še do konca svojega življenja, mislim pa, da si ga že prelomil, če ne drugej pa okoli ptičkov, ki jih loviš. Bog te živi.«

Strogo je pazil, da se v Trnovem niso kršili »običaji in tradicije« in je bil skrben varuh protokola. To je omenjeno, tudi duhovito, v poročilu o naravni ujmi, ki je junija 1921 prizadela Opekarsko cesto:

»Dne 14. junija je zaradi silnega naliva nastala na Opekarski cesti povodenj. Prizadeti so bili posestniki Ignac Marinko, Josip Petrič, Franc Papler, Gregor Strle in Franc Repič. Najbolj v strahu pa je bil Marinkov Fronc, 55 let star fant, dobro znani tičar in žabar. Ko je začela voda sprva le malo prihajati, se Fronc ni dosti zmenil, češ žabar se ne sme bati vode. Ali ko pa je začela voda dreti v njegovo dosmrtno intabulirano kamrico, je začel Fronc gledati okoli sebe, kako in kam si naj svoje imetje in svoje reči spravi na varno. Najprej je nesel takozvani Škandrov protokol na svoj cimperček, češ ondi bodo te častitljive bukke najbolj na varnem. Na te knjige se pa razumejo le trnovski in krakovski fantje in dekleta. Nekoč je Froncu rekla trnovska dekle: »Čakaj Fronc, mene pa ne boš vpisal v Škandrov protokol! Ti ga bo prej voda odnesla.« In res bi bila sedaj ta želja dekletova skoro uslišana. Ko je voda nastopila v kamrico ped visoko, so se začeli razni pajki umikati na suho: nato je naraščajoča voda vzdignila steklenice, krožnike, škodele in sklode. Vse je plavalo navzkriž, le Froncovi liščki in kanarčki so še dalje peli in pitali svoje mladičke.«²¹

14 N. d. pod op. 3, s. 93.

15 Rihard Jakopič, Napoved spominov. V: Jakopičev jubilejni zbornik. Ljubljana 1929, str. 12.

16 N. d. pod op. 3, str. 114.

17 N. d. pod op. 3, str. 114-115.

18 N. d. pod op. 3, str. 114.

19 Slovenski narod, št. 118, 26. maj 1937, str. 3. (Glej naslovnico, op. ur.)

20 N. d. pod op. 3, str. 418.

Marinko je imel protokol v varstvu dobrih 31 let. Leta 1936 je praznoval sedemdeseto obletnico rojstva, v naslednjem letu pa nepričakovano hitro umrl. Njegov je tudi zadnji, dobro leto pred smrtjo narejen vpis v protokolu, kjer se je podpisal kot »Fronc Marinka, 69. let star fant. Ravnatelj Škandrovega Protokola.«

In res se je zgodilo tako, kot je napovedano v pesmici »Protokolu v spomin 1932«. Po smrti Marinka ni bilo več naslednika, ki bi vzel v varstvo devičarske knjige. Leta 1938 so se že nabajale v magistratnem arhivu, od tu pa jih je dobil v varstvo Mestni muzej Ljubljana.

Na videz neugleden zvezek in nerazvozlivo besedilo v njem je po nekajkratnem branju začel razkrivati svojo vsebino. Žal ni ohranjen v celoti, glavnina vpisov je iz dvajsetih in tridesetih let, manjka pa del od ustanovitve protokola do prvih let tega stoletja. Kljub temu nam osvetljuje delček družbene kulture takrat še predmestnega, vaškega dela Ljubljane, v katerega so se ravno tedaj začeli množično priseljevati prišleki iz okolice. Zanimivo je, da so domačini ostajali povezani med seboj, da so ohranjali družabne vezi in medsebojne odnose. Med domačimi imeni namreč ni zaslediti novih priimkov.

Summary

"FAITHFUL TO HER PROMISE, THE SCALE TIPPED ONTO THE MALE SIDE,"

OR:

THE VENERABLE "ŠKANDER'S PROTOCOL"

Mojca Ferle

The author writes about the so-called Škander's Protocol for Trnovo virgins. The virgin society committee used it to record all single men and women of the Trnovo parish in Ljubljana; men had to be over 26, women over 24. By quoting as many original records as possible the authoress has tried to preserve the humorous touch of notes which accompany numerous entries, for the protocol originated in 1877 and was based on this very original humor. It was always guarded by one of the oldest single men in Trnovo. The committee met fairly often, faithfully recording all the changes occurring in the area. Judging by the list the Trnovo parish had substantial numbers of elderly single men and women. The reason for this could very well be the economic crisis between World War I and II which was not supportive of forming new families.

The seemingly insignificant and hard-to-read notebook revealed its rich contents after several readings. Unfortunately it has not been preserved as a whole and the part from its beginning to the first years of this century is missing. The majority of its entries date from the 1920s and 1930s. It nevertheless helps to disclose a small part of social culture of the then suburban area of Ljubljana which had been subjected to a strong wave of immigrants from surrounding places. It is an interesting fact that locals preserved the bonds which bound them and maintained their social ties and relationships. Škander's protocol also reveals part of an intimate life of people living in Krakovo and Trnovo and their wish to remain chaste and pure on one side, but yearning to attain family happiness on the other.

Andrej Studen

SLIKANJE SOCIO-TOPOGRAFSKE PODOBE
NEKEGA BIVANJSKEGA MILJEJA

PRIMER NASELJA VIL NA MIRJU MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

V zadnjem desetletju se je med nekaterimi, predvsem mlajšimi zgodovinarji, okrepilo zanimanje za zgodovino meščanstva na Slovenskem. V okviru novejših raziskav sodi tudi raziskovanje meščanske stanovanjske kulture, s katero so povezani temeljni pojmi meščanskega načina življenja, kot so vsekakor z zelo različnimi stališči obravnavana koncepta javnosti in privatnosti, vprašanja intimizacije in individualizacije, oblikovanja kulturnih izrazov in obrazcev kot spornih konstitutivnih elementov "meščanskosti".¹ Stanovanjska kultura je eden bistvenih elementov meščanske kulture.

Angleški zgodovinar Eric Hobsbawm je meščansko stanovanje upravičeno označil kot "kvintesenco meščanskega sveta".² Meščanska stanovanjska kultura je torej sestavni del skupnega kulturnega habitusa novega meščanstva na Slovenskem.

Zgodovina meščanske stanovanjske kulture seveda še zdaleč ni povsem in temeljito raziskana. V zadnjih letih je nastalo nekaj mikrostudij o ljubljanskih meščanskih hišah, njihovih stanovanjih in stanovalcih, kot tudi študij o meščanskih vilah. V središču zanimanja teh raziskav ni samo struktura stanovanj, njihove notranje opreme in spremljanje sprememb funkcionalnosti stanovanja, temveč sodi v sklop meščanske stanovanjske kulture tudi obravnava ritma in načina življenja meščanske družine, vloga moža in žene, vzgoja otrok ipd. Hkrati pa je pomembno tudi spremljanje modernizacije in higienizacije stanovanj (opremljanje stanovanj z angleškimi stranišči na vodno splakovanje, uvažanje sodobnih kopalnic, napeljava plina, elektrike, tele-

fona ipd).³

Glavni mejnik v zunanem razvoju Ljubljane je bil prav gotovo katastrofalni velikonočni potres leta 1895. V popotresnem obdobju se je mesto začelo širiti navzven in decentralizirati. V tem času pred prvo svetovno vojno je zraslo tudi naselje imenitnih meščanskih vil v Kapucinskem predmestju.⁴ Meščanske vile predstavljajo v okviru meščanske stanovanjske kulture tudi dokončno arhitektonsko realizacijo dvojnega stremeljenja meščanstva - ločitev notranjega družinskega sveta od zunanjega sveta (zasebnost) in hkrati simboliziranje družbenega ugleda in zmogljivosti (reprezentativnost).⁵

Nekatere vile so bile enodružinske, nekatere dvodružinske. Vile so bile povezane z mestnim vodovodom in kanalizacijo, vanje je bila napeljana električna razsvetljava, nekateri lastniki so imeli tudi telefon. Vodovod in kanalizacija sta omogočila ureditev sodobnih angleških stranišč in tudi kopalnic, ki so bile v tistem času znamenje razkošja in privilegij bogatih, saj so bile v drugih predelih mesta še prava redkost. V Ljubljani in njenih predmestjih (Spodnja in Zgornja Šiška) je bilo npr. leta 1910 samo 6,1 % stanovanj opremljenih s kopalnico.⁶

Gradnja razkošnih meščanskih vil se je v Ljubljani nadaljevala tudi po prvi svetovni vojni. Primer takega naselja vil so bile med drugim tudi meščanske eno-, dvo- ali večdružinske vile na Mirju. Zgrajene so bile v 20. in 30. letih 20. stoletja. Tudi to naselje vil predstavlja, podobno kot naselje vil v Kapucinskem predmestju, prostorsko in družbeno zaokroženo mrežo, v kateri je lahko prišlo do zgoščevanja in intenziviranja meščanske družabnosti. Gre za tipični primer "socio-topografske determinacije stanovanjske situacije, kot tudi poklicnega položaja in socialnega statusa,"⁷ ki so se v manjših mestecih na Slovenskem, kot je, denimo, Kamnik, zgostile na Glavnem trgu,⁸ v popotresni, decen-

1 Prim.: Péter Hanák (Hrsg.), *Bürgerliche Wohnkultur des fin de siècle in Ungarn. Bürgertum in der Habsburgermonarchie 3.* Dunaj/Köln/Weimar 1994, str. 7.

2 Eric J. Hobsbawm, *Die Blütezeit des Kapitals. Eine Kulturgeschichte der Jahre 1848-1878.* München 1975, str. 284.

3 Poleg Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani. Ljubljana 1995* glej še: Andrej Studen, *Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih).* V: *Borec* 42/1, 1990, str. 144-151; Andrej Studen, *Poskus mikroraziskave dveh ljubljanskih hiš, njunih stanovanj in stanovalcev (v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja).* V: *Sinteza* 83-86, 1990, str. 166-172; Andrej Studen, *Hišna posest in stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic po popisu prebivalstva leta 1910.* V: *Zgodovinski časopis* 45/2, 1991, str. 239-257, 45/3, str. 411-427 in 45/4, str. 595-605; Andrej Studen, *Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja (primer naselja vil v Kapucinskem predmestju v Ljubljani).* V: *Zgodovinski časopis* 47/3, 1993, str. 421-424; Andrej Studen, *Meščanska stanovanjska kultura. V: To in ono o meščanstvu v provinci. Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, str. 10-18; Mojca Ferle, Hiša št. 3: Poskus mikroraziskave hiše v Ljubljani in njenih stanovalcev v 19. stoletju.* V: *Etnolog* 4, 1994, str. 99-118.

4 O tem glej: Andrej Studen, *Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja (primer naselja vil v Kapucinskem predmestju v Ljubljani).* V: *Zgodovinski časopis* 47/3, 1993, str. 421-424.

5 Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani. Ljubljana 1995, str. 141.*

6 N. d., str. 26.

7 Prim.: Elisabeth Ulsperger, *Modell und Wirklichkeit - Zur kulturellen und politischen Praxis in Kleinstädten.* V: *Kleinstadtbürgertum in Niederösterreich. Horn, Eggenburg und Retz um 1900.* Hrsg. von Hannes Stekl. Dunaj 1994, str. 44-45.

tralizirani Ljubljani pa v raznih elitnih stanovanjskih predeh.

Zamislimo si, da bi radi raziskali vilo stavbnega podjetnika Matka Curka na Mirju 1 in da bi radi rekonstruirali bivanjski vsakdanjik njenih stanovalcev. Za potrebe raziskave moramo med drugim na kratko orisati družbeno okolje, kjer je vila stala in v katerem je stanovala družina Curk. Med temeljna vprašanja pri mikrohistorični raziskavi Curkove vile, ki je bila sezidana v letih 1922-1926, sodi torej tudi opis socio-topografske podobe naselja vil za rimskim zidom na Mirju.

Pri slikanju socio-topografske podobe naselja vil na Mirju se bomo oprli na podatke, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani. Gre za podatke o gradnjah in graditeljih v izbranih ulicah Mirje, Gorupova ulica, Bogišičeva ulica, Murnikova ulica in Emonska cesta 20 ter za ohranjene podatke popisov prebivalstva iz let 1928 in 1931 za našete ulice.

Poleg Curkove vile⁹ smo glede na ohranjene gradbene spise in načrte na Mirju evidentirali še 12 vil,¹⁰ v Gorupovi ulici 5 vil,¹¹ v Bogišičevi ulici 6 vil,¹² v Murnikovi ulici 4 vile,¹³ na Emonski cesti pa eno vilo.¹⁴ 19 vil je bilo sezidanih v 20. letih, 10 pa v 30. letih.

Zelo zanimiva je poklicna struktura lastnikov vil na Mirju. Preden si jo nekoliko podrobneje ogledamo, povejmo, da je v tem mestnem predelu stanovalo veliko univerzitetnih profesorjev še mlade, leta 1919 ustanovljene univerze v Ljubljani, in da lahko sklepamo, da so si postavitev vil lahko privoščili z ugodnimi stanovanjskimi krediti.

Curkova soseda sta bila Josip Jakopič, posestnik,¹⁵ in dr. Anton Breclj, zdravnik, ki je bil prav tako kot stavbni podjetnik Matko Curk rojen v Šturjah v Vipavski dolini.¹⁶ Dr. Breclj je bil tudi družinski zdravnik Curkovih. Iz Curkovega dnevnika zremo še nekatere podrobnosti. Poleg Brecljeve vile je podjetnik v 20. letih pridno zidal tudi lastno vilo. Stavbno podjetje Matko Curk je po naročilu mestne občine ljubljanske na Mirju zgradilo tudi celoten sistem kanalizacije in na tamkajšnjih parcelah so kmalu zrastle nove vile.¹⁷

Hišo na Mirju 6 si je v 20. letih sezidal Franc Koman, železničar v pokoju. Drugo stanovanje v hiši je oddajal trgovcu Mirku Tršarju. Lastnica vile na Mirju 9 je bila Franja Zwitter, vdova okrajnega sodnika in mati znamenitega

slovenskega zgodovinarja Frana Zwittera. Drugo stanovanje v vili je oddajala univerzitetnemu profesorju dr. ing. Miroslavu Kasalu, ki je ob popisu leta 1931 že prebival v lastni hiši na Mirju 11.¹⁸

V vili na Mirju 13 je leta 1928 stanoval univerzitetni profesor dr. Rajko Nahtigal, na Mirju 21 univerzitetni profesor dr. Andrej Gosar, na Mirju 23 inženir pri oblastnem odboru Franc Rueh, v hiši pa je stanoval še gimnazijski profesor Silvester Kranjec. Lastnici vile na Mirju 25 sta bili zasebnici Cecilija Šijanec in Marija Španjol. V vili na Mirju 27 je stanoval Josip Prunk, novinar, vodja dopisnega urada Pokrajinske uprave za Slovenijo v pokoju, na Mirju 29 pa dr. Viktor Peterlin, profesor na državni realki.¹⁹

Poklicna struktura posestnikov vil na Mirju se ob popisu prebivalstva 31. marca leta 1931 ni bistveno spremenila. Dr. Miroslav Kasal je, kot rečeno, že prebival v lastni hiši na Mirju 11, oddajal pa je tudi dve stanovanji. V enem je stanovala družina barvarja Karola Pahorja, v drugem pa družina veletrovgovca Zvonimirja Tomažiča. V vili Franje Zwitter je v enem izmed stanovanj z družino prebival general Bogoljub Iliš, komandant Dravske divizije. Novi stanovalec je bil tudi trgovec August Jurjovec na Mirju 6.²⁰ Adresar mesta Ljubljane in okolice iz leta 1933 nam pove, da je novi posestnik vile na Mirju 9 postal dr. Ludvik Zalar, zdravnik, v novi vili na Mirju 15 pa je stanoval privatni univerzitetni docent dr. ing. Črtomir Nagode.²¹ Leta 1935 je Josip Kramarič, nadfaktor, začel graditi vilo na Mirju 17, leta 1937 pa je na vogalu Mirja in Murnikove ulice zrasla še vila Marije Pestotnik, prokuristinja Nove založbe.²²

Vile v Gorupovi ulici so bile leta 1928 v lasti naslednjih posestnikov: Srečko in Anka Petrovič, inženir in privatna uradnica; Ferdo Klopčar, inženir mestne občine ljubljanske; univerzitetni profesor dr. Jovan Hadži; Gustav Zemánek, inženir; dr. Valentin Rožič, profesor na srednji tehnični šoli; univerzitetni profesor dr. Metod Dolenc in univerzitetni profesor dr. Gregor Krek.²³ Leta 1931 sta tu poleg omenjenih kot najemnika stanovala še Dominik Bezenšek, prokurist, in Oton Stark, trgovec z manufakturnim blagom.²⁴ V 30. letih sta v Gorupovi ulici zrastle še dve vili. Posestnik prve je bil Ivan Tomc, inšpektor, druge pa dr. Vinko Vrhunc, pravnik in ravnatelj Trboveljske pre-

8 O tem glej: Zora Torkar, "Jezes, jezes, Johan, al' s' res Abgeordneter?" Zanimivosti iz življenja in dela kamniškega župana in deželnega poslanca Janeza Kecla (1839-1888). V: Zgodovina za vse 3/1, 1996, str. 15-28.

9 Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL): Krakovsko predmestje, Mirje 1-3, parcelna št. 110.

10 ZAL: Krakovsko predmestje, Mirje 6, parc. št. 82; Mirje 9, parc. št. 138; Mirje 11, parc. št. 96; Mirje 13, parc. št. 10; Mirje 15, parc. št. 142; Mirje 17, parc. št. 146; Mirje 19, parc. št. 149; Mirje 21, parc. št. 116; Mirje 23, parc. št. 128; Mirje 25, parc. št. 77/14; Mirje 27, parc. št. 127; Mirje 29, parc. št. 126.

11 ZAL: Krakovsko predmestje, Gorupova ulica 16, parc. št. 106; Gorupova ulica 18, parc. št. 157; Gorupova ulica 20, parc. št. 78/16; Gorupova ulica 22, parc. št. 78/15; Gorupova ulica 24, parc. št. 78/22.

12 ZAL: Krakovsko predmestje, Bogišičeva ulica 3, parc. št. 105; Bogišičeva ulica 4, parc. št. 143; Bogišičeva ulica 5, parc. št. 129; Bogišičeva ulica 6, parc. št. 144; Bogišičeva ulica 7, parc. št. 151; Bogišičeva ulica 13, parc. št. 99.

13 ZAL: Krakovsko predmestje, Murnikova ulica 18 a, parc. št. 136; Murnikova ulica 20, parc. št. 135; Murnikova ulica 22, parc. št. 124; Murnikova ulica 24, parc. št. 125.

14 ZAL: Krakovsko predmestje, Emonska cesta 20, parc. št. 112.

15 ZAL: Popis prebivalstva (dalje PP) 1928, Mirje 2, 4.

16 ZAL: PP 1928 in PP 1931, Emonska cesta 20.

17 Glej: Dnevnik, podatki iz začetka 20. let.

18 ZAL: PP 1928, Mirje 6, 9 in PP 1931, Mirje 11.

19 ZAL: PP 1928, Mirje 13, 21, 23, 25, 27, 29.

20 ZAL: PP 1931, Mirje 1-29.

21 Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933. Ljubljana, 1933, str. 32.

22 ZAL: Krakovsko predmestje, Mirje 17, 19, parc. št. 146 in 149.

23 ZAL: PP 1928, Gorupova ulica 7, 13, 16, 17, 18, 22, 24.

24 ZAL: PP 1931, Gorupova 16, 18.

mogokopne družbe.²⁵

Posestniki vil v Bogišičevi ulici so bili leta 1928 univerzitetni profesor dr. Stanko Lapajne, univerzitetni profesor in znani literarni zgodovinar dr. Ivan Prijatelj, univerzitetni profesor dr. Maks Samec in Josip Pehani, generalni ravnatelj Vzajemne zavarovalnice. Našteti posestniki so bili popisani tudi leta 1931.²⁶ V 30. letih so v Bogišičevi ulici sezidali še tri vile. Njihove posestnice so bile Marija Vodušek, višja uradnica Trgovske zbornice,²⁷ Mara Brejc, žena odvetnika dr. Janka Brejca, in Pavla Prepeluh, žena Albina Prepeluha, poverjenika in publicista v poklju.²⁸

Preostane nam še kratek sprehod po takratni Murnikovi ulici. Leta 1928 so v njej stanovali univerzitetni profesor dr. ing. Alojzij Hrovat, univerzitetni profesor dr. ing. Alojz Král, ravnatelj Ljubljanske kreditne banke Bogomil Kajzelj, lekarnar Guido Bakarčič, gimnazijski profesor Anton Lovše in ravnatelj urada za pospeševanje obrti v Ljubljani ing. Gvidon Gulič.²⁹ Leta 1931 pa srečamo poleg omenjenih še zasebnico Ano Mestner, zasebnico Ano Müller, banovin-

skega uradnika Karla Ferjana, mestnega stavbenika Josipa Mudroviča, uradnika v pokoju Petra Mangera in privatnega uradnika Vekoslava Fabjančiča.³⁰

S tem smo končali s slikanjem socio-topografske podobe naselja vil na Mirju. Poudariti je treba, da je ta prikaz omogočilo predvsem odlično ohranjeno arhivsko gradivo za mesto Ljubljana, zlasti v izvorniku ohranjene popisovalne pole popisov prebivalstva, ki nam omogočajo vstop v svet takratnih hiš in stanovanj, v svet takratnih ljubljanskih gospodinj-stev. V našem primeru gre seveda zgolj za izbran izsek nekega bivanjskega miljeja v okviru širšega ljubljanskega sveta in upamo lahko, da bo pričujoči prispevek služil kot metodološka (paradigmatska) spodbuda za druge, tako zgodovinske kot tudi etnološke, raziskave raznovrstnih življenjskih okolij nekega mesta. V našem primeru smo se napotili v košček ljubljanskega meščanskega sveta med obema svetovnjima vojnama, v svet bolj ali manj bogatih. Vsekakor pa bi bil pristop primeren tudi za mikrozgodovinsko raziskavo bivanjskega vsakdanjika kakšne bolj ali manj revne ljubljanske družine. Pa srečno pot!

Summary

A SOCIO-TOPOGRAPHIC IMAGE OF A RESIDENTIAL MILIEU: THE MIRJE VILLA SETTLEMENT BETWEEN WORLD WAR I AND II

Andrej Studen

The author writes about the social and topographic situation of Mirje, a settlement of burgher villas in Ljubljana. The villas were built in 1920s and 1930s, and like other similar settlements represent a spatially and socially determined network which enabled people to intensely interact with one another. This is a typical case of social and topographic determination of a residential situation as well as professional and social status concentrated in an elite area of Ljubljana. The basis of this research was the data of the Ljubljana Historical Archives, together with 1928 and 1931 censuses and the available data on buildings and their builders. It is interesting that within the very diverse professional structure of these villa owners or of tenants renting them, the majority were distinguished Ljubljana university professors. The treatise could also present a methodological (paradigmatic) incentive for other - historic and ethnological - research projects dealing with diverse residential milieus of a town.

25 ZAL: Krakovsko predmestje, Gorupova ulica 20, parc. št. 78/16 in Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933. Ljubljana 1933, str. 25. Podatke o poklicu dr. Vrhunca najdemo na domovinskem listu (ZAL: LJU 2/15, Domovinski oddelek, fasc. 256).

26 ZAL: PP 1928 in 1931, Bogišičeva ulica 3, 5, 11 in 13.

27 Vilo sta začela graditi skupaj z bratom dr. Konradom Voduškom, odvetnikom, s katerim sta prej stanovala v Vegovi ulici 6 (glej: Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928. Ljubljana 1928, str. 478), vendar je brat umrl, še preden je bila vila do konca sezidana. Za podatek se zahvaljujem dr. Jeri Vodušek Starič.

28 Podatke o njih prinašata adresarja za leti 1928 in 1933, podatke o gradnji pa najdemo v ZAL: Krakovsko predmestje, Bogišičeva ulica 4, 6 in 7, parc. št. 143, 144 in 151.

29 ZAL: PP 1928, Murnikova 18, 18 a, 20, 24. Vogalno hišo Marije Pestotnik, ki je popisana kot Murnikova 22, smo že omenili, ko smo opisovali socio-topografsko podobo Mirja. V popisu leta 1931 pa se kot hišni posestnik omenja njen sin Ivan Pestotnik, trgovec.

30 ZAL: PP 1931, Murnikova ulica.

Nina Vodopivec

ŽIVLJENJE RDEČE HIŠE V TRIDESETIH LETIH¹

Rdeča hiša je kompleks šestih blokov, ki ga je Mestna občina ljubljanska zgradila ob koncu dvajsetih let. Leži med Poljansko cesto in Poljanskim nasipom. Danes se ime uporablja predvsem za hišo ob Poljanski cesti (št. 15), ki je še danes obarvana rdeče (barva je sicer že slaba, saj stavbe niso nikoli ponovno prebarvali). Ljudje ne vedo, zakaj je bila rdeče pobarvana, še danes pa vedo povedati, da so hišo - zaradi njene barve - še dolgo časa potem, ko je bila dograjena, označevali za "bordel".

Medsosedski odnosi v *Rdeči hiši* so za večino njenih stanovalcev danes skrčeni le na pozdrav. Stanovalci *Rdečo hišo* doživljajo kot mesto v mestu. Med stopnišči ni stikov in tudi med stanovalci posamičnih stopnišč ni večje povezanosti: nihče ne skrbi za čistočo, nikogar ne zanima odpadanje ometa, vsi se posvečajo le svojim stanovanjem. To, kar se dogaja onstran domačega praga, pa ni nikogaršnja skrb.

Marsikdo bi si mislil, da je bilo nekdanj drugače; da so bili ljudje včasih bolj povezani in so bolj skrbeli za skupne zadeve. Vendar to - kot pripovedujejo nekdanji stanovalci - ni res. Nekateri nekdanji najemniki stanovanj se spominjajo, da so se ljudje v *Rdeči hiši* že v času pred drugo svetovno vojno zanimali predvsem za lastno stanovanje in za svojo družino, kar zadeva sosedo in sostanovalec, pa le še za govorice in obrekovanja. Razlika med včeraj in danes je tako še najbolj v tem, da so bili stanovalci nekdanj prisiljeni plačati stroške snaženja in popravil, saj so jim te avtomatično odtrgali od plače. Tega avtomatizma že nekaj časa ni več. Danes vsak odloča sam, kaj bo prispeval v skupno malho.

V dvajsetih letih našega stoletja se je Ljubljana spoprijemala z mnogimi problemi, med drugim s stanovanjsko krizo. Po prvi svetovni vojni je prišlo v slovensko prestolnico veliko priseljencev in beguncev (največ s Primorskega in Gorenjskega). Zaradi pomanjkanja prostora so ljudje iskali

Rdeča hiša.

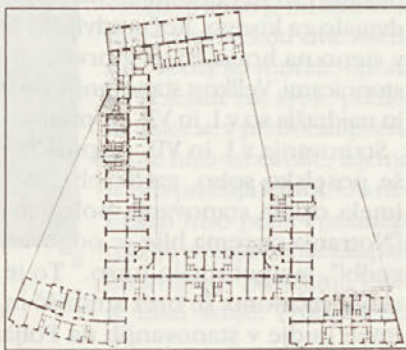
Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

bivališča v starih vagonih, se stiskali v zapuščenih zaporniških prostorih na gradu in gradili barake. Mnogi med njimi so iskali pomoč na Mestni občini, nanjo so ljudje naslavljali številne prošnje. Toda do intenzivnejše graditve stanovanjskih objektov je zaradi povojnih težav prišlo šele sredi dvajsetih let.

Novo stanovanjske zgradbe so bile različne kvalitete. Razvrstili so jih v tri kategorije. Najmanj je bilo občinskih stanovanj. Mestna občina je večinoma gradila barakarska naselja. Poleg delavskega naselja na Galjevici so občinske stanovanjske hiše zrasle na Janežičevi cesti, na Sredini, na Dunajski cesti, za Bežigradom, na Jegličevi cesti, Vodovodni, Poljanski cesti in na Koleziji. Mesto je graditev stanovanj spodbujalo tudi s posojili, podjetjem in denarnim zavodom pa priporočalo, naj zidajo stanovanja za svoje nameščence. Ljudje so menili, da bi morala mestna uprava graditi majhne hiše. V *Slovincu* so jo zato kritizirali, češ da je za rešitev stanovanjskih problemov naredila premalo, saj ni spodbujala gradnje majhnih stanovanjskih poslopij, temveč je celo sprejela sklep, da trinadstropne hiše oprostijo davka za trideset let.²

Stanovanj pa ni gradila samo mestna občina. Poleg občinskega tipa gradnje sta obstajala še dva. V udobnejše - *komfortnejše* - stanovanjske bloke, ki so prinašali dobiček, so vlagali kapital podjetnejši meščani. Stanovanja v takih blokih so nato oddajali, in to ne za majhen denar. V letih po vojni so še največ gradili izobraženci in uradniki. V tem času so nastale vile na Mirju, ki so jih s posojili gradili v slovensko prestolnico priseljeni ali tu že prej živeči profesorji na leta 1919 ustanovljeni ljubljanski univerzi.³ V istih letih so na podoben način zgradili tudi vile v Trnovem in med Streliško ter Poljansko cesto.

Zaradi takšnih razmer se je zato mnogim zdela gradnja hiše na Poljanski cesti napačno naložen denar, saj je stala občino kar 15 milijonov dinarjev, stanovanjski problem pa

Načrt in reprodukcija Rdeče hiše v podhodu.

Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

¹ Življenje Rdeče hiše v tridesetih letih dvajsetega stoletja je seminarska naloga, pripravljena pri predmetu Splošna etnologija leta 1994, z mentorstvom I. Slavec Gradišnik.

² *Slovenec* 54/240, 20. 10. 1926, str. 1.

³ Pred letom 1910 je bila tam zaščiten cerkvena posest in šele leta 1910 je srednja tehnična šola začela s parcelizacijo križemniškega zemljišča.

je rešila le za 115 družin. Za primerjavo: občina je vložila pol milijona dinarjev za graditev delavskega naselja Galjevica ter s tem priskrbelo stanovanja za 300 družin.⁴ Tudi arhitekt Vurnik je kritiziral "zidanje na Poljanski cesti, kjer bo vsako stanovanje stalo 130.000 din",⁵ kar je bilo po njegovem mnenju veliko preveč.

Stanovanjske hiše večjega obsega, povezane v sklenjeni sistem, kot to velja za *Rdečo bišo*, so bile v tej dobi zelo modne, gradili pa so jih ob starih mestnih jedrih. Kot je opozoril že A. Melik, so imele te nove stanovanjske hiše vrsto posebnosti, ki jih pri starejših ni bilo. Značilna je bila pravokotna ali celo kvadratna razporeditev zgradb, široka in ne visoka okna, pa tudi streha se je uklonila novemu slogu in je bila ravna. Vse to je značilno tudi za *Rdečo bišo*: zgrajena je v pravokotni razporeditvi, na sredi ima kvadratno dvorišče, streha je delno ravna, delno pa trikotna. Okna niso grajena široko in so podobnejša oknom starih meščanskih hiš. Načrtovalci *Rdeče biše* so vsekakor želeli, da bi bila ta tudi navzven videti meščanska. Zato je v resnici mešanica starih meščanskih sestavin in novih, modnih teženj.

Pred prvo svetovno vojno je Poljanska cesta skupaj s Streliško cesto pod gradom tvorila Poljansko predmestje. Poljane so bile razdeljene na zgornje, ki se začnejo na Krekovem trgu, in na spodnje, ki se začnejo na Ambroževem trgu. *Rdeča biša* se nahaja na zgornjih Poljanah.

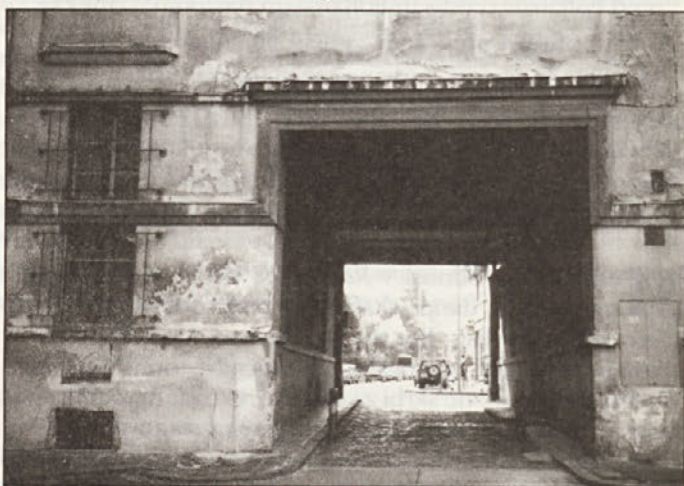
Poljanska cesta se na levi strani začne z ozko hišo Jožeta Plečnika iz leta 1933, poznano pod imenom *Peglezen*. Na nasprotni strani je vogalna hiša, nekoč sedež Kranjske hranilnice, konec stoletja pa se je tja priselilo Finančno ravnateljstvo, ki je tam ostalo do razpada stare Jugoslavije. Po vojni je vogalno stavbo zasedala Biotehniška fakulteta, pred nedavnim pa se je v stavbo razširila Teološka fakulteta, ki ima svoj sedež v nasprotni hiši (še vedno na desni strani ceste, kjer je bilo včasih *Alojzije*). Od tam se cesta nadaljuje do II. državne gimnazije (gimnazije Poljane), ki jo stanovalci današnje Poljanske 15 vidijo skozi svoja okna.

Rdeča biša je v letih med obema vojnama ležala v mirnem okolju. Prevozna je bila le Poljanska cesta, po kateri je vozil tramvaj. Tramvajska postaja je bila skoraj nasproti *Rdeče biše*. Ob vogalu *Rdeče biše* je bila namreč gostilna *Činkole*, dolga leta last družine Kozak. Po vojni jo je prevzela občina in vanjo preselila gostilno s Krekovega trga. V *Činkole* so radi zahajali mestni očetje, ki so hoteli imeti tramvajsko postajo pred gostilniškimi vrati. S tramvajem so se pripeljali od Magistrata, po veselem druženju pa so se lahko tako rekoč iz pivnice odpeljali domov. Sicer pa so bile Poljane mirne in varne tudi ponoči. Ljudje pripovedujejo, da so se po ulicah občasno klatili le pijančki, ki so sem in tja ogovarjali mimoidoče.

Zemljišče, na katerem leži *Rdeča biša*, je obsegalo 10 parcel z vsega skupaj 6950 m² (stanovanjski objekti so merili 3126,89 m², skladišča, garaža in zastavljalnica pa 436,05 m²). Dvorišče je zavzemalo 48,74 % celotne površine. Tako je bilo poskrbljeno za zrak in svetlobo.

Arhitekt *Rdeče biše* je bil Vladimir Mušič, njegovi načrti pa so bili narejeni po zgledu dunajske socialne gradnje v dvajsetih letih. Načrti, shranjeni v Mestnem arhivu Ljubljana, ne ustrezajo povsem resničnemu videzu hiše. Rdeča fasada, ki je obrnjena na Poljansko cesto, naj bi bila po načrtih obložena z različnim okrasjem in skulpturami.⁶ Vendar fasada ni bila

nikoli takšna. Verjetno je bil to le eden od predlogov, ki pa je bil iz neznanih razlogov (morda zaradi stroškov) ovržen. *Rdečo bišo* na Poljanski cesti je občina zgradila iz obligacijskega posojila. Priprave za gradnjo so se začele 16. avgusta 1927 ob Poljanskem nasipu, ob Poljanski cesti pa leto pozneje (spomladi 1928). Na Poljanski cesti je bilo namreč treba podreti prejšnjo hišo št. 15. Do jeseni 1928 so bili vsi objekti zgrajeni in pokriti. Investitorju je s pomočjo dodatnih kreditov uspelo stanovanja opremiti s parketom, ključavnicami inštalacijami, mizarskimi in pečarskimi izdelki.⁷

Podhod v Rdeči hiši.

Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

Hiša je vse od začetka imela 113 stanovanj: štiri-, tri-, dvosobna ter še dva ateljeja in eno samsko stanovanje v pritličju. Fasada hiše ob Poljanski cesti je bila rdeča (ta del fasade je tudi še danes zaščiten), del ob Poljanskem nasipu ter osrednji del pa sta bila rumene barve. Vsa okna in vrata so bila zelena, obrobe oken in balkonov pa rdeče. Balkoni so bili tudi z notranje strani rdeči. Celo zavese so bile v začetku rdeče-bele. Zakaj so stavbo prebarvali prav rdeče, ljudje ne vedo, toda potem ko se je hiše prijel, je imela - kot že rečeno - oznaka "Rdeča" marsikdaj tudi negativen podton.

Občina oz. načrtovalci so se pri načrtovanju hiše očitno zavzemali za določeno poenotenje stanovanj in skupnih prostorov. Hišo je sestavljalo 10 stopnišč ter 9 zgradb. Vsako stopnišče je imelo svojo pralnico (s kotlom za kuhanje - nekateri so se ohranili do danes), vsako je imelo tudi ročno dvigalo za kurivo. Ročno dvigalo je v vseh stavbah vgrajeno v steno na hodniku, le v prvem stopnišču je na sredini med stopnicami. Velikost stanovanj je po stopniščih različna, največja in najdražja so v I. in VII. stopnišču.

Stanovanja v I. in VII. stopnišču so poleg večjih sob imela še poselsko sobo, garderobo in shrambo, medtem ko so imela ostala stanovanja poleg manjših sob le še kabinet. "Notranja oprema hiše je odgovarjala solidni meščanski izvedbi", je ugotavljalo Jutro.⁸ To je bil čas, ko so bila stanovanja večinoma še brez stranišč in kopalnic. Dejstvo, da so imeli ljudje v stanovanjih na Poljanah ločene kopalnice in stranišča, je bilo pomembno razkošje.⁹ Kopalnice so bile opremljene s kadmi in s plinskimi pečmi za ogrevanje vode.

4 Mojca Ravnik, *Galjevica*. Ljubljana 1981, str. 60.

5 Mestni arhiv Ljubljana (MAL); *Odloki Mestnega magistrata Ljubljana, 1927, št. 23158/27. Seja mestnega sveta, 22. 7. 1927, str. 96.*

6 Načrt za figure je naredil kipar Ivan Jurkovič.

7 MAL, *Odloki Mestnega magistrata Ljubljana, 1927, št. 23158/27, seja 24. 5. 1927, str. 27.*

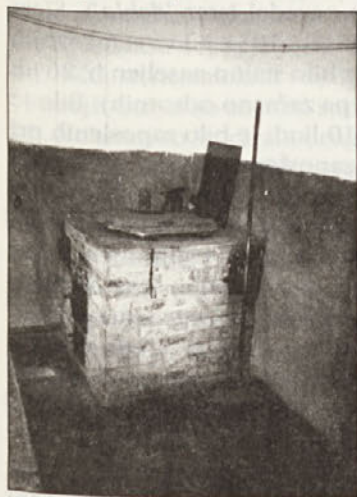
8 *Jutro 10/178, 2. 8. 1929, str. 3.*

Sprva je bilo - kot vrhunec moderne tehnike in udobja - vsega občudovanja deležno tudi ročno tovorno dvigalo. Prej je bilo treba drva nositi, zdaj so se peljala, kar je bilo zlasti stanovalcem v višjih nadstropjih nadvse všeč. Toda navdušenje je kmalu splahnelo. Dvigala so se zatikala, pa tudi vleči drva v četrto nadstropje je bilo težje, kot se je zdelo na začetku. Kot se spomnijo nekdanji stanovalci, je bilo dvigalo sploh lažje vleči gor kakor dol. Zato je bil *Nebotičnik* z električnim dvigalom v tridesetih letih neprimerno imenitnejši. Tako so prebivalci na Poljanski cesti negodovali, ker je *Nebotičnik* imel električno dvigalo, oni pa ne.

Vsa stanovanja so imela (in imajo) veliko kuhinjo. Arhitekt Mušič je tudi v tem posnemal dunajska delavska stanovanja z velikimi kuhinjami. Velika kuhinja je prišla bolj do izraza v manjših stanovanjih kot v velikih. Pri tem so vsa stanovanja imela v kuhinjah lončene zidane štedilnike, poleg njih pa zaboj za drva. Starejši ljudje so štedilnike večinoma ohranili, vendar jih imajo danes le še za okras; nanje večinoma postavljajo rože. Lončene peči je ohranilo več stanovalcev. Nekateri so v njih nehali kuriti (kot kurjava so služila drva) šele pred kratkim. Nadomestil jih je plin, ki so se ga ljudje sprva zelo bali. Strah zaradi plina sta še povečali dve nesreči, ki sta se pripetili v *Rdeči hiši* že v tridesetih letih ter govorice okoli njiju. Pri tem so ugotovili, da je šlo pri eni od obeh nesreč za samomor. Vseeno je spomin na nesreči v *Rdeči hiši* živ še danes in nekateri starejši ljudje so do plina še vedno nezaupljivi.

Stanovalci so bili z *Rdečo hišo* različno zadovoljni. Na začetku se je vsem zdelo imenitno imeti kopalnico, saj tega v prejšnjih stanovanjih niso imeli. Vendar je v družinah z več otroki in tistih manj premožnih navdušenje kmalu minilo. Plin namreč ni bil vštet v ceno najemnine, da pa so se skupali štirje otroci in dva odrasla, so ga kar nekaj porabili. Problem je bila tudi kurjava. Kurili so na drva. Če je bila stiska večja in denarja manj, so kurili le v kuhinji (nasploh so večinoma kurili le v enem prostoru). Zato je bilo v očeh nekaterih ljudi ogrevanje

Pralni kotel.

Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

kamnite kopalnice prava potrata. Nekateri stanovalci so se tako še naprej kopali na Miklošičevi cesti (v javnem kopalšču Zdravstvenega zavarovanja), saj je bilo to cenejše.

Prali so v pralnicah. Za vsako stranko je bil določen dan ali ponekod dva v tednu. Tedaj so morale oprati in posušiti vse svoje perilo. Stranke se v pralnicah praviloma niso srečevale; izjema je bila predaja ključa. Ob nedeljah niso prali. Posamezniki so pranje perila zaupali bizoviškim pericam. Vsak je imel svojo. Prihajale so

dvakrat na mesec, ponekod večkrat, celo enkrat na teden. Še danes je živ spomin na ponedeljke, ko se je pripeljal voz s konji. Perice so pobrale cule. Vse je bilo popisano: en listek je ostal perici, drugi pa stranki. Na tak način ni prišlo do zamenejav in nesporazumov.

Na Poljanski cesti so poleg glavne stanovanjske zgradbe *Rdeče hiše* zgradili še tri večje prostore. Največji, z lastnim toplovodom, centralno kurjavo, stranišči in prizidkom za garaže ter skladiščem, je bil namenjen za Mestno zastavljalnico. V jugovzhodnem krilu stavbe sta bila dva prostora namenjena pošti ter trgovini za živila. V prostore, kjer je bila včasih zastavljalnica, se je po drugi svetovni vojni vselil Kroj, danes pa jih zaseda podjetje Energo gradnje. Trgovina stoji še danes, vendar je razširjena še za prostor, kjer je bila nekoč pošta.

Gradbena dela so hitro napredovala. Ko so se bližala koncu, se je morala mestna občina spoprijeti z novim problemom. Treba je bilo izbrati stanovalce. Razpravo o tem so na seji mestnega sveta začeli 27. julija 1927. "Potrebno je napraviti seznam brezstanovalcev Poljanske ceste, Peterskega travnika, uslužbencev mest in dohodarstvenega urada,"¹⁰ so ugotavljali mestni svetniki. Prosilcev za stanovanja je bilo veliko, saj ljudi, ki so živeli v slabih razmerah in zasilnih stanovanjih, ni manjkalo. Vprašanje razdelitve stanovanj je zato postala tudi priljubljena časopisna snov (zlasti v *Slovincu*).

Zima leta 1928/29 je bila ena najhujših od konca vojne. Vladalo je veliko pomanjkanje hrane in kurjave, temperatura v mestu pa je zdrknila na -20 in celo -30°C.¹¹ Lahko si torej predstavljamo, da so si ljudje želeli toplega doma. Toda med 2273 prosilci, ki so se potegovali za stanovanje v *Rdeči hiši*, jih je 110 odpadlo takoj, saj niso mogli plačevati predvidene najemnine.¹² "Najemnine v *Rdeči hiši* niso nikak špas!", je pisal Slovenec.¹³ Najemnine v *Rdeči hiši* so bile visoke celo za premožnejše meščane, za siromašnejše pa seveda nedosegljive. Kljub temu popis stanovalcev kaže, da v hiši niso živeli samo premožni ljudje. Starejši stanovalci v tej zvezi še danes ugotavljajo: "Mi, ki smo živeli tu, smo bili srednji sloj. Bogataši - bogati meščani so imeli svoje vile."

Mestna občina je med prosilci po lastnih izjavah upoštevala "vse stanove", toda le "zanesljive plačnike". Med pozitivnimi rešitvami ni bilo prošelj samcev, prav tako ne mladih, čeprav poročenih, ki niso imeli otrok. Pri tem je treba omeniti dve izjemi, kjer pa je, po besedah časopisa *Slovenec*, šlo za "veliko posojilo."¹⁴

Magistratni urad je prošnje sprejemal do 8. maja, in to le pismeno (z opozorilom: "Vsaka osebna intervencija naj se opusti..."). Za pridobitev stanovanja sta bila odločilna dva pogoja. Prosilec je moral biti "plačila zmožen", obenem pa je moral podpisati "večje obligacijsko posojilo". Drugi pogoj je bil, da je prosilec stanovanje v resnici potreboval, kar je občina tudi skušala preveriti.¹⁵

Pet stanovanj je zase zahtevala vojaška oblast in za oddajo jih je ostalo le še 108. Poleg teh sta bila še dva ateljeja ter samsko stanovanje, ki ga v komentarju v *Slovincu*, od koder povzemam te podatke, niso omenjali. Podatki o tem, kako so stanovalci zasedali stanovanja, so sploh presenetljivo različni.

9 Že leta 1910 je bilo v Ljubljani z obema Šiščkama le 6 % stanovanj s kopalnico. Podatek po: Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*. Tipkopijska doktorska disertacija, Ljubljana 1994.

10 MAL, *Odloki Mestnega magistrata Ljubljana*, 1927, št. 23158/27, str. 96.

11 Janez Kajzer, *S tramovi podprto mesto*. MK, Ljubljana 1983, str. 314.

12 *Slovenec*, 57/148, 2. 7. 1929, str. 9.

13 N. d.

14 N. d.

15 N. d.

8. maja se je začelo posvetovanje, o katerem je *Slovenec* zapisal: "Stanovanjski očetje se /razdelitvi stanovanj v Rdeči hiši - op. pis./ posvečajo 14 dni, a brez dvoma bo prišlo do zamer in velikih krivic".¹⁶ V sredo, 3. 7. 1929, je nato *Slovenec* objavil tudi seznam strank, ki so jim bila stanovanja dodeljena. Poleg imen je navedel tudi njihov poklic. Objava seznama je povzročila veliko razburjenje - pravi škandal, saj je bila "Rdeča hiša tisočim ideal".¹⁷ Liberalno *Jutro* je poskušalo že takoj drugi dan pomiriti ljubljansko prebivalstvo s tem, da je Slovenčev članek označilo kot predlog, saj ljubljanski stanovanjski odsek ni imel pravice dodeljevati stanovanj in jih tudi ni dodelil. *Jutro* je Slovenčevo poročilo označilo za mistifikacijo; člani stanovanjskega odseka so se vendar obvezali k molčečnosti, dokler dodelitev ne bo definitivna.¹⁸ Prepirov in zamer pa s tem ni bilo konec. 1. septembra 1929 so tako z Magistrata sporočili, da še nedodeljena stanovanja vnaprej deli župan sam. Afera je bila seveda politično obarvana: katoliški časopis *Slovenec* je napadal liberalnega župana, ki ga je nato liberalno *Jutro* branilo. Toda dokončna lista stanovalec *Rdeče hiše* je bila, ko so jo objavili, vseeno precej podobna tisti, ki jo je že prej prinesel *Slovenec*.

Vsaki stranki so zagrozili, da bo v enem mesecu deložirana, če ne bo plačevala najemnine. Med stanovalci jih je 17 opravljalo mestne službe, 28 je bilo privatnih najemnikov in kar 67 je bilo državnih uslužbencev.¹⁹ Hiša je bila tako velika, da so za vselitev izbrali več dni, v katerih so se stranke, razdeljene po skupinah, potem vseljevale. *Jutro* je 2. avgusta objavilo dneve za posamezne selitve strank. Vseljevanje se je začelo 1. avgusta in je trajalo do 5. avgusta. Tedaj se je vselila večina stanovalec.²⁰

Rdeča hiša seveda ni rešila stanovanjskega problema v Ljubljani in na mestni občini so se tega zavedali. Kot je zapisalo *Jutro*, je "novi stanovanjski kompleks ob Poljanski le omilil krizo."²¹ Stanovanja je v tej hiši v resnici dobilo le 10 % prosilcev. *Jutro* je *Rdečo hišo* sicer predstavilo kot "orjaško vsem zahtevam moderne higiene in udobnosti odgovarjajočo stavbo,"²² toda v Mestni občini so spoznali, da se takih zgradb ne splača graditi. Tako so izjavljali, "da je (občina) naredila socialno dolžnost in jo bo še, vendar od zdaj naprej le še z barakami."²³ *Da hiša zares ni zbujala le občudovanja, kaže komentar Jutra*: "Samo bog nas varuj še ene take kasarne!"²⁴

V tistem času je *Rdeča hiša* res predstavljala mesto zase ali "mesto v mestu Ljubljana", kakor je bilo zapisano v *Slovencu*,²⁵ kjer so med drugim objavili naslednjo anekdoto: Mariborčana iščeta gospoda Kuklja v mestu z eno samo hišno številko. Hiša se jima zdi tako velika, da se že sprašujeta, ali bo gospoda mogoče najti prej kot v enem tednu. Utrujenost ju kmalu premaga in odideta na pivo. Kasneje, proti večeru, gospoda Kuklja le najdeta, slišita pa nekoga drugega, ki je čez "lift klel", saj dvigalo še ni delovalo!²⁶

Rdeča hiša je imela upravitelja, dve snažilki in dve hišnici.

Hišnici sta zaklenili stopnišča ob svojem odhodu med 9. in 10. uro zvečer. Za stopnišča so morale stranke skrbeti same, prav tako za stanovanja, vendar so v prvih letih iz občine hodili na kontrolo stanovanj. Hiša ni bila zgrajena brez napak, nasprotno, teh je bilo veliko: voda je puščala in zamakala, parket je odstopal, vrata se niso zapirala itn. Po spominu stanovalec so obhodi nadzornikov iz ljubljanske občine trajali vse dokler "komunisti niso prišli na oblast". Tedaj je bilo nadzora konec, težave pa so se nadaljevale.

Med stanovalci so se nekoliko bolje poznali predvsem ljudje z istega stopnišča. Verjetno ne le zaradi prostorske bližine. Mojca Ravnik opozarja, da je temelj za boljše družbene in družabne odnose v naselju predvsem izenačen družbeni in gmotni položaj.²⁷ Stanovanja v *Rdeči hiši* so bila po stopniščih dejansko enako velika, enako visoke so bile stanovanjske najemnine, stanovalci so bili na približno enaki socialni ravni. I. in VII. stopnišče sta imeli največja stanovanja in tudi najemnine so bile najvišje. Še danes se nekateri spominjajo, da otroci s I. ali VII. stopnišča nikoli niso hodili na dvorišče med druge otroke, saj jih "gospa mame niso pustile. Lahko bi se namreč pokvarili". Najemnina v I. in VII. stopnišču je znašala 1000 dinarjev. Poleg I. in VII. stopnišča so bila boljša stanovanja tudi na VI. stopnišču, kjer je bila najemnina 800 dinarjev. (Plača poštnega uradnika je takrat, npr., znašala 3000 dinarjev.) Stanarina je vključevala stroške za vodo in odvoz smeti.

Nekaterim stanovalcem se najemnine niso zdele previsoke. Primer: stanovalka s sedmega stopnišča, ki se je v *Rdečo hišo* priselila leta 1938, se spominja, da stanovanj v tistem času ni bilo težko dobiti in da stanovanja niso bila tako draga. Njena družina je pred tem živela v najemniškem stanovanju v lastniški hiši, lastnik pa je zahteval veliko višje najemnine, kot jih je zahtevala občina. Toda za večino so bile najemnine vseeno težko breme, tako da so v stanovanje marsikje vzeli podnajemnika. Vseh podnajemnikov je bilo 21.

V 115 stanovanjih je 34 stanovalec imelo svojo služkinjo ('postrežnico'; nekdo je celo navedel izraz 'dekla'). Sicer pa je po popisu prebivalcev iz leta 1931 v 115 stanovanjih živelo skupaj 537 ljudi (495 je bilo stalno naseljenih, 26 jih je bilo začasno prisotnih, 16 pa začasno odsotnih). Bilo je 10 profesorjev, 11 učiteljev, 10 ljudi je bilo zaposlenih pri železnici, 4 na sodišču, 4 je zaposlovala vojska, 14 je bilo uradnikov itn. V hiši je stanoval le en zdravnik, in sicer znani dr. Franta Mis, ki je bil v tridesetih letih - in tudi pozneje - med ljubljanskim prebivalstvom zelo priljubljen. Med stanovalci sta bila tudi pisatelja Juš Kozak in Fran Albreht, poleg njiju pa še vrsta znanih izobražencev tedanjega časa. Skoraj tretjina, 218 stanovalec oz. 28,3 % je bilo mlajših od 21 let. Pri tem se jih je največ rodilo leta 1925 (8 %). Družine so imele povprečno po dva otroke, le 11 je imelo 4 otroke ali več.

16 N. d.

17 *Jutro* 10/153, 4. 7. 1929, str. 4.

18 N. d.

19 Iz zapisnika popisane stranke, ki so bile na seji zelo glasno sprejete in ki so lahko kasneje prostovoljno izpadle. *Slovenec* 57/191, 21. 8. 1929, str. 4.

20 *Jutro* 10/178, 2. 8. 1929, str. 4.

21 N. d.

22 N. d.

23 *Slovenec* 57/148, 2. 7. 1929, str. 4.

24 *Jutro* 10/153, 4. 7. 1929, str. 4.

25 *Slovenec* 57/191, 21. 8. 1929, str. 4.

26 N. d.

27 Mojca Ravnik, *Galjevica*. Ljubljana 1980, str. 57.

Zanimivo je, kako so se v popisu prebivalstva opredeljevale ženske (predvsem žene). Člane družine je v glavnem popisal družinski "poglar", tako da je lahko oznaka žene tudi moževa, z izjemo tistih primerov, pri katerih je bila "poglar" ženska (vdova): 25 žensk je bilogospodinj, 22 jih je opravljalo delo "žene", 20 jih je bilo zaposlenih, 5 je bilo vdov, 3 so se proglasile za zasebnice in 3 za neomožene, 37 žensk pa se ni opredelilo. Med 537 stanovalci je bilo 13 ljudi, ki zase niso navedli slovenske narodnosti (večinoma so bili srbske narodnosti). Deset ljudi je bilo pravoslavne vere, ena ženska je bila jehovka, vsi drugi so bili rimokatoličani.

Tovorno dvigalo.

Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

Otroci so praviloma imeli več stikov od odraslih, saj so se srečevali pri igranju na dvorišču. Pri tem so se otroci s posameznih stopnišč po pripovedovanju nekdanjih stanovalcev družili in igrali v zaokroženih skupinah. Otroci s stopnišč v vzhodnem delu hiše so se igrali na enem stranskem dvorišču (vzhodnem), otroci z zahodne polovice pa na drugem (zahodnem). Na osrednjem dvorišču se niso smeli igrati. Na stranskih dvoriščih sta nastali dve "vojni stranki", ki druga drugi nista pustili prestopiti meje. Igrali so se fantje in dekleta. Med otroki je pogosto prihajalo do pretepev in prerekanja. V takšnih primerih so večinoma posredovali starši, zlasti starši pretepenega otroka, svojo jezo pa so prenesli tudi na sostanovalce, ne le na otroke. Nekatere mame svojih otrok niso pustile na dvorišče, zlasti ne, če je prišlo do pretepa. Otroci, ki so bili na dvorišču, so nemalokrat veljali za razpuščene.

Starejši otroci so se med seboj že bolj razlikovali od mlajših. Nekateri so študirali, drugi so bili že zaposleni. Študentje so se večinoma družili s svojimi kolegi z univerze, z njimi so preživljali ure prostega časa. Zaposleni otroci so se bolj družili s svojimi sodelavci.

Na promenado v Tivoli so hodili zlasti študentje. Tradicionalna pot je vodila po Šelenburgovi in Cankarjevi ulici do Tivolija. Tam so se srečevali s prijatelji, včasih tudi s kom iz hiše, malo so "kokeritali" ter ob vrnitvi odšli v kakšno kavarno. Cankarjeva ulica se je takrat imenovala Aleksandrova, zato so rekli kar: "Gremo na Aleks!"

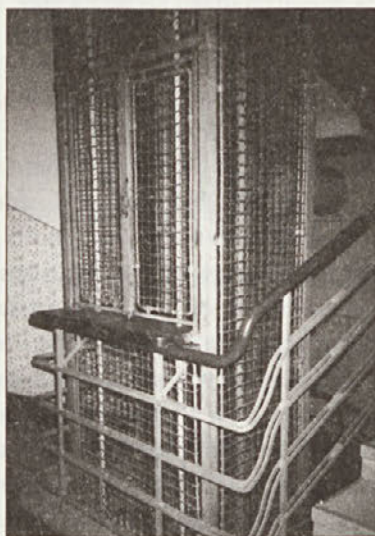
Najpopularnejše kavarne so bile Emona (danes Dairy Queen), Evropa, Nebotičnik in Zvezda. V Zvezdi je vsak dan po 17. uri igrala godba. Tja so v popoldnevih prihajali očetje. "Oče je najprej prebral Narod (popoldne) ter nato odšel ven, najraje v Zvezdo", pravi stanovalka in nadaljuje: "Hodilo se je tudi na Plesne vaje na Srednjo tehnično šolo". Ob nedeljah so bili na vrsti večji izleti (npr. na Šmarno goro, v okolico Ljubljane itn.), pri čemer so se izletniki vrnili domov pozneje kakor običajno ter večkrat odšli na kosilo kar v Činkole.

Zanimivo je, da stanovalci Rdeče biše trdijo, kako niso pogosto hodili na grad, ki je hiši najbližji. Toda že leta 1929 je v *Slovcu* zapisana želja po ureditvi poti na Grad. "Vsaj

zdaj, ko pride toliko otrok na Poljane, naj se uredi cesta na grad."²⁸ Kdaj so cesto v resnici uredili, se prebivalci ne spominjo. Gradu pravzaprav nimajo v najboljšem spominu. Ob vprašanju, zakaj niso hodili na grad, pravijo, da je bilo preveč 'navkreber'. S Tivolijem je bilo drugače: to ni bil le sprehod, da bi se človek počutil v stiku z naravo, temveč predvsem družabni dogodek.

Stanovalci Rdeče biše se po pripovedovanju sogovornikov ob rojstnih dnevih niso srečevali, saj s tem - kakor sami pravijo - "niso hoteli razvajati otrok", tudi za godne, ki je bil v tistem času pomembnejši praznik. Prav tako se niso obiskovali ob drugih praznikih (Novo leto, Božič itn.). Večina stanovalcev skoraj nikoli ni vstopila v sosedovo stanovanje.

Seveda so bile tudi izjeme. Sodelavci, ki so bili hkrati tudi sosedje, so se vseeno srečevali. Tako se stanovalka, ki je bila v tistem času še študentka, spominja, kako je "včasih mama še ob pol osmih zvečer" odšla k sosedom na klepet, kar se je zdelo očetu nezaslišano. Moški so včasih "kvarital", vendar nikoli za denar. Ista stanovalka pripoveduje,

Tovorno dvigalo, I. stopnišče.

Foto: Nina Vodopivec, september 1994.

da je "oče" odhajal spat okoli 9^h zvečer in nadvse godrnjal, da matere še ni, zato so jo šli iskat k sosedom. Mladostniki teh staršev se niso družili.

Mnogo razlogov za takšno življenje ima tudi lega hiše. Poljanska cesta leži v centru mesta, kjer je vse blizu: kulturne in druge ustanove. Rdeča biša je tako bila odprt, prehodni sistem, kjer so ljudje lahko zadovoljili svoje želje in zahteve izven hiše. Vsaj moški del stanovalcev je jutraj, ko je vstal, zapustil domove in živel ločeno in zase do večera. Prav tako pa je nato

ločeno in zase preživljal tudi prosti čas.

Čeprav med sostanovalci ni bilo prijateljskih vezi, je med njimi obstajala in še obstaja določena vez, ki ni bila in ni skrčena le na pozdrav. Sosedje, torej ljudje, ki so živeli na istem stopnišču, so razmeroma mnogo vedeli drug o drugem: vedeli so, kaj kdo dela, ali mu gre dobro, kako uspešen je njegov zakon, kaj se dogaja z otroki in kje so v šoli itn. Ob vselitvi nove stranke so po stopnišču krožila ugibanja (npr. o "ta novi, ki je samska, a je čudna, se še ne pozna"). Poleg pogovorov med sosedi, do katerih je prihajalo na stopnišču ali na poti v trgovino, pa svoje opravili tudi zidovi, ki niso bili nikoli neprepustni.

Vendar se vsi sogovorniki in sogovornice ne strinjajo s takšnimi sklepi. Sogovornica s VII. stopnišča je prepričana, da se doma nikoli niso pogovarjali o sosedu, niti o sosedskih odnosih. Takšno gledanje na sosede je bilo po njenem mnenju izraz tedanjega časa, ki ga je označevalo skrajno individualizirano življenje in zapiranje družine vase. Andrej Studen piše v knjigi *Stanovati v Ljubljani* o značilnem umiku meščanstva iz zunanjega sveta v miren in varen notranji svet zasebnosti, o pobegu iz javnega v zasebni svet. "Meščanska družina se je pred hišnimi sosedi in posli vedno bolj zapirala v

²⁸ Slovenec 57/153, 7. 7. 1929, str. 4.

svoj svet.²⁹ To misel zlasti potrjuje pogovor z ljudmi s I. in VII. stopnišča, ki so v *Rdeči hiši* predstavljali višji (premožnejši) sloj.

Stanovalci *Rdeče hiše* ločijo v zgodovini hiše tri obdobja. Delita jih dve veliki ločnici, ki sta obe močno vplivali na njihovo življenje. Obdobje do začetka druge svetovne vojne je po njihovem mnenju čas, ko je mestna občina še skrbela za hišo. Po drugi svetovni vojni pa hiši nihče več ni posvečal pozornosti, sestava stanovalcev pa se je spremenila. Nekatere stanovalce so obdolžili sodelovanja z okupatorjem - predvsem družine nemškega rodu. Te in večino upokojevcev so izselili, izpraznjena stanovanja pa so nato dodelili predvsem ljudem iz ljudske vojske. Drugo prelomnico predstavlja razpad Jugoslavije, po katerem je prišlo do lastninjenja stanovanj, zaradi česar zdaj še manj skrbijo za skupne prostore in dele hiše. Tudi nedanja

enotnost v hišni podobi se je začela rušiti.

Slavko Kremenšek opozarja na nevarnost, ki se lahko pojavi pri raziskovanju in iskanju "značilnosti" in "značilnega" v življenju. Naše zanimanje za tipične kulturne oblike, ki so značilne za posamezna naselja, nas lahko zapelje, da ne upoštevamo notranje socialne razslojenosti in ne pridemo do pravih kulturnih izsledkov.³⁰ Ob opazovanju *Rdeče hiše* se mi je pokazalo naslednje: čeprav je *Rdeča hiša* potem, ko je bila zgrajena, veljala za tipično meščansko stanovanjsko skupnost, podatki in pričevanja kažejo na njeno socialno raznoterost. Zato je bilo, samo po sebi razumljivo, različno tudi vsakdanje življenje stanovalcev, obenem pa je bila, kot sem poskušala prikazati, šibka njihova povezanost. V tem smislu kaže *Rdeča hiša* na razslojenost in raznovrstnost meščanske kulture v obravnavanem času.

Summary

THE LIFE OF "THE RED HOUSE" IN THE 1930s

Nina Vodopivec

The article deals with the origin of the so-called Red House on Poljanska cesta in Ljubljana, with life of its inhabitants and relationship among them in the 1930s.

The Red House is a complex of six adjoining apartment houses between Poljanska cesta and Poljanski nasip. It was built by the Ljubljana municipality. The part alongside Poljanski nasip started to be built in 1927, the one on Poljanska cesta a year later. Residents moved into both in 1929.

The architect of the residential complex was Vladimir Mušič whose blueprints were based on Viennese social buildings of the 20s. The facade of the house on Poljanska cesta is red and still under the current monument protection regime, while the part along Poljanski nasip and the central part of the complex are yellow, partly combined with red. Nobody knows why the building was painted red, but the Red house connotation remains negative even today. The house contains ten staircases with altogether 113 apartment units. These are either 4-, 3-, or 2-room apartments (denoting that they have 2, 3 or 4 rooms plus a kitchen), and there are also a single-tenant apartment and two studios. The complex also had a general store, City Pawn-Shop and a post office. Apartment sizes varied with each staircase; the largest were on staircase I and VII and had a room for hired help, a dressing-room and a pantry alongside larger rooms. All of the apartments had separate toilets and bathrooms with bathtubs which presented quite a luxury for that time. Each staircase also had a laundry-room and a freight elevator. The Red House thus presented a mixture of old burgher elements and new, fashionable trends. New constructional elements appeared in the 1920s and the house was built with some of them: a rectangular arrangement, a square courtyard in the middle, a partly triangular and partly flat roof.

Although the Red House list of residents from the beginning of the 1930s reveals that not all of them were well-off, the rent was not low. Many took in a subtenant, and older residents still say: "We who lived here were middle-class; the rich had their own villas!" There were big differences among the residents. Only if they had known each other before moving in did they become friends. People from the same staircase, whose financial situation was similar, were on friendlier terms. Their relationship started to form when they played together as children. The only exceptions were staircase I and VII. People remember that children living there were not allowed to play in the yard "because they could acquire bad habits." When children became adults they drifted apart.

One of the reasons for such life style is the position of the house in the center of the city, thus representing an open, transitional system: people were able to satisfy their social needs outside the house.

Yet the relationships between Red House residents were not reduced solely to greetings. People met each other in the hall, on the way to a store, and the walls were not soundproof either. But not for everybody. Interviews with the I and VII staircase residents revealed that they kept to themselves more than others. These were people who were more affluent than other residents. Their way of life corresponds to the notions about a burgher family which started to close itself from its neighbors and became confined within the world of its own family.

Even though the Red House was thought to denote a typical burgher community the available data have revealed its social differences which conditioned a diverse everyday way of life. The house thus discloses the social stratification and diversity of burgher culture of that time.

29 Steder Reinhardt, *Sozial Geschichte der Familie. Frankfurt am Main 1987, str. 139.*

30 Slavko Kremenšek, *Obča etnologija. Ljubljana 1973, str. 206.*

Polona Sketelj

ROŽNA DOLINA

OD RURALNEGA PREDMESTJA DO URBANEGA NASELJA

V pričujočem članku avtorica obravnava način življenja v Rožni dolini, stanovanjskem naselju na skrajnem severnem delu Ljubljane, od njenega nastanka do druge svetovne vojne, ko je bila prehodno območje med ag-rarnim in urbanim okoljem, ki sta oba močno vplivala na življenje njenih prebivalcev. Avtorica skuša prikazati način življenja v delavskem naselju, vpetim med mestom in vasjo. Zanima jo, v čem se je življenje v Rožni dolini razlikovalo od življenja v drugih predelih Ljubljane. Pri tem posebno poudari Vič, s katerim je bila Rožna dolina vrsto let upravno povezana.

NAMESTO UVODA

V prispevku obravnavam način življenja v Rožni dolini v Ljubljani, "širokem naselju s pravokotno križajočimi se ulicami, stanovanjskimi hišicami in vilami" (Vahen b.n.l.: 192), ki leži na skrajnem severnem delu Ljubljane oziroma na severnozahodni strani nekdanje južne železnice. Nastala je med železnico in Večno potjo, prek katere sega do vrha Rožnika. K njej tako spadajo tudi Strelišče, Rožnik s cerkvijo, Podrožnik in bivši Kollmanov grič. Poleg teh pa še Nova vas in nekdanja kolonija Stan in dom na desnem bregu Glinščiце.

Za obravnavo omenjenega naselja sem se odločila na pobudo skupine Rožnodolcev, ki so me leta 1996 prosili, naj ob stoletnici nastanka Rožne doline napišem nekaj o njihovem rojstnem kraju. Bila sem pred zelo težko nalogo: napisati sem morala nekaj o svojem kraju, o življenju svojih prednikov, o sebi. Pripravila sem vsebinsko zasnovo raziskave, ki sem jo dokončno oblikovala skupaj s pobudniki pisanja dela o Rožni dolini. Iz obsežnega seznama vsebin, ki sem jih pripravila, smo izbrali le nekatere. Druge bom predstavila v razširjeni obliki kot izsledke nadaljevanja raziskave življenja v Rožni dolini, ki trenutno še poteka.

Opravila sem enoletno raziskovalno delo, katerega metodično jedro je bilo opazovanje z udeležbo.¹ Opazovala sem vsakdanje življenje v domačem kraju in ga prepletla z izkušnjami preteklih let. V tem času sem obdelala številne pisne in ustne vire. Zbrano slikovno gradivo sem uporabila kot priklic spomina na dogodke, ki jih je upodabljalo.

Prispevek o Rožni dolini sem napisala po pogovoru s štiridesetimi Rožnodolci iz različnih starostnih, poklicnih, izobrazbenih in socialnih skupin. Večina ljudi, ki so mi s posredovanjem ustnih virov pomagali pri nastajanju tega dela, je želela ostati anonimnih, zato v nadaljevanju ne

navajam njihovih osebnih podatkov.

V prispevku obravnavam predvsem čas od nastanka Rožne doline do druge svetovne vojne. Tudi poznejšega časa nisem popolnoma izključila. Obravnavam jih skupaj s spremembami, ki jih je v način življenja Rožnodolcev prinesel tok časa. Podrobneje jih nameravam obdelati v razširjeni raziskavi o Rožni dolini.

Izhodišče raziskave o življenju na robu Ljubljane sem oblikovala glede na način življenja, ki sta ga določala na eni strani urbanost, na drugi pa neposredni stik z bližnjim kmečkim okoljem. Rožna dolina je bila namreč vsaj do druge svetovne vojne prehodno območje med agrarnim in urbanim okoljem, ki sta oba močno zaznamovala življenje njenih prebivalcev. Kakšen je bil način življenja v delavskem naselju, vpetim med mesto in vas, je postalo primarno vprašanje, na katero si prizadevam odgovoriti v prispevku.

ROŽNA DOLINA PRED VEČ KOT STO LETI

Pred več kot stoletjem je bilo območje, kjer je danes naselje, skoraj povsem prazno. Pod Rožnikom in Tivolskim hribom so bile le tu in tam redke plemiške, cerkvene in meščanske naselbine. Tam kjer je danes vodovodni rezervoar, je bila pristava *Roseneck*. Njen lastnik je bil ljubljanski Nemeč Lassing. Pod Rožnikom je bila že gostilna Podrožnik ali pri Čadu. V bližini gostilne so na prelomu stoletja zagovorniki Kneippovega načina zdravljenja postavili kopališče. Imenovali so ga *Wörishofen* po kraju, kjer je živel utemeljitelj metode Sebastian Kneipp. V leseni koči so uredili več kabin. Po Kneippovih metodah so hodili po rosni travi in se hladili v bližnjem potoku. Kopališče so uporabljali do prve svetovne vojne (Vatovec 1958: 18).

Pod Rožnikom je bilo konec prejšnjega stoletja priljubljeno strelišče, kjer so se zbirali predvsem premožnejši ljubljanski Nemci.

Že v 18. stoletju je ob današnji Večni poti stal grad *Rosenbichl* (Rožni griček). Njegovi lastniki so se menjavali. Pozneje je postal last družine Seunig, ljubljanskih trgovcev slovenskega rodu. Kot zanimivost naj omenim, da so ti leta 1817 kupili tudi grad Bokalce. V začetku tega stoletja je kupil grad Rosenbichl Franc Čonžek, ljubljanski gostilničar, in tu odprl gostilno. Danes je graščina poznana kot *Kollmanov grad*, saj je bil njen zadnji lastnik ljubljanski trgovec Kollman. Stavbo je podrl in sezidal nov gradič. Po njegovi smrti je postala lastnica gradu ljubljanska mestna občina. Danes je tu reprezentančna vila (Vatovec 1958: 13).

Med redkimi stavbami, ki so bile v Rožni dolini že pred več kot sto leti, je bila tudi hiša, v kateri je danes vrtnarija *Herzmansky*.

Glede na skromno število hiš v dolini za tisti čas še ne

1 Rezultati raziskave so v celoti objavljeni v Sketelj 1996.

moremo govoriti o nastanku naselja Rožna dolina. Na njeno rojstvo je bilo potrebno počakati še nekaj let.

ROJSTVO NOVEGA NASELJA

Prvo obdobje nastajanja stanovanjskega naselja v Rožni dolini lahko povežemo z letnico 1895, ko je Ljubljano prizadel hud potres. Na velikonočno nedeljo 14. 6. 1895 se je Ljubljana močno zatresla. Potres je prizadel mesto, predvsem hiše ob levem bregu Ljubljanice. Vič je bil manj prizadet, Rožne doline pa takrat še ni bilo. Meščani so bili zelo zbegani in mestna uprava je potrebovala kar precej časa, da je rešila vprašanja prehrane in preskrbe ter zasilnih bivališč. Vse poletje in pozno v jesen je bila Ljubljana eno samo gradbišče. Po potresu so v desetih letih sezidali 361 novih hiš. Potres ni prizadel le premožnejših Ljubljančanov, temveč tudi delavce in obrtnike, ki so si le težka opomogli. Nova stanovanja so bila zanje prevelika in predraga. Da bi delavcem vsaj nekoliko olajšala socialni položaj, sta Krek in Žitnik ustanovila *Slovensko delavsko stavbno društvo*, ki je svojim članom s posojili pomagalo zidati hiše v Vodmatu, na Kodeljevem, v Trnovem in v Štepanji vasi. Zemlja, ki so jo namenili delavskim družinam, je morala biti poceni. Takšnega zemljišča je kmalu zmanjkalo, zato so kupili velike travnike med železnico in Večno potjo v Rožni dolini. Ta zemlja pa takrat ni bila prav nič prijazna. Travniki so bili zamočvirjeni, brez jarkov in odtokov, cest in poti. Mnogi so obupali in kupljeno zemljišče prodali. Najvztrajnejši pa so ostali in se spopadli z okoljem, v katerem so si ustvarili skromne domove. Starejša Rožnodolčanka se tega obdobja spominja takole:

"V naši družini je bilo 11 otrok in spominjam se, kako je Krek bodril mojo mamo: 'Pogum! V petdesetih letih boste že izplačali!' Vsakdo ve, da hiše ne rastejo kakor gobe. Odpovedati se je bilo treba marsičemu in tako smo kmalu postali srečni Rožnodolci."

Prvo rožnodolsko hišo je leta 1898 sezidal železniški mojster Matevž Perme. Začel jo je zidati leta 1896. Stala je v Rožni dolini na današnji cesti II. Imela je hišno številko 87.

V Rožni dolini je zidal zidarski mojster Gregor Stanovnik. Hiše so stale od 800 do 3000 goldinarjev, za 5000 goldinarjev pa je bilo mogoče postaviti že vilo.

Nova naselbina je tedaj sodila v občino Vič.

PRVI PREBIVALCI

Prve hiše so si v Rožni dolini postavili progovni nadzornik Matevž Perme, železniški čuvaj Jože Križaj, železniški delavec Jože Peternel, izdelovalec strelovodov Alojzij Fakin, poštni sluga Tomaž Čeh, mizar in trgovec Jurij Petrovičič, mizar in gostilničar Martin Pogorelec in Jože Bricelj.

Poklicno sestavo Rožnodolcev, ki so se naselili v tem prvem obdobju popotresne Rožne doline, lahko razberemo iz knjig posestnikov, ki jih hrani župnijski arhiv viške fare. Med priseljenci so prevladovali delavci v Tobačni tovarni, poštni uslužbenci, nižji nameščenci, upokojenci, orožniki, obrtniki in železničarji.

Konec prejšnjega in v začetku tega stoletja sta bila v delavskih družinah pogosto zaposlena oba zakonca. Največ žensk je delalo v Tobačni tovarni. Tobačna tovarna je začela obratovati v začetku sedemdesetih let preteklega stoletja v posloplju nekdanje sladkorne rafinerije na Poljanskem

nasipu. Avgusta 1871 je bilo v tovarni zaposlenih že 240 delavk za izdelovanje cigar. Dnevno so jih izdelale približno 15.000. Za zaposlitev v tovarni je bilo veliko zanimanje. Leta 1873 so dogradili prvo poslopje nove tovarne, ki je stalo na Viču med Tržaško cesto in železnico. Sprva je ljubljanska Tobačna tovarna izdelovala cigare, zlasti viržinke, pozneje tudi cigarete, kadilni tobak, nosljanc in žvečilni tobak. Med delavkami, ki so se zaposlovale v tovarni, so bile tudi deklice, mlajše od 14 let. Delodajalcem se je namreč zdelo potrebno, da se že mlada dekleta izučijo za delo v tovarni. Ker so se še šolale, je tovarna uredila zanje večerno šolo, v kateri je trajal pouk od 18. do 19. ure.

Tobačna tovarna je bila med ljubljanskimi tovarnami zaradi velikega števila zaposlenih prava posebnost. Ker v mestu ni bilo dovolj ženskih delavk, so prihajale na delo ženske iz bližnje mestne okolice. Prav zato je začelo v okoliških vaseh primanjkovati ženskih kmečkih poslov. Leta 1904 je pod vplivom strokovnih društev tobačnega delavstva, v katerih so se organizirale delavke Tobačne tovarne, prišlo do živahnejšega gibanja. Neposredni povod zanj je bil odpust nekaterih delavcev. Ob ponovnem sprejemu odpuščenih delavcev v prejšnje delovno razmerje in nekaterih drugih zah-tevah je delavstvo zahtevalo tudi ureditev delovnega časa od 7h do 12h in od 13.30 do 17.30. Izrazilo je tudi odpor proti novim strojem, saj se je balo, da bodo povzročili odvečno delovno silo. Meščanski tisk delavcev ni podprl. Nagibal se je k temu, naj tovarna zaposluje delavke iz mesta, kmečka dekleta pa naj ostanejo na podeželju (Starejša...: 39-41).

Prav Rožna dolina je bila naselje, ki je bilo tesno povezano z razvojem Tobačne tovarne. Starejši Rožnodolec se spominja:

"V tobačni tovarni sta bila pred prvo svetovno vojno zaposlena oba starša. Če se spominjam, pravi, sta delala od 7h do 12h in od 13h do 17h. Otroci smo bili prepuščeni ulici ali pa so na nas pazili stari starši." (Povedal V. B.)

Zaposlenim v Tobačni tovarni po številu sledijo železničarji (ključarji, kurjači, uslužbenci državne železnice, železniški čuvaji, poduradniki južne železnice) in zaposleni na pošti (poštni uslužbenci, poštarji, poštni sluge, poštni upravitelji, poštni ekspeditorji, telegrafski pomočnik). Dokaj veliko število zaposlenih pri železnici je bila posledica gradnje južne železnice.

Med drugimi poklici zasledimo policijskega stražnika, slikarskega mojstra, nadoficirja, mizarja, stražnika, sedlarskega pomočnika, šivilje, krojače, gostilničarje, čevljarje, mizarske pomočnike, kleparje, čevljarske pomočnike, knjigovodjo, tesarje, krojaškega učitelja, zidarje, trgovca, livarja, pečarja, služkinje, deklice, posestnike, mesarja, barvarskega pomočnika, dimnikarja, orožnika, usnjarje, elektro-monterje, prokuriste, policijskega agenta, vrtnarja in sluge.

Zanimiv je pregled rojstnih krajev prvih Rožnodolcev. Poleg okoliških krajev (Vič, Dobrova, Polhov Gradec, Brezovica, Vnanje Gorice, Mirna Peč, Šiška, Horjul) zasledimo med temi kraji tudi bolj oddaljene (Volčji Potok, Črnuče, Ždinja vas, Tomačevo, Sveta Trojica, Šentrupert, Preserje, Vižmarje pri Ljubljani, Čatež, Gameljne, Kranj, Predvor, Moravče, Velesovo, Kropa, Iška Loka, Dobrna pri Ptujju, Šmartno pri Litiji, Borovnica, Tolmin, Tržič, Žiri, Mojstrana, Trst, Rakek, Škofja Loka, Kamnik, Lož, Srednja vas v Bohinju itn.).

V knjigah posestnikov so za konec prejšnjega in prvo polovico tega stoletja podatki, ki pričajo, da so nekateri Rožnodolci v tem obdobju služili v tujini. Nekateri so se izselili celo v Ameriko.

PODOBA PRVOTNEGA NASELJA

Sprehod po ulicah prvotnega naselja pokaže, da so bile popotresne hiše razporejene zlasti ob železniški progi, nekaj jih je bilo tudi ob Večni poti. Rožnodolsko zemljišče je bilo razdeljeno na ozke in dolge pasove, ki so potekali pravokotno na današnjo Cesto 27. aprila oziroma staro Cesto na Rožnik. Prva regulacija Rožne doline je bila izvedena ob prelomu stoletja, torej že pri samem nastajanju naselja. Upoštevala je staro zemljiško razdelitev, in sicer v trikotniku med današnjimi Škrabčevo, Skapinovo in Ulico 27. aprila. V drugem delu Rožne doline so bile ulice speljane tako, da so se navezovala na ulično mrežo reguliranega Viča na drugi strani železniške proge (Rožna dolina... 1988: 28).

Vse zemljišče je bilo razparcelirano že ob nakupu. V prvotnem delavskem delu naselja so bile stavbe postavljene ob cesti. Travniki so bili zamočvirjeni in brez jarkov in odtokov.² Tudi cest in poti ni bilo. Prvi naseljenci so imeli po vrtovih velike skale, na katere so položili deske, da so mogli priti do svojih hiš.

"Do prvotnih hiš so vodili mostički, pod katerimi so bili jarki." (Povedal V. B.)

Možje so vozili s cizami, nosili na rokah ali na hrbtu svoje žene, da se niso pogrezile v močvirje.

"Kasneje smo ozemlje nasipali, da bi osušili močvirje." (Povedal B. B.)

Najprej pa so se morali spopasti z mokro in neprijazno zemljo.

"Takrat je bila Rožna dolina vas z vodnjaki, brez vode in kanalizacije. Ob nevihtah so vode pridrle z Rožnika. Glinščica je preplavljala ceste in voda je vdiral v hiše. Del Rožne doline, imenovana Nova vas, je bil dobesedno pod vodo." (Povedala F. R.)

Pločnikov še ni bilo, pas ob cesti, kjer so danes pločniki, je bil zaraščen. Nekateri so ga uporabljali za vrt.

Hiše so bile pritlične, s podstrešjem, le nekatere enonadstropne, z največ tremi stanovanji, dvema v pritličju in enim na podstrešju. Nekateri lastniki so uporabljali le eno stanovanje, drugi dve pa so oddajali, da so lažje vračali kredit. Največ stanovanj je imelo dve sobi in kuhinjo, nekatera so imela le sobo in kuhinjo. Stranišča so bila suha, zgrajena kot prizidek k stavbi, z greznico. Kopalnic ni bilo. Nekateri so prizidali kopalnico šele ob koncu šestdesetih let tega stoletja. Vsaka hiša je imela na dvorišču vodnjak (*štirno*). Elektrike ni bilo, svetili so s petrolejkami, karbidovkami in svečami.

Če je hiša imela dve sobi, so obe uporabljali kot spalnici, saj je bilo pri vseh hišah več otrok. Pogosto jih je spalo po več v eni postelji. Kurili so z drvni in premogom. Skoraj vsaka hiša je imela vrt, na katerem so pridelovali sadje (največ jabolka) in vrtno zelenjavo. Rastlin pravzaprav ni bilo veliko, ker je bilo zemljišče močvirno. Kljub temu so vse potrebno za skromno življenje pridelali doma. Komisija, ki je pregledovala vrtove ob nagradnem tekmovanju za najlepši vrt, ki ga je organiziralo *Olepševalno in podporno društvo Rožna dolina*³ je zapisala: ".../preveč je krompirja

po rožnodolskih vrtovih, kar ustvarja vtis kmečkih njiv. Na istem prostoru bi lahko gojili boljše in izdatnejšo zelenjavo. Razen tega je po vrtovih premalo jagodičja in sadnega grmičja." (Vatovec 1958: 33.) Zdravilnih zelišč v sami Rožni dolini ni bilo. Zlasti otroci pa so na bližnjih gričih in v okolici nabirali za lastne potrebe janež, kamilice, arniko, tavžent-rože in nekatera druga zelišča.

Pri nekaterih hišah so imeli kokoši in prašiče. Redki so imeli v najemu njive in travnike, predvsem v Novi vasi. Z delom na polju je bila zaposlena vsa družina. Poljedelstvo jim je bilo dodatni vir preživetja, s katerim so mnogi dopolnili skromni tovarniški zaslužek.

"Mama je vsak dan hodila delat na njivo. Otroci smo ji morali pomagati. Nikoli nisem rada delala na polju, še danes ne grem rada na vrt." (Povedala E. S.)

"Za gnojenje smo uporabljali živalske iztrebke. Gnoj smo dobivali v bližnjih vaseh. Spominjam se, da so nekateri izpraznili kar greznice." (Povedal V. B.)

Šele po prvi svetovni vojni se je videz naselja nekoliko spremenil. Hiše so dobile vodovod, nastal je popolnoma nov del naselja, ki se je od starega razlikoval že po zunanosti.

RAZCVET NASELJA

Drugo obdobje nastajanja Rožne doline ima korenine med obema vojnama. Takrat jo je zajela intenzivna rast. V dvajsetih letih tega stoletja je bila skupaj z Glincami in Vičem med ljubljanskimi naselji na prvem mestu po številu novih hiš. Po prvi svetovni vojni se je v Ljubljani, kljub oživljanju gradbene dejavnosti, vse bolj zaostrovala stanovanjska kriza. Rast prebivalstva je bilo moč čutiti predvsem v predmestjih.

Za čas med vojnama je bilo značilno veliko povpraševanje po zemljiščih pod Rožnikom, čeprav je bilo takrat v spodnjem delu Rožne doline še veliko prostih parcel. Za Rožno dolino je značilno, da se ni razvijala okrog starega jedra, temveč postopoma ob reguliranih cestah. Velikost parcel je bila odvisna od družbenega položaja njenih lastnikov. Med železniško progo, Škrabčevo, Žitnikovo ulico (danes Cesta I.) in Glinščico so se naseljevali predvsem delavci Tobačne tovarne. Njihove parcele so bile le redko večje od 600 m².

Ob Večni poti ter v območju med železniško progo, Škrabčevo, Večno potjo približno do Žitnikove ulice pa so se naseljevali bogatejši meščani. V prvem obdobju naseljevanja so njihove parcele merile tudi nad 1600 m². Pozneje so jih začeli drobiti. Razporeditev meščanskih stavb je bila značilna. Umaknjene so bile proč od ceste z značilnim prevratom. Delavske stavbe so bile za razliko od njih postavljene ob rob parcele, in sicer ob cesti, saj so bile njihove parcele skromne in so morali prostor čim bolj racionalno izkoristiti. Ponekod so bile delavske hiše razporejene celo v strnjenem zazidalnem nizu.

Delavske hiše smo opisali že v prejšnjem poglavju. Za meščanski del naselja je bil značilen urejen ulični prostor. Ta del naselja je imel značilnosti vrtnega mesta (imel je veliko zelenja in odprtost prostora).

Večina rožnodolskih vil in večjih enodružinskih hiš je bila zgrajena v letih med obema vojnama. Gradili so jih stavbni in zidarski mojstri. Imele so balkone, fasadno okrasje in

² Rožna dolina je del ljubljanskega barja. Rožnodolci so morali plačevati celo barjanski vodni prispevek.

³ Več o delovanju tega društva v poglavju *Olepševalno društvo*.

lepo oblikovana stopnišča. Iz njihove podobe lahko razberemo slog časa, v katerem so bile zgrajene. Spominjale so na nekdanje dvorce s parki. Morale so imeti vsaj nekaj nekdanjega bleska, zato so imele stolpiče ali pa so posnemale nemške stavbe z vidnim lesenim ogradjem (Fister 1986: 345).

Ulična fasada je bila tridelna. Ograje vrtov so bile postavljene natanko v stavbno črto in so tvorile sklenjeno ulično fasado. Bile so lesene ali železne, večkrat so imele zidan ali kamnit podstavek, ki je smel segati le 80 cm visoko. Vsak lastnik se je želel zapreti pred okolico. Takrat so morali pred svojimi vrati že urediti pločnike, ki so zasedli največ eno petino cestne površine.

Že pokojna Rožnodolka, katere starši so sezidali večjo stanovanjsko hišo leta 1919, mi je hišo, v kateri je preživljala mladost, opisala takole:

"Do hišnega vhoda je vodila široka pot. Zastekljena vhodna vrata z železnim okrižjem so bila dvignjena le dve stopnici nad nivojem zemljišča. V hiši je bilo pogosto veliko vlage, pa tudi sanitarne razmere niso bile prav dobre. Stranišče je bilo 'na štrbunk'. Prostor poleg stranišča smo imenovali umivalnica. Uporabljali smo jo za tedensko kopanje v lesenih vedrih, kajti kopalnice nismo imeli. Tla tega prostora so bila surova, prav tako stene in strop. Hiša je imela pet sob. Dve sta bili namenjeni otrokom. Ker nas je bilo pri hiši devet otrok, sta spala skupaj vedno dva. Sprva smo spali na ličkanju, kasneje na travnatih žimnicah. Pozimi smo si grelji postelje s toplimi opekami. V sobi je skupaj z otroki spala tudi mati, ki je imela ob svoji postelji košaro iz vrhja, v kateri je spal najmlajši otrok. Za razliko od stranišča in umivalnice so bile otroške sobe lično pospravljene. Na tleh je bil ladijski pod, strop je bil lesen, na stenah pa je bil apnen omet. Najlepša je bila 'atova soba'. Tako smo otroci imenovali sobo, v kateri je spal oče. Vsa okna v hiši so bila dvojna s polkni. Sobe smo ogrevali z litoželeznimi pečmi - gašperčki. Tudi elektrike še ni bilo pri hiši. Za razsvetljavo smo uporabljali karbidovke. Pri takšnem načinu razsvetljevanja je bila velika nevarnost požara. Dve od sob v hiši sta bili popolnoma neopremljeni, saj je očetu ob koncu gradnje, kljub kreditu zmanjkalo denarja. Neopremljeni sta ostali kasnejša zakonska spalnica in kamra, kot smo imenovali prostor, v katerem je bila kasneje jedilnica. Ko smo kamro uredili, smo vanjo prinesli iz kuhinje jedilno mizo, nabožne slike in križ, ki je prej visel nad kuhinjskim jedilnim kotom. Odtlej smo jedli v kamri, v kuhinji so jedli le še posli. Od vseh prostorov sta bili nam otrokom najbolj pri srcu kuhinja in 'špajza'. V kuhinji je stala velika hrastova miza s klopjo, nasproti nje pa zidan štedilnik. Ob štedilniku je bilo na steno pritrjeno zidano korito. V hiši ni bilo vode, zato smo jo dekleta nosila v vedrih iz vodnjaka, ki je stal na vrtu. Hrano smo pridelovali doma na manjšem vrtu pri hiši in na njivi, ki smo jo imeli v najemu v Novi vasi. V najemu smo imeli tudi travnik. Pri hiši je bilo tudi nekaj krav, prašičev in konjev.⁴ Za hišo smo imeli gospodarsko poslopje, ki je bilo namenjeno shrambi, sobi za hlapce, hlevu za konje in krave, prašičjemu hlevu in svinjski kuhinji. Leta 1932 smo na prostoru, kjer je stala stara hiša, sezidali novo. Temelje stare hiše smo uporabili za novo. Za razliko od prejšnje hiše je imela ta velika okna, pročelje je bilo iz teranove (dolomitski pesek, apno, voda, cement, školjke), kombinirano s fasadno opeko.

V tistem obdobju so pročelja rožnodolskih hiš krasili z različnimi kipci. Naša družina je imela na pročelju Sedejevega dečka iz kamna. Takšnih dečkov je bilo v Rožni dolini nekaj, saj jih je izdeloval kamnosek, domačin. Hiša je imela dva balkona, enega nad vhodom, drugi pa je

zapolnjeval južni vogal. V pritličju je bila velika kuhinja, ki smo jo imenovali 'ta velika kuhna'. V njej je bil vzdian štedilnik in dva umivalnika, prvi je bil železen, drugi kamnit. V kamnitem smo pomivali posodo. Za pomivanje posode smo imeli toplo vodo, ki smo jo segrevali v železni posodi v štedilniku in je od tod po cevi tekla do pipe pri koritu. Korita so bila v ločenem delu kuhinje, ki smo ga imenovali pomivalnica. Iz kuhinje je bil vhod v shrambo in jedilnico. V jedilnici smo imeli novo pohištvo, ostale prostore smo opremili s pohištvom iz stare hiše. Pohištvo za jedilnico je bilo izdelano po naročilu. Sestavljeno je bilo iz mize, klopi, oblečene v usnje, štirih stolov, steklene omare, stoječe ure in lestenca. Na tleh je bila preproga z zelenim vzorcem. Iz jedilnice so vodila vrata v zakonsko spalnico. Na cestno stran sta gledali dve sobi, namenjeni pisarnam. Vhod v hišo je bil iz dvorišča. V prvo nadstropje so vodile široke hrastove stopnice. Pod njimi je bilo stranišče. V nadstropju so bile otroške spalnice in kopalnica. Namenjene so nam bile štiri večje sobe in kamra. Privilegij, da je spal sam, je imel le najstarejši sin. Ostali otroci smo spali po dva skupaj. Dekliške sobe so bile bele barve. Pohištvo zanje je bilo iz stare hiše, le da smo ga pobarvali belo. Bela barva je bila namreč takrat moderna. Vsaka soba je imela poleg omar in postelj tudi delovno mizo in stol. V fantovskih sobah je bilo pohištvo iz temnega lesa. Poleg omar in postelj so bile v njih prav tako delovne mize. V tej hiši smo se preobuvali, kar v prejšnji ni bila navada. Podstrešje je bilo neobdelano. V hiši smo imeli že kanalizacijo in elektriko. Vvsakem prostoru smo imeli lončene peči do stropa. Na tleh je bil hrastov parket. Stropovi so bili visoki 2,75 m. Bilo jih je težko ogrevati."

V tem opisu lahko sledimo razvoju ene od rožnodolskih družin, ki se je tu naselila med obema vojnama in ni sodila med delavske družine. Preživljala se je pretežno z obrtno dejavnostjo. Kmetovanje je bilo zanjo le dodatni vir zaslužka. Iz opisa bivalnih razmer lahko razberemo, da so ljudje iz te plasti prebivalstva veliko bolj sledili modnim tokovom kakor delavci.

Značilne ulice starega delavskega naselja so bile Cesta II, njej vzporedna Cesta IV in pravokotne ulice Cesta IX, VII in V. Na teh ulicah so še danes nekatere hiše, ki so ohranile prvotno podobo delavskih hiš.

Med obema vojnama se je poleg načina gradnje stanovanjskih hiš izboljšala tudi komunalna ureditev naselja.

Javna razsvetljava je bila pred vojno v Ljubljani deloma električna, deloma plinska. Ob nastanku Rožne doline je bila razsvetljava na njenih ulicah zelo skromna. Pravzaprav so bile osvetljene le nekatere ulice.

"Konec naše ulice, Ceste VII, je bila na Kocjančičevo hišo pritrjena ulična svetilka. Vsak večer jo je prižigal nek Koširček, zjutraj pa jo je ugašal." (Povedala F. R.)

Leta 1925 je občina Vič dobila električno razsvetljavo iz mesta. Pred tem so dobivali v Rožni dolini električno energijo iz Vojnovičeve elektrarne ob Gradaščici. Elektrarna ni nudila dovolj električne energije za razvijajoče se naselje, kakršno je bilo Rožna dolina. Elektrike je pogosto zmanjkalo, luči so kar na lepem začele ugašati. Moč elektrarne je bila odvisna od količine vode.

Leta 1929 je dobila Rožna dolina skupaj z Glincami vodo iz mesta. Vičani pa so si tedaj še vedno pomagali le z domačimi vodnjaki. Pred napeljavo vodovoda so tudi Rožnodolci zajemali vodo iz vodnjakov, ki so bili skoraj

4 Omenili smo že, da so imeli delavci po večini doma le prašiče in kure.

pred vsako hišo.

Leta 1932 je občina Vič napeljala kanalizacijo po Rožni dolini in Glincah.

Rast naselja se je nadaljevala po drugi svetovni vojni. Na nekdanjih velikih meščanskih parcelah so začeli postavljati nove hiše.

Po vojni so začeli iskati v Rožni dolini tudi možnosti za postavitev potrebnih javnih objektov. Zgrajeni so bili lesarski in gozdarski oddelek Biotehnične fakultete, Gozdarski inštitut in Študentsko naselje.

Obnovljeno strelišče pod Golovcem je povsem zamenjalo predvojno lovsko strelišče pod Rožnikom na Večni poti, kjer so zgradili Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo. Izginila sta tudi rožnodolsko drsališče na Habjanovem bajerju in sankška Kiklova jama (prim. Korošec 1991: 106, 107).

POIMENOVANJE ULIC

"Prve rožnodolske hiše so bile razporejene po vsem naselju, včasih tudi daleč druga od druge. Hišne številke je določalo zaporedje gradenj. Tako je vsaka hiša, ki je bila zgrajena kasneje od prejšnje, dobila višjo številko. Ulice niso imele imen. Sosedje smo se med seboj klicali po primikih ali po domačih hišnih imenih, ki so bila pogosto enaka priimkom." (Povedal V. B.)

Z rastjo Rožne doline je postala orientacija vedno težja. Ulice je bilo treba poimenovati. Občina Vič je uvedla poimenovanje ulic precej pozneje kakor druge k Ljubljani priključene občine, in to le v dveh naseljih. Leta 1923 je viški občinski svet določil poimenovanje Rožne doline kot posebnega, od Glinca ločenega naselja. Sklenil je, da se v Rožni dolini prav tako kot v Glincah ulice poimenujejo in hiše na novo oštevilčijo. O načinu poimenovanja ulic je razpravljala občinski svet leta 1924. V razpravi sta bila dva predloga: označevanje ulic z imeni in ameriški način označevanja ulic s številkami.

Zoper številke so imeli nekateri odborniki pomisleke. Opozorili so, da vsi podeželski ljudje ne poznajo rimskih števil. Menili so, da si bodo imena lažje zapomnili kot številke, zato so jih bolj priporočali. Izbrali pa naj ne bi imen znanih oseb ali imen nekdanjih posestnikov, temveč takšna, s katerimi bi bili zadovoljni prebivalci različnega socialnega statusa. Nasprotno pa so se zagovorniki uličnega označevanja s številkami zavzemali za stalnost označb. Opozarjali so na prebogosto spreminjanje ljubljanskih uličnih imen. Ker so številke mednarodne, so menili, da bodo lahko ostale za zmeraj, ljudje pa se bodo nanje hitro privadili. Prevladal je predlog za označevanje ulic s številkami. Kot navaja v svojem delu o Rožni dolini Fran Vatovec, je takšen način poimenovanja ulic prevzet po ameriškem zgledu. "Rožnodolci, ki so odšli za zaslužkom v Ameriko, so materialno izdatno podprli svoje rojake pri gradnji. Zaradi tega je bil v spomin na te podpornike sprejet ameriški način, ki ga je občina Vič podprla. Tako so ulice dobile rimske številke. Soda številka so dobile ulice, ki teko vzporedno z železniško progo, liha številka pa ulice, ki teko pravokotno na progo." (Vatovec 1958: 18.)

Z rimskimi številkami so označevali tudi ulice na Glincah. Opravili so tudi preštevilčenje hiš. Rožna dolina je takrat imela sedemnajst, Glinca pa petnajst ulic. Namestili so ulične table, ki so bile podobne ljubljanskim (Valenčič 1989: 148-150).

Leta 1939 je kulturni odbor mestnega sveta pripravil predlog, po katerem naj bi spremenili dotedanje ulično poimenovanje v Rožni dolini. Ulice so nameravali poimenovati predvsem po pomembnejših ameriških izseljencih. Prebivalci Rožne doline pa so želeli, da ostanejo ulice označene z rimskimi številkami, zato je kulturni odbor nameravano preimenovanje ulic opustil (Valenčič 1989: 205).

ROŽNODOLSKI OBRITNIKI

Med prebivalci Rožne doline je živelo že pred drugo svetovno vojno kar nekaj obrtnikov, prevladovali so gostilničarji in trgovci. Druge najpomembnejše obrtne dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali Rožnodolci, so bile mizarstvo (Lojk na Cesti IV in Dobrajec na dvorišču gostilne Končan na Cesti II), stavbarstvo (Battelino na Cesti XV), zidarstvo in izdelovanje cementnih izdelkov (Sedej na Cesti VIII), pleskarstvo (Kresal na Cesti IV), frizerstvo (Martulaš), dežnikarstvo (Janez Hribar, pozneje je bilo tu čevljarstvo), dimnikarstvo (Vrhovec na Cesti VII), tiskarstvo (Gale na Cesti V), krojaštvo (Anton Žigon na Cesti IV, Sedej, Albin Kavčič) in vrtnarstvo (Herzmansky ob današnji Večni poti).

Z naraščanjem števila prebivalcev je Rožna dolina dobila tudi svoje prve trgovine, gostilne, mesarijo, pekarno in mlekarno. Trgovine so bile Bartl na Cesti IV, Kušar na cesti IX, Jeločnik na Cesti V, Fatur na Cesti V, Miklič na Cesti II, Lunder na Cesti V, Ažnik na Cesti V in zelenjavni trgovini Končan in Dimic na Cesti II. Rožnodolci pa niso kupovali le v tukajšnjih trgovinah, temveč so se pogosto odpravili po nakupih tudi na "ta Veliko cesto", kakor so imenovali današnjo Tržaško cesto.

"Tam sta bila 'ta črni' in 'ta rdeči konzum', 'klerikalni' in 'socialistični'. Na Tržaški cesti smo nakupovali predvsem sladkor, sol, olje, kis, ješprenj, kašo, polento in bel zdrob. Eni so hodili v ta črni konzum, drugi pa v ta rdeči, tja pač kamor je kdo sodil, čeprav smo šli včasih tudi v tistega, ki je imel boljšo ponudbo." (Povedala F. R.)

Pekarne so bile Žvagn, pozneje Vovk in Bele na Cesti II, Kovač na Cesti V, Miklič, kasneje Markič na Cesti II. Po kruh so hodili tudi na Tržaško cesto v pekarno Traum.⁵

Čeprav so pri nekaterih hišah gojili živali, so zlasti za nedeljsko kosilo kupili meso pri mesarju. Mesnica je bila le ena, in sicer Nered na Cesti IX, kjer so imeli tudi gostilno.

Mlekarna je bila na današnji Cesti IV.⁶

Gostiln je bilo kar nekaj, in sicer Čad (Podrožnik), Habjan (ob bajerju), Končan na Cesti II, Marn na Cesti II, Jeločnik na Cesti V, Katrca na Cesti VIII, Strelišče na Cesti XV, Tinček na Cesti XV, Nered na Cesti IX, Mesec na Krištofovi ulici, Čeh na cesti IV in nekatere druge.⁷ Na Cesti II je bila kavarna pri Zvoncu. Poleg kavarne so imeli tu tudi nočni lokal.

V Rožni dolini ni bilo razvite industrije. Ker je bilo tu v

⁵ Več o peki kruha glej v poglavju Za družinsko mizo.

⁶ Starejši Rožnodolci se spominjajo, da so po hišah usak dan nosile mleko kmetice iz okoliških krajev. Vozile so ga z vozovi, ki so jih vlekle za seboj. Zadaj je imel voz prostor za posode z mlekom. Po ulicah so okoliški kmetje prodajali tudi češnje. Okoliški kmetje še danes oskrbujejo z mlekom in jajci nekatera gospodinjstva.

⁷ Več o gostilnah glej v poglavju Rožnodolske gostilne.

izobilju prvovrstne sive ilovice, sta nastali dve opekarni. Poleg njiju sta bili tu še tovarna peči in štedilnikov Kavčič in pražarna za kavne nadomeste Žika.

Število obrtnikov v Rožni dolini je danes znatno naraslo. Povečalo se je število zasebnih trgovin, število gostiln pa je ostalo približno enako predvojnemu, le da so se jim pridružile še kavarne. Med obrtnimi dejavnostmi prevladuje predvsem takšne, ki jih prebivalci uporabljajo občasno ali izjemoma (mizarstvo, ključavničarstvo, graverstvo in podobno), in dejavnosti, ki so ozko usmerjene v vzdrževanje in popraviljanje nekaterih industrijskih naprav in izdelovanje izdelkov v večjih serijah, namenjenih industrijski porabi (Rožna dolina... 1988: 58).

ZA DRUŽINSKO MIZO

Pomemben del življenja rožnodolskih družin je potekal za družinsko mizo, kjer je družina našla prostor za pogovor, molitev in skupni obed.

Količina in vrsta jedi, ki so jih polagali na mizo, sta bili odsev časa in družbenega položaja družine. Za mizo je vladal red, ki so ga spoštovali vsi družinski člani. Starejša pripovedovalka, katere starši so se ukvarjali z obrtjo, je tako opisala vsakdanje dogajanje za družinsko mizo:

"K mizi smo prišli vsi hkrati. Oče je dobil prvi predse krožnik in hrano. Za njim so bili postreženi sinovi, šele nato dekleta in mati. Hrano je na mizo prinesla mati, služkinja ali ena izmed deklet. Predno smo začeli jesti, smo molili. Oče in fantje so dobili na krožnik najlepše kose hrane, dekleta in mati pa, kar je ostalo. Služkinja in hlapec sta imela pripravljen svoj 'pisker', ki ga je mati oddvojila že v kuhinji. Po količini in kvaliteti se njuna hrana ni razlikovala od naše. Očetov odhod od mize je bil za nas opozorilo, da je obeda konec." (Povedala M. U.)

Tako je bilo v eni od rožnodolskih družin. Pripovedovalec, ki je odraščal v delavski družini, pa je povedal, da pri mizi ni bilo razlik v količini in kakovosti hrane, ki so jo prejeli posamezni družinski člani. Jedli so vsak iz svojega krožnika. Med tednom je bilo za kosilo najpogosteje zelje, krompir, "suha juha" (juho, v kateri se je kuhalo suho meso), prežganka, polenta in zelenjava, pridelana na vrtu in manjših njivah. Nedeljsko kosilo je bilo boljše. Opoldne je moralo biti na mizi sveže meso in največkrat goveja juha. Ob večerih so med tednom jedli žgance, polento in mleko, ob nedeljah pa meso.

Pri družinah, kjer so gojili prašiče, so imeli enkrat na leto koline.

"Pri kolinah nam je pomagal sorodnik. Mesar, ki je prav tako priskočil na pomoč, je za opravljeno delo dobil en goldinar. Naredili smo klobase, najraje krvave, najlepše kose smo sušili. Ker doma nismo imeli primerne prostora za sušenje, smo meso sušili na deželi, kjer so imeli črno kuhinjo. Nekaj mesa smo dali v paco." (Povedal V. B.)

Kolin niso razdelili med sosede.

Koline so bile eden večjih družinskih praznikov. Zato ni čudno, da se jih mnogi radi spominjajo:

"Zima za nas otroke ni bila zanimiva le zaradi drsanja in sankanja, temveč tudi zaradi kolin. Zame je bil to najlepši dan v letu. Pri hiši smo imeli kar šest prašičev. Večer pred kolinami sta se oče in najstarejši sin odpeljala z vozom po dedka, ki je živel na vasi. Pomagal nam je klati in delati klobase. Pri delanju klobas nismo uporabili le črevo,

temveč tudi kožo. Kožnate klobase smo jedli ob nedeljah, druge pa ob praznikih. Klobase smo sušili v kadilnici, v kateri je bila tudi litoželezna peč." (Povedala E. S.)

Zaloge hrane so shranjevali v shrambah, iz katerih so nekateri ob prenovi hiš uredili stranišča.

Zgovorna pripovedovalka mi je med opisovanjem nekdanje prehrane pokazala tudi recepte, ki jih je zbirala že kot dekle. Med njimi sem zasledila naslednje: janeževe čajne hlebčke, čokoladne čajne hlebčke, orehove kroglice, čokoladne kroglice, vanilijeve rogljičke, drobno pecivo, čokoladne rezine, ocvrte jabolčne rezine, čajne prestice, ledene kroglice, polnjene rogljičke, čokoladne krapice, rolado, pisane polžke, snežne hlebčke, orehove ploščice, nadevane krapke, brizgano vanilijevo pecivo, krhko pecivo, dijaške palčice, kostanjeve bombone, limonino kremo, upognjence z mandlji, kokosove poljubčke, jagodno penasto torto, jabolčni kolač, češnjevo torto, buhtle, kekse za stroj borovničev kompot, orehove rezine, ledene piškote, jabolčne rezine, čokoladne rezine, borovničev liker, vanilijeve kifeljčke, vinske piškote, posebno fin kolač, orehovo torto, damen kapric, orehove šnite, ledenjake, flancate, citronin narastek, otroške piškote, jabolčni štrudl.

Posebno cenjen in priljubljen je bil bel kruh. Zamesili so ga dvakrat na teden. Doma so oblikovali štruce iz bele ali mešane moke in jih odnesli k peku. K peku so ponavadi nosili otroci v "štrucaricab" iz svetle slame. Nekateri so bili tako spretni, da so jih nesli kar na glavi.

"Nesli smo k peku Mikliču. Vedno smo hiteli k prvi peki, ki je bila ob osmih zjutraj. Miklič je pekel kruh trikrat na dan, in sicer natanko ob določenih urah." (Povedala E. S.)

Ob praznikih so nesli k peku tudi potico. Med vojno so zaradi pomanjkanja pekli kruh iz kostanjeve in rožičeve moke. Tudi sicer so varčevali s kruhom.

"Odrezali so nam največ dva kosa kruha na dan, enega zjutraj in enega zvečer." (Povedal V. B.)

Miza ni bila namenjena le prehranjevanju. Tu se je družina tudi srečevala, se pogovorila, molila in se zabavala.

"Za mizo smo kartali, igrali domino in šah. Bilo nam je lepo, ker smo bili vsi skupaj." (Povedala M. U.)

HIGIENA

Dokler v hišah še niso imeli kopalnic, so se umivali kar v vedrih v kuhinji. Pogosto tudi za mizo. Vsak dan so si umivali roke in noge. Enkrat na mesec so si umili celo telo. Tudi higiena las ni bila pogostejša. Premožnejši Rožnodolčani, ki so zahajali ob nedeljah na promenado in se udeleževali večjih plesnih prireditev v središču Ljubljane, so se temeljiteje očedili tudi za takšne priložnosti. Poleg higijene so pripovedovalci kot najopaznejši znak socialnega razlikovanja navajali obutev. Medtem ko so bili delavski otroci od velike noči bos, so otroci obrtnikov in drugih premožnejših Rožnodolcev vse leto nosili čevlje.

Ko sem spraševala Rožnodolce o njihovih nekdanjih hišnih opravilih, so mi smeje omenile pranje perila.

"To je bilo nekaj, ne pa danes, ko vse opravi stroj." (Povedala E. S.)

Tudi moški so radi spregovorili o pranju svojih mam. Perilo so prale enkrat ali dvakrat na teden. Pri tistih redkih hišah, kjer so imeli posle, so to delo opravile služkinje. Prale so v pralnicah, v katerih so bili kotli za kuhanje perila. Za splakovanje so ponekod imeli betonske kadi. V hišnem arhivu pokojne Rožnodolke sem med kuharskimi recepti odkrila tudi navodilo, kako prati perilo. Zapisala ga je med obema vojnama, ko še ni bila poročena.

“Perilo namoči v mrzlo vodo in dodaj sodo. Drugo jutro ga nažajfaj in močno zmenčaj z mlačno vodo, kjer je namazano. Nato ga dobro sperl. Potem ga na mizi še enkrat namili in dobro zmenčaj. Nato ga pusti stati cirka 1-2 ure. Pripravi kotel in daj perilo noter. Kuha se rjuhe četrte ure, kuhinjske cunje 20 minut. Ko je skuhamo, daj vsako stvar, t.j. rjuhe in belo perilo skupaj, pisano skupaj. Kuhinjske cunje daj posebej. V lugu pusti čez noč. Zjutraj zmenčaj in spiraj z vročo vodo, nato pa še z mrzlo.”

Čisto na spodnjem delu lista je še dodano:

“Namoči rjuhe posebej, prtice, brisače in cunje posebej.”

Rožnodolci se spominjajo, da so med drugo svetovno vojno delali milo za pranje perila iz divjega kostonja. Perilo so sušili na vrveh na dvorišču, likali pa najpogosteje kar v kuhinji.

Tudi šivanje je bilo žensko opravilo. Že dekleta so na posteljno perilo in brisače izvezla začetnice svojega imena in priimka. Pozimi so pletle, vezle, kvačkale in se ukvarjale z nekaterimi drugimi ročnimi deli.

Čeprav so bile prve rožnodolske hiše skromne, so bile vedno lepo pospravljene. Pospravljali so jih vsako soboto.

“Otroci smo morali vsako soboto zdrgniti kljuke in štedilnik. Vse se je moralo svetiti. Nositi smo morali tudi drva in premog.” (Povedal V. B.)

Še posebno so morale biti hiše pospravljene pred prazniki.

DRUŽABNO ŽIVLJENJE

Ob večerih, po napornem delavniku, so se Rožnodolci, predvsem moški, zbirali v gostilnah. Pogovarjali so se, igrali na harmoniko, peli in pili pivo, vino ali *“ta zelenega”*.

“Najraje smo imeli ‘ta zelenega’, špirit, vodo in pelin. Ženske so ostajale doma, bile so bolj za gospodinjstvo.” (Povedal V. B.)

“Mati je bila ves čas zaprta v hiši in delala. Nikoli ni odhajala od doma. Le enkrat na mesec se je odpravila naku-povat v mesto.” (Povedala M. U.)

V večini gostiln so gostje lahko dobili tudi kaj za pod zob.

“Spominjam se, da so imeli dobro hrano pri Tinčku (Cesta XV), pri Končanu (Cesta II), pri Čadu (Podrožnik) in v restavraciji pri Marnu (Cesta II). Najbolj mi je ostala v spominu gostilna pri Tinčku. Hiša je bila takšna, kakršna je še danes. V pritličju so imeli veliko kuhinjo in dve sobi za goste, veliko in majhno. Zgoraj je bila velika soba in stanovanje. Za jesti so imeli tudi med tednom. Postregli so s samimi domačimi jedmi: s kašo, ješprenom, golažem, obaro, zrezki. Konec tedna so pekli na žaru. Postregli so

tudi z bušo (mlado kravo), ki so jo imeli gostje najraje. V gostilni je bilo vedno veselo.” (Povedal V. B.)

Gostilne so se ločile po gostih. Tako so se v gostilni Pri Tinčku zbirali predvsem delavci Tobačne tovarne, Pri Čadu poleg Rožnodolcev tudi meščani iz središča Ljubljane, Pri Čehu železničarji in uradniki, ki so sodili med boljše rožnodolske goste.

“K Tinčku nismo zahajali. Tam so se zbirali delavci, ki so popivali do poznih večernih ur in igrali harmoniko. Tudi na promenado delavci niso zahajali tako pogosto kot obrtniki in uradniki.” (Povedala E. S.)

PRAZNIK ROŽNE DOLINE

Najbolj priljubljen praznik, na katerem so se zbrali številni Rožnodolčani, je bil praznik Rožne doline. Praznovali so ga meseca julija pred prvo in med obema vojnama.

“Kadar smo slavili praznik Rožne doline, je bil pravi sejem. Že na predvečer, v soboto, ko so postavljali visoko smreko, je bilo vse živo. V nedeljo, zgodaj zjutraj, že ob petih, je godba na pihala igrala budnico po vseh ulicah. Cesta II, ki je bila najdaljša cesta v Rožni dolini, je postala veliko zabavišče. Na križišču Ceste II in Ceste IX pri Neredu⁸ so na travniku postavili dva mlaja. Tu je bilo najbolj vroče. Smreka je bila visoka osemnajst do dvajset metrov. Imela je olupljeno deblo, ki so ga namazali z oljem, da se je kar svetilo. Čisto na vrhu je bila smreka približno kakšen meter lepo zelena. Nanjo so pritrdili pisane trakove, kot se spodobi za mlaj. Na tem zelenem dosegu je visela nagrada za plezalca.

Dekleta so prodajala srčke in spominke (poslikane robčke z Rožnikom in podobno). Na travniku, nasproti mesarja Nereda, so pod mlajem postavili mize in klopi. V vseh rožnodolskih gostilnah je bilo živahno in veselo. Ples je trajal do jutra. Dobiček od vstopnic, srečolova in spominkov je bil namenjen za olepšavo Rožne doline, ponekod so zasadili drevesa in uredili zelenice.” (Rovan Justin b.n.l.a: 2.)

Med vojno sejma ni bilo, po vojni pa se je počasi umaknil novemu toku življenja.

Praznik Rožne doline ni bil edini praznik, ki ga je spremljala veselica. Vsako leto za prvi maj je bila na Rožniku veselica, veselice pa so prirejali tudi drugje.

“Spominjam se tekem balinarjev na Rožniku. Končali smo jo z veselico, na kateri smo pekli klobase, zapeli in igrali kitaro. Pripravili so srečelov.” (Povedala F. R.)

Na veselicah so ponavadi prodajali kakšne malenkosti, na primer robčke. Na eni od njih so pripravili tudi tekmovanje za najboljši spis o Rožni dolini. Vsako leto so pripravili gasilsko veselico, na kateri so se srečali Rožnodolci z Vičani. Imeli so namreč skupno gasilsko društvo, ustanovljeno leta 1872.

Kadar pa so pripravili veselico v gostilni, se je zbrala vsa soveska.

“Spominjam se vrtnih veselic v gostilni Čeh. Bilo je okoli leta trideset. Pravzaprav to niso bile veselice, temveč že pravi koncerti, na katerih so igrali bratje Justin. Igrali so predvsem koncertno glasbo, in sicer na brač, bulgarijo, bisernico, mandolino, kontrabas, violino, kitaro in berdo. Vsak od njih je znal igrati vsaj na dva instrumenta. Skupino

⁸ Pri Neredu sta bili gostilna in mesnica, ki sta tu še danes.

Justin je vodil oče. Za igranje so bili plačani. Tudi kadar so igrali pred svojo hišo na Cesti VII, so se mimoidoči sprehajalci radi ustavili in prisluhnili zvoku prijetne glasbe. Včasih jih je bilo za celo promenado." (Povedala F. R.)

DRUŠTVA IN ORGANIZACIJE

V gostilnah je bila družabnost, razen organiziranega kulturnega dogajanja, ki je bilo povezano z delovanjem raznih društev in organizacij, spontana. Vsako okolje pa seveda potrebuje poleg neformalnih tudi formalna sredstva povezovanja.

Rožnodolci so bili dolga leta dejavni v viških kulturnih ustanovah; bile so pomembne povezovalke za prebivalce celotne občine Vič, ki se sicer v vsakdanjem življenju niso srečevali.

Rožni dolini pa bi storili veliko krivico, če bi prezrli društva in organizacije, ki so nastala na njenih tleh in so bistveno prispevala k njenemu urbanističnemu in kulturnemu razvoju.

V prvi vrsti moramo omeniti rožnodolsko *Olepševalno društvo* - nanj je še danes živ spomin. V dolgoletnem delovanju lahko zasledimo vse najpomembnejše mejnike razvoja Rožne doline.

OLEPŠEVALNO DRUŠTVO

Nastanek in razvoj Rožne doline je tesno povezan z ustanovitvijo *Olepševalnega odbora*.

V prvem obdobju nastajanja naselja je zidava domačij le počasi napredovala. Priseljenci so bili prepuščeni sami sebi. Da bi si olajšali gradnjo in ustvarjanje novih domov, so se povezali in ustanovili Olepševalni odbor, ki je med svojimi člani skrbel za medsebojno pomoč in sožitje. Odbor je vodil gradbeno dejavnost naseljencev, in sicer z javnimi deli, ki so jih izvajali prostovoljci. Gradili so zasilne ceste in poti, odtočne jarke za odvod vode in mostove. Prostovoljci so ta dela opravljali po dnevnem "*šibtu*". Delo se je pogosto zavleklo tudi pozno v noč. Ob organizaciji javnih del si je odbor prizadeval zagotoviti ustrezna denarna sredstva, zato je prirejal družabne in kulturne prireditve. Zbran denar je porabil za plačilo prevoza in drugih, z javnimi deli povezanih stroškov. Kljub vsem prizadevanjem odbor ni mogel zagotoviti dovolj sredstev, saj je bilo doseljencev iz leta v leto več. Sklenili so ustanoviti *Olepševalno društvo*. Menili so, da bo društvo lažje zastopalo potrebe Rožnodolcev pri oblasteh. Že leta 1905 je deželno predsedstvo potrdilo društvena pravila. Februarja istega leta je novonastalo društvo prevzelo in razširilo dejavnost Olepševalnega odbora. Ustanovni sestanek društva je bil v Pogorelčevi gostilni. V društvo se je včlanilo 28 Rožnodolcev. "V razvoju Rožne doline pomeni Olepševalno društvo prelomnico. Postalo je osrednji nosilec stavbne, gospodarske, kulturne in družbene dejavnosti" (Vatovec 1958: 21).

Glavna naloga društva je bila ustvariti razmere za razvoj naselja in zagotoviti njegov napredek. Težišča društvene dejavnosti so bila: kulturna in prosvetna, gospodarska in družbena. Društvo je bilo zelo dejavno zlasti na kulturnem področju. Tako je pripravljalo razna poučna predavanja, vabilo svoje člane v pevski zbor in zbiralo knjige za ljudsko knjižnico, ki so jo odprli leta 1906. V začetku je imela 157 knjig. Upriporili so tudi nekaj gledaliških predstav. Posredovali so pri dodelitvi posojil novim naseljencem in pomagali komunalno urejati Rožno dolino. Pomagali so Rožnodolcem, ki so prostovoljno gradili ceste in vodnjake ter urejali razsvetlavo. Pobirali so prostovoljne prispevke za nove ceste. Denar so

zaslužili s pripravo najrazličnejših družabnih srečanj: veselice, ki so jih najpogosteje prirejali v gostilni pri Marnu, rožnodolskih sejmov, pustnih maškarad, vinskih trgatev, bengalskih noči, plesov in prireditev ob obletnicah društva. Za prostovoljne prispevke so si omislili nekakšno javno puščico.

Do prve svetovne vojne je bilo društvo zelo uspešno. Prispevalo je k družbenemu, kulturnemu in gospodarskemu življenju Rožnodolcev. Med prvo svetovno vojno so morali vsi zdravi moški v vojsko in delo društva je zamrlo.

Društvo je nadaljevalo s svojim delovanjem šele leta 1922. Njegova dejavnost je bila takrat usmerjena k športu (drsališča, sankališča). V društvu so na novo ustanovili gradbeni, pogrebni, veselični, olepševalni, pevski, dramski in izobraževalni odsek ter odsek za zidavo društvenega doma. Pevski in dramski odsek sta kmalu zamrla. Najdejavnjša sta bila pogrebni in olepševalni odsek. Olepševalni odsek je skrbel za lepšo zunanjo podobo Rožne doline. Organiziral je nagrajne akcije za najlepše urejen vrt in hišo, s katerimi je prebivalce spodbujal k lepši ureditvi bivanjskega okolja.

Leta 1935 je društvo spremenilo svoja pravila. Preimenovalo se je v *Olepševalno in podporno društvo v Rožni dolini v Ljubljani*. Svojo dejavnost je preusmerilo predvsem v posmrtninski podporni odsek.

"V posmrtninski odsek smo plačevali približno 100 dinarjev. Za ta denar so člani odseka kupili venec, če je umrl član oziroma tisti, ki je plačeval članarino. Delovanje odseka se mi je zdelo zelo pomembno, saj je med Rožnodolci zagotavljalo medsebojno povezanost in občutek za solidarnost." (Povedala F. R.)

Po letu 1935 je društvo skrbelo za lepšo zunanjo podobo rožnodolskih hiš in vrtov. Ljubljana ni kazala pretiranega zanimanja za Rožno dolino, prav tako kakor je niso zanimali drugi obrobni kraji. Za ljubljanski magistrat je bilo najpomembnejše središče samega mesta. O kakšnem resnem društvenem delovanju v tem času pa ne moremo govoriti.

Med drugo svetovno vojno je društveno življenje popolnoma zamrlo. Odbor se je sicer občasno sestajal, vendar ni sprejel nobene resnejše pobude.

Po vojni se je društveni odbor prvič sestel 12. julija 1945. Nove prostore je društvo dobilo v pritličju gostilne Rožna dolina, kamor je preselilo tudi knjižnico. Člani so počasi spet začeli oživljati delovanje društva. Dejaven je bil predvsem posmrtni odsek. Poleg tega so, na primer, najrevnejšim članom pomagali z izdatnejšimi denarnimi zneski, za reklamne namene so leta 1947 izdali tisoč razglednic s sliko Rožne doline itn.

Glede na razširjeno delovanje se je društvo preimenovalo v *Olepševalno turistično društvo Rožna dolina v Ljubljani*. Začelo je pripravljati turistično folklorne večere v zimskem času in rožnodolske turistične tedne v poletnih in jesenskih mesecih.

O *Olepševalnem društvu* smo spregovorili nekaj več besed, saj je bila njegova dejavnost vsestransko pomembna. In imelo je zelo pozitivno vlogo pri medsebojni pomoči, sodelovanji in družabnostih, tako ob samem nastanku naselja, ko je šlo zgolj za "gospodarsko" sodelovanje, kakor tudi pozneje, ko se je v že oblikovanem naselju začelo razvijati živahno družabno življenje.

Prav zaradi pomena, ki ga je imelo društvo za življenje v Rožni dolini, je ostalo v spominu številnih starejših Rožnodolcev. Franka Rovani Justin je o njem zapisala naslednje:

"Kmalu za tem, ko so se naselili prvi Rožnodolci, so napredni ljudje ustanovili Olepševalno društvo. Društvo

je novonaseljence vzgajalo k lepoti naselja, h gojenju sadnega drevja, trte, zelenja in cvetja. Odziv med prebivalci je bil velik. Vsi so teknovali med seboj, kdo bo imel najlepši vrt, lepo cvetje okoli hiše in rože na oknih in lepo obrezano živo mejo. Kmalu je zadišalo po španskem bezgu, jasminu in drugih lepoticah, ki so cvetele od pomladi do pozne jeseni. V društvu so bili vedno pridni ljudje, ki so stalno širili krog članstva in nagrajevali lastnike najlepših vrtov, teras, oken... Društvo je prirejalo daljše in krajše izlete, predavanja o gojenju rastlin, prikazovalo je lepote tujih mest in krajev. Tako je Rožna dolina kmalu zaslovela po svoji lepoti. Meščani iz centra in drugih okolišev so se ob nedeljah sprehajali po naši dolini, se ustavljali in gledali cvetoče okolje ulic." (Rovan Justin b.n.l.a.: 1.)

ČEBELARSKA ORGANIZACIJA

Čeprav Rožna dolina ni bila izrazito agrarno okolje, so si njeni prebivalci prizadevali, da bi čim uspešneje in racionalno obdelovali zemljo in redili domače živali. Vrtničarstvo, sadjarstvo in reja domačih živali so bile le dodatne dejavnosti, s katerimi so si izboljševali vsakdanjo prehrano in lajšali gmotni položaj. Nekateri od teh dejavnosti so gojili tudi kot konjičke. Med slednje sodi prav gotovo čebelarstvo, ki je bilo dolga leta zelo dobro razvito. Rožno dolino so imenovali celo "*medena dolina*". Njeni čebelarji so imeli svojo organizacijo.

Čebelarstva podružnica je bila ustanovljena 26. januarja 1919. Čebelarji so se ukvarjali z izdelavo satnic, postavitvijo sezonskih čebeljakov pod Krimom, nabavo orodja za točenje medu in kuhanje voščin ter vozov za prevoz čebel na pašo. V Rožni dolini je bila ustanovljena prva opazovalna postaja na področju Ljubljane. Delo so člani usmerjali v napredek čebelarstva. Med gospodarsko krizo so delo racionalizirali. Skupno so izkoriščali naprave, orodja in prevoz na pašo. Leta 1932 so prvi v Sloveniji ustanovili komisijo za nadzor kakovosti medu. Prirejali so izlete, tabore, srečelove, predavanja in razstave. Ena zadnjih uspešnih razstav je bila leta 1955 na vrtu gostilne Nered. Čebelarji so imeli v Rožni dolini povprečno 400 do 500 čebeljih družin. Organizacija je delovala približno 75 let in je imela v tem času na širšem območju Rožne doline približno 40-50 % članov (Babnik b.n.l.).

SOKOLSKO DRUŠTVO

Pomembni za telesni, kulturni in duhovni razvoj rožnodolske mladine sta bili *Sokolsko društvo* in *Katoliško slovensko izobraževalno društvo Vič-Glince*. Čeprav sta delovali na Viču, se je vanju vključevalo zelo veliko Rožnodolcev.

Sokolsko društvo sta leta 1904 ustanovila A. Thaler in zidarSKI mojster G. Stanovnik, graditelj večine rožnodolskih hiš. Rožnodolci so tako s svojim Sokolom prehiteli celo Vičane. Ko je bilo leta 1909 ustanovljeno Sokolsko društvo na Viču, so se mu priključili tudi rožnodolski Sokoli (Vatovec 1958: 25). Leta 1920 so zgradili velik sokolski dom in ga slovesno odprli leto pozneje. K sokolskemu domu je spadala še posebna hiša z gostilno (prej gostilna Pri pošti). Letno telovadišče pa je imelo društvo za meščansko šolo. Veliko rožnodolske mladine se je vključilo v to društvo. Njegov moto je bil "ljubezen do domovine, v kateri se razvijajo vse ostale človeške vrline do popolnosti in v kateri je prostora za duševno svobodo in gmotno zadovoljstvo za vse sloje". Viško Sokolsko društvo je trikrat tedensko organiziralo telovadbo, imelo je svoj nogometni klub in pripravljalo izlete v hribe. Pri društvu je bila razvita tudi odrska dejavnost; nastopali so ob praznikih, takrat so imeli priložnost pokazati gledalcem svoje igralske sposobnosti, znanje in telesne spretnosti. Vsako leto so priredili pustno maškarado.

KATOLIŠKO SLOVENSKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO VIČ-GLINCE

Leta 1903 so ustanovili *Katoliško slovensko izobraževalno društvo Vič-Glince*, ki se je leta 1922 preimenovalo v *Katoliško slovensko prosvetno društvo Vič*. Društvo je imelo lep dom, v katerem je bil med drugim tudi kino.

Na Viču je delovalo katoliško telovadno društvo *Orel*, ki se je pozneje preoblikovalo v *Fantovski odsek*. Rožnodolci so se prav tako kot v Sokolsko društvo vključevali tudi v to društvo, vendar v nekoliko manjšem številu.

ŠOLA

Rožnodolski otroci so obiskovali ljudski šoli na Viču in Vrtači. Slednje so imeli za boljšo, bolj meščansko ljudsko šolo. Mnogi starši so si prizadevali, da bi lahko vanjo vpisali svoje otroke.

"Vse šole v očeh ljudi niso bile enake. Oče si je prizadeval, da bi vsaj eden od sinov hodil v šolo na Vrtačo. Ob vpisu je navedel, da sin stanuje v bližini te šole." (Povedal B. U.)

Leta 1896 so na Viču odprli enorazredno ljudsko šolo. Prostora je imela v Tribučevi hiši na Glincah. Leta 1897 so odprli še drugi razred v Plavčevi hiši, prav tako na Glincah. Dve leti pozneje so dogradili novo šolsko poslopje (danes stara šola). Šolo so razširili še za dva razreda, v njej je dobilo prostore tudi nadučiteljevo stanovanje. Zaradi stalnega naraščanja prebivalcev in nastajanja novih naselij so jo morali kmalu razširiti. V šolskem letu 1909/10 je imela že šest razredov in štiri vzporednice. V nekaterih razredih so imeli učenci pouk v zasebnih hišah (pri Plavcu, Malavašiču in Vojnoviču). Leta 1911 so dogradili novo sodobno šolsko poslopje. V stari šoli je bil odslej občinski urad, pozneje pa še pošta. Leta 1919 je viška šola postala osemrazrednica. Desetletje pozneje so jo tako kakor druge ljudske šole preuredili po novem šolskem zakonu v višjo in nižjo.

"Med drugo svetovno vojno so imeli učenci pouk v nekaterih gostilnah. Pouk je potekal dopoldne in popoldne, in sicer v treh izmenah v rožnodolski gostilni Čeh na Cesti IV, nekdanji Predjamski ulici, na Viču v gostilni Robežnik in v Rožni dolini v delavnici pri družini Žigon. V šolskem posloppju je bila namreč med vojno vojaška bolnica." (Povedal V. B.)

Leta 1919 je dobil Vič tudi meščansko šolo.

Rožnodolci so si kar nekaj časa prizadevali, da bi imeli svojo šolo, vendar so vedno znova naleteli na gluha ušesa. Za šolsko poslopje namreč v Rožni dolini niso našli ustreznega prostora.

SPOMINI NA OTROŠTVO

"Po rožnodolskih ulicah smo se podili bosí. Brezskrbna so bila ta leta, če pomislim nanje danes, takrat pa smo imeli polno glavo želja in skrbi, ki so zapolnjevale naše vsakdanje življenje." (Povedal B. B.)

KAKO SO SI PRISLUŽILI DENAR

Rožnodolski otroci so znali zaslužiti denar. Ob Glinci so lovili ptiče. *Limnice* so imenovali manjše veje, na katere so dali lepilo, pripravljeno iz hrastove omele. Pod veje so nastavili kletko s ptičem, kakršnega so nameravali uloviti. Ptica

pod drevesom je s petjem privabljala druge ptice iste vrste, ki so sedle na *limnico* in so se tako ujele. Ujeto ptico so otroci dali v kletko in jo odnesli domov. Prodali so jo ptičarjem, ki so jih prodajali ljubiteljem ptic.

Otroci so si znali prislužiti denar tudi drugače. Rožnodolske ceste so bile makadamske, po njih so vsak dan vozili vozovi z vprežno živino. Otroci so po cestah z vrbovimi metlami pobirali konjske fige in jih prodajali vrtačkarjem za gnojilo. Pobirali so tudi živalske kosti in jih prodali za izdelovanje lepila.

Ženske in dekleta so si pred prvo svetovno vojno lahko prislužile kakšen dinar s prodajo las, ki so jih po vsakem česanju skrbno shranile. Po hišah so lase pobirale prekupčevalke in jih preprodajale frizerkam za izdelavo lasulj. Darovalka las je zanje prejela plačilo.

Še boljše plačilo so dobili otroci za delo v opekarni, kjer so delali med počitnicami. Vsak dan so delali osem ur, od šestih zjutraj do dveh popoldne.

IGRE IN ZABAVA

"Otroštvo brez zabave ni pravo otroštvo!"

S temi besedami je o svoji mladosti spregovoril starejši Rožnodolec, ki je preživljal mladost v Rožni dolini med obema vojnama.

"Fantje smo lovili ribe, na Rožniku smo se igrali ravbarje in žandarje. Tam sem dobil tudi les za frače. Bil sem tako dober izdelovalec frač, da sem si med rožnodolskimi fanti pridobil poseben ugled. Tekmovali smo v streljanju s fračo v prazne pločevinke, ki smo jih postavili na cesto - tudi kakšno okno smo razbili. Eno od frač iz tistega časa še hranim." (Povedal T. B.)

Pozimi so se otroci smučali in sankali na Rožniku.

"Poleti smo se kopali na Bokalcih, tam smo tudi splavali. Včasih smo bili ob vodi ves dan, tako da smo kar tam naredili šolske naloge." (Povedala M. U.)

Zelo priljubljeno kopališče je bila tudi Glinica.

OTROŠKI VRVEŽ OB BAJERJIH

Predvsem pozimi so se rožnodolski otroci in mladina zbirali ob bajerjih. Močvirnata zemlja tako ni povzročala le preglavic, temveč je nudila tudi obilo zabave.

V Rožni dolini so bili štirje bajerji: Habjanov, Kolmanov, Rakovčev in Ambrožev. Največji med njimi je bil Habjanov, meril je približno 7000 m². Pripadajoče posestvo pa je obsegalo 12700 m². Ob bajerju je stala hiša z gostilno, v kateri so prodajali le brezalkoholne pijače. Poleti so sposojali čolne, pozimi pa se je bajer spremenil v drsališče.

"Drsalke smo izdelovali doma. Navili smo jih s ključem na stare čevlje ter jih nato z vrvo in s klinci pritrdili. Doma smo izdelali tudi lesene loparje za čiščenje snega z ledu. Ponavadi smo se zbirali že zjutraj ob Habjanovem bajerju. Najprej smo s kamni preizkusili debelino ledu. Če se kamen ni potopil, se je najdrznejši drsalec pognal čez led, za njim pa vsi ostali. Tekmovali smo v hitrostnem drsanju. Igrali smo se kozaklanf in mance." (Povedal B. B.)

Še danes se spominjajo, kako so sprehajalci ob bajerjih ure in ure gledali njihove igre.

Bajerjev niso imeli le za igro. Pozimi so iz Habjanovega

bajerja vozili led v pivovarno, kjer so ga uporabljali za shranjevanje zaloga piva. V zameno za led so dobili pijačo. Ko v Rožni dolini še ni bilo vodovoda, so sosedje zajemali vodo iz bajerja, pozimi pa so jemali led in ga doma topili.

Habjanov bajer je bil prav tako ribnik. Pozneje so začeli poleg rib v njem gojiti za prodajo še race in rake. Tu so rasli lokvanji, akacije in jelšce. Ribnik ni nikoli presahnil, saj ga je napajalo več potokov, ki so se stekali z Rožnika. Po drugi svetovni vojni so ga izsušili, prostor pa namenili za otroško igrišče. Danes je prostor popolnoma neurejen.

Po pripovedovanju starejših Rožnodolcev sta Habjanov in Kolmanov bajer nastala ob izkopavanju gline, ki so jo rabili za izdelavo opeke v koseški opekarni.

Rakovčev in Ambrožev bajer sta bila manjša, a polna žab, ki so jih lovili. Na nekaterih bajerjih so sekali led za ledenice v gostilnah, ki so jih uporabljali namesto hladilnikov. Gostilničarjem so led sekali najeti delavci. Odvažali so ga z vozovi.

Leta 1906 so ob železniški progi v bližini Tobačne tovarne uredili novo drsališče, na katerem pa so se drsali le nemško usmerjeni pripadniki "Eislaufvereina". Drsali so ob nedeljah ob zvokih vojaške godbe. Na to drsališče rožnodolska mladina ni zahajala. Ponoči so Rožnodolci pogosto posipali drsališče s peskom in nametali nanj kamenje ter tako pri-krajšali pripadnike nemško usmerjene skupine za izzivalno drsanje (Vatovec 1958: 25).

Rožnodolski otroci in mladina so se hodili drsat tudi na koseški bajer. Redkeje so zahajali na Tivolski ribnik, kjer se je zbirala bolj "mestna mladina". Na tivolskem ribniku so že v prejšnjem stoletju organizirali drsanje. Plačati je bilo potrebno vstopnino, na voljo pa je bila tudi s streho pokrita garderoba. Ob ribniku je bila hiša, v kateri sta stanovala oskrbnik in oskrbnica, ki sta drsalcem prodajala čaj, mleko in "šunkenzemlje" (Ovsec 1982: 14).

ROŽNODOLCI IN VIČANI

Rožna dolina je dolga leta sodila v občino Vič. Upravno in razvojno je bila povezana s skupino naselij, ki so spadala k isti občini. Zaradi skupnega razvoja si v nadaljevanju nekoliko podrobneje oglejmo razvoj občine Vič.

Ljubljana, ki je imela leta 1869 24.249, leta 1900 39.355, leta 1931 pa 59.768 prebivalcev, je s priključitvijo občin Moste, Vič, Zgornja Šiška in nekaterih drugih krajev v septembru 1935 postala "Velika Ljubljana" (Vahen b.n.l.: 215-216).

Sklenjeno je bilo, da se mesto upravno razširi in v mestni areal vključijo dotlej primestne občine, med njimi tudi Vič. Vzrokov za tolikšno razširitev mestne upravne pristojnosti je bilo več, med drugim tudi spremenjena davčna politika velikega županstva, ki je mestu priključenim občinam obetala veliko pridobitev (na primer komunalne izboljšave, skupni urbani razvoj, razširitev in zboljšanje električnega omrežja, boljše cestno razsvetlavo, ugodnejšo cestno povezavo z mestnim središčem). Tramvajske proge so v naslednjih letih premaknile svoje končne postaje tudi na Vič, kar je bilo zelo pomembno za njegov razvoj, saj so ga povezale z drugimi predeli Velike Ljubljane. V Rožno dolino so razširili vodovodno omrežje in kanalizacijo.

Ime Vič je utemeljeno zgodovinsko, ker je naselje Vič najstarejši del novega okraja, ki se je leta 1935 priključil Ljubljani in ker je tudi prejšnja okoliška občina nosila to ime.⁹ Vičani so bili kmetovalci; sprva so kmetovale le ženske, moški pa so vozili razno blago iz Ljubljane v Trst in nazaj. Prav zaradi razvitega prevoznitva so bili kmetje socialno dokaj močni, kljub temu pa se naselje ni prav širilo.¹⁰ V primerjavi z Vičem je bila Rožna dolina že ob svojem nastanku bolj delavsko naselje.¹¹

Rožnodolci radi povedo, da je bilo na Viču bolj kmečko prebivalstvo, medtem ko se oni niso ukvarjali s kmetovanjem kot glavno dejavnostjo. Rožnodolski in viški otroci so se srečevali v šoli, pri Sokolskem in Katoliškem slovenskem izobraževalnem društvu Vič-Glince. Težko bi govorili o tesnejših stikih med Vičani in Rožnodolci; čeprav so živeli v isti občini, so se le redko srečevali v prostem času.

Na današnji Cesti II v Rožni dolini je bila nekoč tako imenovana mitnica, mimo katere je potekala meja med vasjo-Vičem in mestom Ljubljano. Trgovci, ki so prihajali v mesto, so morali tu plačati mitnino za vstop vanj. Pozneje so majhno hišo preuredili v trafiko, danes pa je prazna in zanemarjena hiša, ki vidno propada.

O nekdanji mitnici nam je Jože Babnik iz Rožne doline poslal anekdoto:

“Proti mitnici ‘Pod klančkom’ na poti iz Rožne doline, nese cigararica na glavi škap strjenega ajdovega medu. Ko pride mimo mitničarja, jo ta vpraša: ‘Mamica, ali nesete pomije?’ ‘Da’, mu odvrne cigararica in jo mahne veselo proti cigarfabriki. Mitnina za med pa ji je ostala v žepu.”

Vič je dobil poseben pomen za razvoj predmestne Ljubljane predvsem zato, ker mimo njega že od antike vodi najstarejša ljubljanska prometna žila, današnja Tržaška cesta. Ob širjenju zgodovinske Ljubljane v okolico se je počasi polnil predvsem presledek ob Tržaški cesti, kjer je nastalo novo naselje Glince kot nekakšno dopolnilo zgodovinskega kmečkega Viča. Naselje je Vič približalo Ljubljani.

V novi Ljubljani se je od leta 1935 vse bolj razvijala in uveljavljala viška predmestna skupina, ki je povezovala v celoto Vič, Glince, Rožno dolino in Brdo.

Viški kmetje, ki so delovali pri viški občini, niso bili naklonjeni nastajanju Rožne doline. Zaradi pičlih sredstev in nenaklonjenosti Vičanov viška občina ni pomagala pri izgradnji Rožne doline. Rožnodolci so si morali pomagati sami.¹² Ne glede na to se je Rožna dolina v primerjavi z Vičem naglo razvijala. O tem nas poučijo tudi naslednji podatki (povzeti po Vatovec 1958: 28):

LETO	ROŽNA DOLINA		VIČ IN GLINCE	
	hiše	prebivalci	hiše	prebivalci
1783			60	414
1868			82	574
1880			103	944
1889	3			
1900			201	1738
1908	110	1683		
1915				2943
1930	314	2159		
1931	340	3431		3527
1940	400	4000		4000

Leta 1903 je bil izvoljen prvi odbornik iz Rožne doline v viški občinski svet. Častno mesto so Rožnodolci zaupali mizarškemu mojstru in posestniku Juriju Petrovčiču. Že leta 1906 je imela Rožna dolina pet odbornikov. Petrovčič je ostal v občinskem odboru nepretrgoma do leta 1925. Takrat je bil izvoljen za viškega župana. Županoval je do leta 1935, ko je bila viška občina priključena mestni občini ljubljanski.

Rožna dolina sodi prav tako v viško faro. Maše in druge verske obrede Rožnodolci obiskujejo v cerkvi na Viču. Na Rožniku namreč ni dnevnih in nedeljskih maš.

SKLEP

Način življenja Rožnodolcev je zlasti po drugi svetovni vojni dobil značaj mestnega življenja. Še pred vojno so se po rožnodolskih ulicah sprehajali meščani iz središča Ljubljane, ki so se že po videzu ločili od Rožnodolcev. V zeleno Rožno dolino so prihajali zlasti ob koncu tedna, da bi se naužili svežega zraka in nagledali zelenja, ki ga v mestu skoraj ni bilo. Povojni gospodarski in družbeni razvoj sta znatno spremenila nekdanjo idilično podobo naselja delavcev, železničarjev, uradnikov in poštinih uslužbencev.

Razvoj Rožne doline lahko razvrstimo v tri obdobja:

1. Popotresni čas, ko so se v Rožni dolini začeli naseljevati prvi prebivalci, ki so si na poceni močvirnati zemlji gradili skromne domove.

2. Leta med obema vojnoma, ko so začeli v Rožni dolini graditi prve večje enodružinske stanovanjske hiše in vile; ta del naselja je imel značilnosti vrtnega mesta in se je razvijal ločeno od starega jedra, kjer so prevladovale pritlične hiše.

3. Čas po drugi svetovni vojni, ko se je pričel nagel razvoj naselja. Prvotno pritlične hiše so nadgradili, podrli ali pa le obnovili. Uredili so kopalnice in stranišča. Asfaltirali so ceste. Nekdanje večje enodružinske hiše so postale večstanovanjske. Tudi zemljišča, na katerih so nekdanje stale le posamične stavbe, so postala večlastniška. Sezidali so nekaj javnih stavb, med njimi tudi študentsko naselje, vrtec, Lesarsko in Biotehnično fakulteto.

Povojni čas ni pustil sledi le v arhitekturi. Spremenilo se je tudi družabno življenje in medsebojni odnosi. Zaradi velikega števila priseljencev se sosedje pogosto ne poznajo. Vsakdanje življenje večine Rožnodolcev je povezano s središčem mesta, kjer so zaposleni in preživijo večji del dneva. O kašnem resnejšem organiziranem kulturnem in družabnem življenju v Rožni dolini danes ne moremo govoriti. Predvsem pred prvo svetovno vojno je življenje večine Rožnodolcev potekalo v Rožni dolini oziroma na Viču, kjer so bili tudi zaposleni. V središču Ljubljane so šli le po večjih nakupih.

Številne spremembe je prinesel čas v življenje Rožnodolcev. Na nekatere od njih sem opozorila že v besedilu. Še več pa jih je ostalo tudi neobdelanih. Starejši Rožnodolci nostalgичno govorijo o nekdanji Rožni dolini, mladi pa jo imajo radi takšno, kakršna je, saj je del časa, v katerem živijo.

⁹ Vič je v listinah omenjen že leta 1339, 1414 in 1431 z imenoma Weyze in Weycz. Valvasor omenja Vič in piše, da sta bila tu dober mlin in lep dvorec, ki je bil takrat last Gainzla.

¹⁰ Sprva je bilo naselje zelo skromno, o čemer priča tudi podatek, da je leta 1877 pogorela skoraj vsa vas Vič, saj so bile hiše večinoma lesene in krite s slamo.

¹¹ Glej poglavje Prvi prebivalci.

¹² Glej poglavje Olepševalno društvo.

VIRI IN LITERATURA

- BABNIK, Jože b.n.l.: Rožna dolina - medena dolina. Tipkopolis hrani Jože Babnik.
- FISTER, Peter 1986: Umetnost stavbarstva na Slovenskem. Cankarjeva založba. Ljubljana.
- JANEŽ, Stanko 1993: Slovstveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji. Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. Ljubljana.
- KNJIGE posestnikov. Župnijski arhiv viške cerkve.
- KONCESIJA za opravljanje obrtne dejavnosti, z dne 18. januarja 1936, podeljena Agici Čad, gostilničarki v Rožni dolini. Mestno poglavarstvo Ljubljana, II/1, št. 62210/1935. Hranijo v družinskem arhivu.
- KOROŠEC, Branko 1991: Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- KUHARSKI recepti. Rokopis. Hranijo v družinskem arhivu družine Battelino.
- KUPNA pogodba, sklenjena med Jero in Heleno Selanter Jožefom Čad. Opr. št. 7729. Hranijo v družinskem arhivu.
- OVSEC, Damjan 1982: Tivoli: iz zgodovine in življenja mestnega parka. V: Arhitektov bilten 60/61, str. 11-23.
- ROŽNA dolina: nastanek in razvoj. Raziskovalna naloga zgodovinskega krožka Osnovne šole Marjan Novak - Jovo v Ljubljani. Tipkopolis, neobjavljeno gradivo. Ljubljana 1988.
- ROVAN JUSTIN, Franka b.n.l.a: Iz stare Rožne doline. Tipkopolis.
- ROVAN JUSTIN, Franka b.n.l.b: Sredi Rožne doline stoji kapelica. Tipkopolis.
- SKETELJ, Polona b.n.l.: Spomini Eme Sketelj, rojene Battelino (zapisala Polona Sketelj po pripovedovanju). Tipkopolis. Hranijo Polona Sketelj.
- SKETELJ, Polona 1996: Rožna dolina. 100 let. Veterani. Ljubljana.
- STAREJŠA ljubljanska industrija. Razstava Zgodovinskega arhiva. V Arkadah od 14. do 26. decembra 1973. Zgodovinski arhiv. Ljubljana 1973.
- VAHEN, Damjan b.n.l.: Ljubljana: zgodovinski oris. Založba Naši obrazi. Ljubljana.
- VALENČIČ, Vlado 1989: Zgodovina ljubljanskih uličnih imen. Partizanska knjiga. Zgodovinski arhiv Ljubljana. Gradiva in razprave 9. Ljubljana.
- VATOVEC, Fran 1958: Rožna dolina: ob 60-letnici Rožne doline in 55-letnici Olepševalnega odbora. Olepševalno društvo Rožna dolina. Ljubljana.
- ZGODOVINA Ljubljane. Prispevki za monografijo. Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane. 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani. V: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Zgodovinsko društvo. Ljubljana 1984.

Summary

ROŽNA DOLINA - FROM A RURAL SUBURB TO AN URBAN SETTLEMENT

Polona Sketelj

Rožna dolina is a settlement of mostly individually-owned houses on the northernmost tip of Ljubljana. It originated between railroad tracks and Večna pot and spreads on the other side of the latter to the top of Rožnik. Strelišče, Rožnik with its church, Podrožnik, former Kolmanov grič, Nova vas and the former Stan in dom colony on the right bank of the Glinščica are incorporated into it as well. While it mainly represented a transitional area between its agrarian and urban environment before World War II, this area is now populated by upper middle class Ljubljana residents.

Rožna dolina was built after the earthquake of 1895. Workers of the Slovene Workers' Building Society (Slovensko delovsko stavbno društvo) founded by Krek and Žitnik bought inexpensive marshy land between railroad tracks and Večna pot in Rožna dolina. The land in the center of Ljubljana was too expensive for them, but the land in Rožna dolina was accessible with the help of the newly-founded Building Society loans. The new settlement was part of the Vič municipality at that time. Its first residents were workers employed in Ljubljana's Tobacco Factory, post-office employees, lesser civil servants, pensioners, policemen, tradespeople and railway workers.

The second era of the Rožna dolina development was the time between World War I and II. As a result of a severe housing shortage in Ljubljana it began to grow rapidly. This population growth was especially obvious in suburbs such as Rožna dolina. This was the time of great demand for land under the Rožnik hill. This was when Rožna dolina split in two outwardly totally separate parts. Employees of the Ljubljana Tobacco Factory settled in the area between the railroad tracks, Škrabčeva and Žitnikova ulica (today it is named Cesta I) and the Glinščica river, while the more affluent built their homes along Večna pot and in the area between the railroad tracks, Škrabčeva and Večna pot roughly to Žitnikova cesta. The size of each plot of land in Rožna dolina depended upon its owner's social status. During the first period of settlement of richer residents their plots could be as large as 1600 m². These were later divided into smaller ones. Burghers characteristically built their houses away from streets, while the houses of workers were built on the edge of the plot by the street because their plots were smaller and space had to be used rationally. In some areas workers' houses were even built adjacently.

Samo Klemenčič

CHICAŠKI DUHOVI V LJUBLJANI

Uporabnost oz. neuporabnost konceptov in teorij chicaške šole iz "klasične dobe urbane sociologije" pri sodobnem raziskovanju mestnega življenja na primeru preučevanja sprememb v novem okolju v okviru "Projekta Kotnikova"¹

Tako kot seminarska naloga, katere osnovni namen je izpostavljen že v nekoliko daljšem podnaslovu, ima tudi članek obliko trilogije. Prvi del je namenjen predstavitvi teoretskih dosežkov chicaške šole, v drugem sledi predstavitev poteka in rezultatov terenske raziskave, ki sem jo izvedel v pomladnih in poletnih mesecih leta 1995 v okviru "Projekta Kotnikova", tretji del pa kaže poskus sinteze prvih dveh sklopov, saj skuša povezati teoretska izhodišča (s poudarkom na chicaški šoli) s konkretnimi terenskimi raziskavami (na omenjenem primeru).

V idealnem primeru bi tovrstno početje lahko smatrali za eksperiment. Prvi del bi predstavljal izpostavitev hipoteze. V drugem bi bila navedena "empirična dejstva". V tretjem delu bi bila prvotna hipoteza potrjena ali pa zavržena.

KAJ PONUJA CHICAŠKA ŠOLA?

Prvo vprašanje, ki si ga je potrebno zastaviti, se glasi: čemu sploh posvečati toliko pozornosti teorijam in idejam, starim več kot pol stoletja? Razloga, ki opravičujeta tovrstno početje, sta vsaj dva. Prvi je vpogled v zgodovino raziskovanja mest in sledenje razvoju urbane sociološke misli. Drugi razlog pa je pretres metodoloških in teoretičnih izhodišč obravnavane šole ter preučitev njihove uporabnosti za današnji čas.

Seveda bi bilo nadvse primerno in poučno seznaniti se z razvojem urbane sociologije po obdobju "klasične dobe urbane sociologije" (tj. v prvih štirih desetletjih tega stoletja),

vendar bi to predstavljalo preobširno zastavljeno in težko izvedljivo delo v okviru seminarske naloge. Enako velja tudi za predstavitev dosedanjih raziskav mest v slovenskem prostoru, kar pa bi tudi presehalo okvire seminarske naloge. Chicaška šola urbane sociologije predstavlja prvo institucionalizirano in sistematično šolo, ki se je v prvi vrsti ukvarjala s poglobljenim preučevanjem življenja v mestnem okolju.²

Sam izraz "chicaška šola" se nanaša na sociološko tradicijo, povezano s chicaško univerzo v prvih štirih desetletjih našega stoletja. V ameriški sociologiji je ta šola prevladovala v tem celotnem obdobju. V Chicagu je bil ustanovljen prvi oddelek za sociologijo (leta 1892 ga je ustanovil Albion Small) in z njim se je pojavil prvi opaznejši sociološki časopis, *American Journal of Sociology* (1895), ustanovljena je bila *American Sociological Association* (1905), izšel je prvi pomembnejši učbenik za študente, Roberta Parka in Ernesta Burgessa *Introduction to the Science of Sociology* (1921), izdali pa so tudi številne monografije (prim. Marshall 1994: 51-52).

Razlogi nastanka in vplivi na kasnejšo usmerjenost chicaške šole so bili različni.³ Ti vplivi se zrcalijo tudi v dveh osrednjih konceptih chicaške urbane sociologije - urbani ekologiji in urbanem planiranju. Številni avtorji (v nalogi so nekoliko nadrobneje predstavljeni najpomembnejši trije: Robert Park, Ernest Burgess in Louis Wirth) so svoja videnja teh konceptov podajali v mnogih empiričnih in teoretskih delih, ki so bistveno vplivala na razvoj urbanih raziskav in so aktualna še danes.

Urbana ekologija in urbano planiranje izhajata iz pozitivistično-biologističnih naziranj.⁴ Urbana ekologija predstavlja samo jedro t. i. humane ekologije (*human ecology*), ki se je razvila v okviru širše "ekološke teorije", kar je splošno ime za vrsto poskusov uporabe prostorskih karakteristik

¹ Pričujoči prispevek je zgoščen povzetek seminarske naloge pri predmetu *Etnologija Evrope*, ki jo je avtor predstavil na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo 27. 05. 1997, na določenih mestih pa predstavlja dodatno razmišljanje o izpostavljeni problematiki.

² Niti najmanjšega namena nimam dolgoveziti (in dolgočasiti) z (zame nesmiselnimi) vprašanji o tem, kakšna je razlika med urbano etnologijo, urbano sociologijo, urbano antropologijo, urbano zgodovino ipd. Zato tudi ne mislim podrobneje opravičevati izbire chicaške šole urbane sociologije v seminarski nalogi na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Pomembno mi je le raziskovalno delo in njegovi rezultati, popolnega ignoriranja vredne pa se mi zdijo etikete, ki stojijo pred posameznimi deli oz. raziskovalci.

³ Ognjen Čaldarevič (1985) je razloge grobo razdelil na objektivne, subjektivne, urbano krizo in filozofske razloge, vplive pa na nemške, organicistične, simbolno-interakcionistične in pragmatistične.

⁴ Celotna chicaška šola urbane sociologije je bila pod močno opaznim biologističnim vplivom, kar lepo ponazarja naslednji odlomek: "Borba za preživetje je nujna za obstoj družbe. Kompeticija, segregacija in akomodacija služijo za ohranjanje socialne distance, fiksiranje statusa, ohranjanje neodvisnosti posameznikov v družbenih odnosih /.../ Proces kompeticije, segregacije in akomodacije je mogoče primerjati z istim procesom pri živalskih in rastlinskih skupnostih. Vas, mestece, mesto ali državo je mogoče preučevati z vidika adaptacije, borbe za existenco in preživetje njegovih individualnih članov v okolici, ki jo je ustvarila skupnost kot celota." (Robert Park in Ernst Burgess, *Introduction to the Science of Sociology*, 1921, str. 165-166; citirano po: Čaldarevič 1985: 39.) Temeljni štirje elementi, ki tvorijo konceptualni okvir za analizo družbe, so torej kompeticija, konflikt, akomodacija in asimilacija.

kot razlagalnih teorij. Na sledi preučevanja mesta kot neodvisne spremenljivke so namreč chicaški sociologi poskušali razviti niz teorij o strukturi mesta kot relativno diferencirani skupnosti, ki ima svoje zakonitosti razvoja in avtonomne tokove sprememb. Tu je bila humana ekologija v izhodišču razvoja različnih raziskav in teorij klasične sociologije mesta. Ta poddisciplina je nastala po analogiji z biološko ekologijo: humana ekologija se torej ukvarja s preučevanjem človeka in njegove okolice v najširšem smislu, tako kot se klasična (biološka) ekologija ukvarja s preučevanjem odnosov med rastlinskim oz. živalskim svetom in njegovo okolico. Povedano z besedami Charlesa Abramsa (v delu *The Language of Cities: A Glossary of Terms*, 1971):

"Pri humani ekologiji /.../ gre za preučevanje prostorske distribucije ljudi, skupin in institucij, odnosov med njimi; sprememb, do katerih prihaja skozi distribucijo prek procesa adaptacije, kompeticije in prilagajanja." (Cit. po Čaldarović 1985: 14)

"Urbana ekologija ...torej pri razlagi prostorske distribucije pri urbanih populacijah aplicira koncepte, izvedene iz bioloških znanosti. Prostorska distribucija naj bi izhajala iz biotične kompeticije človeških skupin za teritorialne prednosti, vsako od teh skupin pa tvori socialna baza, npr. skupna razredna pozicija ali etničnost. Skupine naseljujejo distinktivna naravna območja⁵ ali sosedstva. Burgessova koncentrično-zonalna teorija je ekološka reprezentacija tega urbanega sistema. Ekološki koncepti invazije, dominacije in sukcesije opisujejo stopnje spremembe ob relokaciji skupin zaradi kompetitivnih pritiskov. Vendar bi neobvladana biotična kompeticija onemogočila družbeni red, zato druga plast družbene organizacije (tj. 'kultura') prekriva in omejuje teritorialno kompeticijo. Ta organizacija vključuje komunikacijo, konsenz in kooperacijo, ki se nahajajo tako v naravnih območjih, ki jih naseljujejo družbeno homogene skupine, kot tudi v po vsem mestu razširjenih mehanizmih integracije, npr. množični kulturi, medijih in urbani politiki." (Marshall 1994: 547)

Razvoj humane ekologije je postopoma pripeljal do neodvisnega raziskovanja prostorskih značilnosti kot odločilnih elementov in do teorije o prostoru kot vzročnem elementu določenih oblik družbenega vedenja. Implicitna predpostavka mnogih socioloških raziskav v Chicagu je bila, da prostorska okolica (*environment*) stimulatивно ali nestimulatивно deluje na posameznika. Logični sklep takšnega nazarja je seveda bil, da se bo posameznikovo vedenje spremenilo na bolje, če ga premestimo iz "nezdrave" v "zdravo" okolico (ali narobe). Pri tem naj bi pomembno vlogo igralo urbano planiranje. Louis Wirth, ki je del svojega opusa posvetil temu vidiku, je urbano planiranje videl kot racionalno sredstvo kontrole (predvsem urbane rasti). Takšna usmerjenost v urbano planiranje je postopoma pripeljala do utopične vere v to, da je s planiranjem mogoče zadovoljivo in temeljito rešiti družbene probleme. Z besedami Čaldarovića:

"Od nekega humanistično izraženega interesa, čudenja in motivacije v zvezi s človekom v velikih aglomeracijah je postopoma prišlo do racionalizirane predstave o tem, da je svet mogoče izboljšati z racionalnim planiranjem." (Čaldarović 1985: 39)

Poseben pomen pri razvoju raziskovanja mest in mestnega življenja ima esej Louisa Wirtha *Urbanism as a Way of Life* (1938), ki je eno od največkrat citiranih (pa tudi kritiziranih) besedil urbane sociologije. V tem delu Wirth operira s pojmom urbanosti kot osrednjim pojmom skozi tri elemente: glede na številčnost populacije, gostoto naseljenosti in heterogenost prebivalstva. Po Wirthu bi za sociološke namene mesto lahko definirali kot relativno veliko, gosto in permanentno naselitev družbeno heterogenih posameznikov.⁶

Osrednji problem sociologije mesta je v odkrivanju oblik družbene akcije in organizacije, ki se praviloma pojavljajo v relativno permanentnih, kompaktnih naseljih z velikim številom heterogenih posameznikov. Na podlagi opazovanja in raziskovanja je mogoče formulirati veliko socioloških ugotovitev, ki se nanašajo na odnose med številom populacije, gostoto naseljenosti in heterogenostjo prebivalstva ter skupinskega življenja. Na podlagi treh spremenljivk (števila, gostote poselitve in stopnje heterogenosti) urbane populacije je mogoče razložiti značilnosti urbanega življenja ter utemeljiti razlike med mesti različnih velikosti in tipov (Wirth 1964).

PREUČEVANJE SPREMOMB V NOvem OKOLJU V OKVIRU "PROJEKTA KOTNIKOVA"

"Projekt Kotnikova", ki je dobil ime po eni od ljubljanskih ulic, kjer so potekale naše raziskave, je bil del seminarja pri predmetu Etnologija Evrope v študijskem letu 1994/95. Njegov namen je bil v preučitvi različnih vidikov bivanja v mestnih naseljih, kar spada v domeno t. i. urbane etnologije. Vsak od študentov, ki so bili vključeni v ta projekt, si je izbral določeno temo iz širokega spektra vsakdanjega življenja ter se ob prebiranju strokovne literature odločil za metode in način dela. Sam sem se namenil raziskati vsakovrstne spremembe, s katerimi se soočajo posamezniki oz. družine ob spremembi bivalnega okolja. Z drugimi besedami: zanimalo me je, kaj vse se v človekovem življenju spremeni po vselitvi v drugo stanovanje.⁷

V raziskavo je bilo zajeto novo stanovanjsko naselje, ki ga oklepajo Kotnikova, Slomškova in Metelkova ulica. Nahaja se skoraj v centru mesta in v neposredni bližini železniške postaje. Glede na enotno arhitekturno zasnovo, čas izgradnje in dokaj enovito socialno strukturo stanovalcev naselje označuje precejšnja mera homogenosti.

Naselje je bilo zgrajeno nekaj let (približno tri) pred našo raziskavo.⁸ Na splošno je v tem naselju lastniških stanovanj dokaj malo. Veliko teh stanovanj je v lasti Republike

5 Izraz naravno območje ("natural area") uporabljamo za označitev območja, ki ga naseljuje populacija s "skupnim družbenim poreklom, poklicom, interesi ali drugimi razločevalnimi kulturnimi značilnostmi" (Marshall 1994: 348).

6 Dobra definicija urbanosti pa ne sme le iskati karakteristik, ki so skupne vsem mestom, ampak se mora prav tako posvečati tudi variacijam: trgovsko, ribiško, univerzitetno, satelitsko, glavno, rastoče, umirajoče... mesto.

7 V tem konkretnem primeru gre za nova stanovanja v novem naselju sredi glavnega mesta, kjer cene stanovanj spadajo med najvišje v Ljubljani ter s tem tudi v Sloveniji.

8 Izbira teme za seminarsko nalogo (tj. spremembe v novem okolju) je bila možna prav zaradi novosti naselja, saj so se vsi stanovalci uselili šele "pred kratkim" in tako tudi pred kratkim doživeli spremembe.

Slovenije, ki jih oddaja kot neprofitna stanovanja nekaterim svojim uslužbencem. Naj omenim, da v obravnavanem naselju stanuje kar nekaj slovenskih ministrov in poslancev. V štirih blokkih je okoli 80 stanovanj, namenjenih visokim državnim funkcionarjem med njihovim mandatom. Večino teh stanovanj zasedajo posamezniki, ki se pogosto, predvsem ob koncu tedna, vozijo v druge kraje po Sloveniji k svojim družinam.⁹ Dvajset stanovanj je RS dala v upravljanje univerzi: deset (neopremljenih) za domače in deset (opremljenih) za tuje profesorje - slednja so v dobršni meri (še) prazna, kar univerzi povzroča (nepotrebne) stroške.¹⁰

Bloki v naselju so pet- oz. šestnadstropni. Del blokov v pravokotni obliki oklepa notranje dvorišče, v katerem se nahaja zelenica in peskovnik. V pritličnih prostorih naselja so različne trgovine, bifeji, pisarne itd. Nekatera stanovanja imajo balkon, druga ne.¹¹ Vsa stopnišča imajo domofon; brez ključa ali elektronskega signala vstop v stopnišče ni mogoč (pri nekaterih stopniščih na enak način ni mogoč celo izstop). Stanovanjem pripadajo tudi posebni, majhni kletni prostori, drugače pa se pod naseljem nahajajo garaže z vhodnimi vrati na daljinsko upravljanje.¹² Stanovanja so različno velika; za vsa je značilno, da kuhinja in dnevna soba nista ločeni (kar večina stanovalcev dojema kot pomanjkljivost). Za plačevanje stroškov za elektriko, ogrevanje, hišnika, garažo, odvoz smeti in drugo skrbi privatno stanovanjsko podjetje Paté.

V raziskavi sem z intervjuji in anketami zajel deset stanovanj oz. gospodinjstev. Šest stanovanj je med njimi je bilo trisobnih (tri z balkonom in tri brez), eno dvesobno (brez balkona), dve garsonjeri (ena z balkonom in ena brez) ter eno šestsobno z balkonom (ki pravzaprav predstavlja dve združeni trisobni stanovanji). Štiri stanovanja so bila lastniška, šest najemniških.

V vseh gospodinjstvih skupaj se je nahajalo 26 ljudi (12 oseb moškega ter 14 oseb ženskega spola). Povprečno število oseb na gospodinjstvo je bilo 2,6. Povprečna starost oseb je bila 30,5 let. Zanimivo je, da so imele vse odrasle osebe, ki so že končale proces izobraževanja (razen ene) vsaj višješolsko izobrazbo (za eno osebo podatkov o izobrazbi ni); devet oseb je imelo visoko izobrazbo, štiri višjo, ena srednjo, za eno nisem dobil podatka. Pri poklicih so prevladovali ekonomisti (kar štiri od skupno petnajstih oseb).

Velika večina tistih, ki jih je zajela raziskava, je pred vselitvijo v stanovanje na Kotnikovi oz. Slomškovi ulici živela v drugih predelih Ljubljane. Le ena družina je pred tem živela v drugem slovenskem mestu, ena oseba je živela na podeželju, ena družina pa v tujini.¹³

Spremembe v novem okolju so sogovorniki često povezovali s prednostmi in pomanjkljivostmi bivanja v obravnavanem okolju. Prednosti nudita predvsem novogradnja ter ugodna lokacija naselja. Na prvo se vežejo prostornost,

komfortnost, velikost, svetlost in čistoča stanovanja oz. bloka, na drugo pa bližina centra mesta ter številnih pomembnih objektov in ustanov (vrtec, šola služba, kinodvorane, gledališča...) in dobre prometne povezave. Te prednosti so navajali bolj ali manj vsi sogovorniki. Redkeje oz. ponekod samo v enem primeru so navajali prednosti, kot so npr. kabelska televizija, prostorska povezanost kuhinje in dnevne sobe, dobra izolacija, hišnik, ki skrbi za vzdrževanje objektov in ga lahko pokličeš po pagerju, samo tri stanovanja v nadstropju, dvigalo, klet, igrišče in peskovnik v atriju, razmeroma mirna soseska, bližina staršev, bližina cerkve...

(Zlasti) pri redkeje navajanih prednostih je potrebno upoštevati posamezne situacije ter želje in potrebe različnih družin oz. posameznikov. Kabelska televizija se mogoče zdi prednost nekemu, ki dosti časa preživi pred televizijo (npr. osamljeni upokojenki) ali nekemu, ki v prejšnjem stanovanju oz. hiši kabelske televizije ni imel - kdor jo je imel že prej, se mu je morebiti sploh ne zdi vredno omenjati kot prednost. Prostorska povezanost kuhinje in dnevne sobe se je zdela ugodna le eni družini z majhnima otrokoma, saj je mati menila, da so tako otroci bolj na očeh in da je komunikacija z njimi na ta način lažja (drugače so bolj ali manj vsi informatorji navajali to prostorsko značilnost kot pomanjkljivost). Prav tako je prednost v atrijskem igrišču in peskovniku ter bližini staršev videla družina z otroki, saj se otroci lahko igrajo v neposredni bližini doma in so pod nadzorom, pri vzgoji in pomoči pa sodelujejo tudi njihovi stari starši; družine oz. posamezniki brez otrok bržkone teh prednosti ne vidijo. Bližina cerkve se je zdela pomembna prednost dvema vernima upokojenkama - nevernim ljudem seveda to ni nikakršna prednost; prav tako se verjetno bližina cerkve ne zdi pomembna prednost mladim vernim ljudem, ki lahko prehodijo daljše razdalje oz. imajo avtomobile in se lahko zapeljejo k maši.

Tudi glede določenih pomanjkljivosti bivanja v obravnavanem naselju so si bili pripovedovalci dokaj enotni. Vrstile so se izjave kot na primer: "Prostorske rešitve so razmeroma slabo posrečene," "Nismo zadovoljni z arhitektom," "Ni mi všeč urbanistična zasnova soseske ter sama zunanja arhitektura novih zgradb" ipd. V tem smislu so najpogosteje navajali že omenjeno prostorsko povezanost kuhinje in dnevne sobe ter preozek in v veliki meri neuporaben balkon - tisti, seveda, ki balkon imajo.¹⁴ Redkeje kot arhitekturne pomanjkljivosti so bili omenjeni slab razgled, kopalnica brez okna, prezračevanje iz kuhinjske nape v kopalnico, hladno oz. dolgočasno stopnišče, pomanjkanje odtoka v atriju (zaradi česar voda zastaja) itd. Mati dveh majhnih otrok je tudi menila, da so bili za otroke precej nevarni navznoter obrnjeni nosilci na balkonu (dokler jih ni njen mož odžagal).

Glede pomanjkljivosti, povezanih z blokom in naseljem so imeli sogovorniki zelo podobna mnenja še o štirih

⁹ Po pričevanju ene od sogovornic je ok. 60 od teh 80 stanovanj "napolnjenih s samci, od katerih soseska nima nič."

¹⁰ Univerza za ta stanovanja od profesorjev pobira profitne najemnine - ki so sicer še vedno dosti nižje od realnih najemnin v Ljubljani, čeprav sama plačuje RS le neprofitno najemnino.

¹¹ Tisti stanovalci, ki balkon imajo, večinoma trdijo, da je precej neuporaben, saj je zelo ozek in dolg: 6 x 0,8 m.

¹² Sprva je vhod v garažne prostore menda zapirala le zapornica. Ko so se ljudje začeli pritoževati nad "klateži", "pijanci", "narkomani", ki so se tam zadrževali, so vgradili posebna vrata na daljinsko upravljanje. Prav tako se stanovalci še vedno pritožujejo nad "nezaželenimi obiskovalci" atrija.

¹³ V zadnjem primeru gre za petčlansko italijansko družino direktorja nekega podjetja, ki je pred tem 17 let preživela v Afriki: v Kentiji, Ugandi...

¹⁴ Balkon zato ponekod uporabljajo za skladiščenje "stare šare"; v eni od družin ga otroka uporabljata za igro; v enem primeru ga upokojena bančna uslužbenka uporablja za gojenje rož; v nekaterih primerih pa stanovalci sploh ne vedo, kaj bi z njim počeli.

stvarih. Najprej velja omeniti, da vhodna vrata nimajo kljuka na notranji strani in da je za izhod potreben ključ oz. ponekod zadostuje elektronski signal iz stanovanja. To je precej nepraktično (saj je npr. potrebno obiske ob odhodu pospremiti do vhodnih vrat v stopnišče in jim jih odkleniti), lahko pa je celo nevarno (npr. v primeru požara človeka lahko zagrabi panika in ob begu pozabi vzeti ključ od vhodnih vrat v stopnišče in zato ne more zapustiti gorečega bloka). Kot pomanjkljivost ali - bolje rečeno - neprijetnost so bolj ali manj vsi sogovorniki navajali, da se v atriju in v bližini zadržujejo klošarji, pijanci, razposajena mladina, narkomani (ki tudi urinirajo, bruhaajo in puščajo smeti). Nekateri so kot vzroke za tovrstno stanje omenjali "klošarski" bife Ježek na vogalu Kotnikove 23 (nasproti "uglajenega" bara Harlekin na vogalu Kotnikove 20 v obravnavanem naselju), kjer naj bi ti ljudje popivali. Drugi, čeprav redkejši, so menili, da svoje prispeva tudi bližina *skvota* na Metelkovi; tretji so spet trdili, da je verjetno kriv *market* v obravnavanem naselju, ki je odprt do 22^h zvečer in kjer ti ljudje kupujejo ceneno alkoholno pijačo, ko so ostale trgovine v bližini že zaprte. Često izpostavljen problem je bil izredno dobra akustika v naselju - zaradi česar naj bi zelo dobro slišali moteč hrup z ulice (kar je delno povezano tudi s prej omenjenimi "nezaželenimi gosti"). Prav tako se večina sogovornikov strinja, da je v naselju premalo zelenja. Redkeje navajane pomanjkljivosti pa so bile še pokajoče stene, izoliranost od sosedov, slabo založene trgovine (predvsem primanjkuje sadja in zelenjave), veliko stoječega prometa, nekaj še zaprtih lokalov (ta del naselja naj bi bi tudi zanemarjen), dokaj prometne (in za otroke neprimerne) ceste itn.

Tudi pri redkeje navajanih pomanjkljivostih (tako kot pri prej omenjenih prednostih) je potrebno upoštevati posamezne situacije ter želje in potrebe različnih družin oz. posameznikov. Pri tem imajo velik pomen razmere (okolje), v katerih so sogovorniki živeli pred vselitvijo v obravnavano okolje. Ker jih je večina pred tem živela v manjših in starejših stanovanjih ali pri sorodnikih (zlasti starših), so kot pomembno prednost zelo cenili novost, prostornost, komfortnost, svetlost stanovanja. Prometne in za otroke neprimerne ceste je kot pomanjkljivost navedla mati dveh majhnih otrok. Nad izoliranostjo od sosedov se je pritoževala 74-letna upokojena zdravstvena delavka, ki je sosedske odnose v prejšnjem okolju označila za "dobre", za sosedske odnose v novem okolju pa je v anketi obkrožila: "Jih (skoraj) ni". Seveda se (vsaj rahlo) razlikujejo tudi posamezna stanovanja oz. bloki, zato absolutne posplošitve za celotno naselje niso mogoče.

Na splošno so se bolj ali manj vsi sogovorniki strinjali, da je preselitev za njih predstavljala spremembo na boljše. Skoraj vsi so navedli, da nameravajo v stanovanju ostati, če bo to le mogoče (npr. zaradi službe ipd). Le pri študentskem paru je ona napisala, da v tem stanovanju ne namerava ostati (ker želi živeti sama), medtem ko je on rekel, da še ne ve. Prav tako je bila glede prihodnosti negotova upokojena zdravstvena delavka, zagotovo pa v sedanjem stanovanju ne namerava ostati šestčlanska italijanska družina (kar je seveda razumljivo).

Zanimivo je, da so se ponekod odgovori na ista vprašanja znatno razlikovali celo znotraj družine. To vsekakor kaže, kako različno lahko iste situacije in njihove spremembe dojemajo celo posamezniki, ki drugače živijo v dokaj tesni povezanosti in soodvisnosti. Hkrati se v tem zrcali potreba po dodatnem preverjanju izjav sogovornikov in sogovornic (npr. z istimi oz. podobnimi vprašanji, zastavljenimi na drugačen način). Prav tako je potrebno omeniti težave pri

interpretaciji in analizi tovrstnega gradiva ter neizogibnost delne subjektivnosti oz. nezmožnost popolne objektivnosti v raziskovalčevem pristopu.

KDO SE SPLOH ŠE BOJI DUHOV?

Kako bi torej lahko povezali več kot pol stoletja stare koncepte in teorije chicaške urbane sociologije s sodobno raziskavo življenja v ljubljanskem naselju? Ali je iskanje vzporednic pri dveh tako časovno kot prostorsko zelo oddaljenih stvareh sploh smiselno? Ali je največ, kar se lahko iz tega izcimi, prisiljeni eklekticism?

Teoretska podlaga je na terenu lahko v pomoč le pri izbiri metod dela. Še tako dobro in natančno poznavanje najpomembnejših besedil urbane sociologije/etnologije raziskovalcu ne zagotavlja, da ga bodo pripovedovalci sprejeli medse in mu posredovali podatke, ki ga zanimajo. Pri tem igra največjo vlogo njegov značaj - komunikativnost, odprtost, intuicija, energičnost, pogosto je pomemben tudi humor. Tega pa se ni mogoče naučiti iz knjig.

Teoretska osmislitev je pomembnejša pri analizi in interpretaciji podatkov. Pri tem seveda obstaja nevarnost podzavestnega "prikrajanja" rezultatov raziskave v skladu z zastopano teorijo. Ta nevarnost se lahko pojavi že na terenu, če raziskovalec "vidi, kar želi videti" in "sliši, kar želi slišati". Še pogostejša so tovrstna izkrivljanja pri končnih predstavitvah rezultatov, ko raziskovalec očrtuje neka pravila, tipičnosti, značilnosti ipd. Po mojem mnenju je celo mogoče ena in ista dejstva oz. pojave interpretirati celo na toliko različnih načinov, da ustrezajo (skoraj) vsaki teoriji.

In kako je mogoče rezultate raziskovanja sprememb v novem okolju v okviru "Projekta Kotnikova" tolmačiti skozi diskurz urbane sociologije chicaške šole? Vprašanje lahko tudi obrnemo: ali nam konkretni rezultati raziskovanja določenega vidika mestnega življenja lahko pomagajo razumeti (ne ravno enostavno in v preprostem jeziku podane) urbano-sociološke teorije, kot nam jih ponuja chicaška šola?

V terminologiji chicaške šole bi raziskovano ljubljansko naselje po vsej verjetnosti lahko označili za "naravno območje", ki ga (po že omenjeni definiciji oxfordskega sociološkega slovarja) naseljuje populacija, ki ima "skupno družbeno poreklo, poklic, interese ali druge razločevalne kulturne značilnosti." Čeprav močno dvomim v posploševanje "razločevalnih kulturnih značilnosti" na celotno populacijo, bi bilo v primeru pričujoče raziskave vendarle mogoče izpostaviti določene kulturne elemente, ki se zdijo močno prisotni v obravnavanem "naravnem območju."

Nedvomno velja na tem mestu poudariti dokaj visok družbeni ugled, ki ga imajo številni posamezniki, ki naseljujejo to "naravno območje". Ne smemo namreč pozabiti, da gre za najvišje državne uslužbenke (npr. ministre in poslance), univerzitetne profesorje, tuje veleposlanike itd. Njihov družbeni ugled ima v tem primeru precej malo opraviti s socialnim poreklom, zato pa toliko bolj z izobrazbo, poklicem in zaposlitvijo. Opazili smo že, da je raven izobrazbe pri danem vzorcu zelo visoka, službe pa nadpovprečno dobro plačane.

Pojem "biotične kompeticije" bi v našem primeru lahko povezali z družbenim ugledom kot posledico izobrazbe, poklica in zaposlitve. Po vsej verjetnosti se vsi strinjamo, da visoka mesta v državnem aparatu, na univerzi, v dobrostoječih in uveljavljenih podjetjih itn. terjajo veliko količino in intenzivnost rivalstva med posamezniki, ki stremijo k

tovrstnim ciljem. Prav tako bi lahko rekli, da "biotična kompeticija" poteka na čisto konkretnem, prostorskem nivoju: zidava novega naselja (in podrtje starega) je posledica zmage ene populacije z dokaj enotno "socialno bazo", katere jedro je družbeni ugled in vpliv, v "biotični kompeticiji" človeških skupin za teritorialne ugodnosti". "Relokacija" obravnava populacije je torej posledica predhodnih procesov "invazije", "dominacije" in "sukcesije".

Pri poskusu aplikacije Burgessove koncentrično-zonalne teorije v pričujoči nalogi bi najverjetneje ugotovili, da je novo naselje, ki ga oklepajo Kotnikova, Slomškova in Metelkova ulica, nastalo kot posledica teženj vsake cone, da bi se razširila na račun drugih. Po drugi strani bi kdo utegnil trditi, da je naselje premišljen proizvod "urbanega planiranja" kot "racionalnega sredstva kontrole, predvsem urbane rasti." Burgessova delitev con, ki so jo posnemali tudi številni kasnejši raziskovalci ameriških velemest, bi se na primeru Ljubljane seveda izkazala za nesmiselno. Vsekakor bi si bilo mogoče izmisliti posebno delitev za ljubljanski model. Recimo, da bi naše naselje spadalo v kategorijo "rezidenčna cona politično-gospodarske smetane" (vse po Čaldarović 1985).

Z malo domišljije bi naše naselje lahko dojemali tudi kot del mesta (se pravi Ljubljane) kot sociološkega laboratorija. Ob podrobnejši raziskavi načina življenja stanovalcev pred in po vselitvi v nova stanovanja bi lahko preverili ekološke trditve o medsebojnem delovanju okolice in posameznika - vplivu prostorskega na socialno in narobe. Idealno bi bilo, če bi lahko nekaj ljudi s socialnega dna (npr. z Rakove Jelše) preselili v sam družbeni vrh našega naselja in obratno ter opazovali spremembe. Tedaj bi lahko z dokajšnjo gotovostjo ugotovili veljavnost implicitne predpostavke, da se bo posameznikovo vedenje spremenilo na boljše oz. na slabše, če ga premestimo iz "nezdrave" v "zdravo" okolico in obratno.

Kaj pa "urbanost kot način življenja" v tem ljubljanskem naselju? Recimo, da bi bilo na podlagi podrobnejšega opazovanja in raziskovanja mogoče formulirati sociološke ugotovitve, ki bi se nanašale na odnose med številom, gostoto naseljenosti in heterogenostjo prebivalstva ter skupinskega življenja. Ali mi je v kratki raziskavi sprememb v novem okolju v okviru "Projekta Kotnikova" sploh uspelo nakazati možnosti za formulacijo tovrstnih socioloških ugotovitev, pa naj oceni bralec sam.

Pričujoči prispevek (tako kot tudi sama seminarska naloga) ne ponuja dokončnih, absolutnih rešitev in razlag. Nakazuje zgolj primer razmišljanja o uporabnosti starih konceptov in teorij za današnji čas. Če bi se to izkazalo za popolnoma nesmiselno in neplodno početje, zakaj bi sploh trtili čas z novimi idejami in predlogi, ko pa bi le-ti prej ali slej prav tako postali povsem neuporabni? Ali pa so družboslovne teorije le pokvarljiva "hrana", ki je zelookusna, dokler je sveža, in užitna samo, dokler ji ne poteče rok trajanja?

"Družbena dejstva" je mogoče razlagati z aparatom (skoraj) vsake teorije, če je tisti, ki jo uporablja, le dovolj spreten in iznajdljiv. Zato npr. chičaški duhovi lahko strašijo celo v Ljubljani. Vendar, kdo se sploh še boji duhov? Včasih se je z njimi prav zabavno poigrati.

LITERATURA:

- MARSHALL, Gordon (ur.) 1994: The Concise Oxford Dictionary of Sociology. Oxford University Press. Oxford.
- ČALDAROVIČ, Ognjen 1985: Urbana sociologija. Socijalna teorija i urbano pitanje. Globus. Zagreb.
- WIRTH, Louis 1964: On Cities and Social Life. (Abbot J. Reiss, Jr. (ur.)). University of Chicago Press. Chicago.

Priloga 1:

STRUKTURA STANOVANJ IN GOSPODINJSTEV (tabela)

Tabela prikazuje obiskana stanovanja glede na velikost, število sob, lastniško oz. najemniško razmerje stanovalcev ter ljudi, ki živijo v teh stanovanjih (število ljudi, spol, starost, izobrazba in poklic).

	STANOVANJE			GOSPODINJSTVO			
	velikost	število sob	last./naj.	spol	starost	izobrazba	poklic
1	85 m ²	3	naj.	M Ž	42 30	visoka višja	docent učiteljica
2	85 m ²	3	last.	Ž	65	višja	up. zdravst. delavka
3	100 m ²	3	naj.	M Ž	31 31	visoka visoka	pravnik nezap. psihologinja
				M Ž	5 3	- -	- -
4	100 m ²	3	naj.	M Ž Ž Ž	34 33 5 8 mes.	visoka visoka - -	ekonomist ekonomistka - -
5	85 m ²	3	naj.	M Ž	30 29	visoka visoka	ekonomist pravnica
6	35 m ²	garsonjera	last.	M Ž	25 24	srednja srednja	študent študentka
7	50 m ²	garsonjera	naj.	Ž	80	srednja	up. bančna uslužbenka
8	60 m ²	2	last.	Ž	74	višja	up. zdravst. delavka
9	100 m ²	3	last.	M Ž M M	45 43 17 13	višja visoka osnovna -	komercialist profesorica dijak učenec
10	185 m ²	6	naj.	M Ž M Ž M	46 45 17 14 11	visoka ? osnovna - -	ekonomist gospodinja dijak učenka učenec

Stanovanja 1, 2 in 5 so prav tako velika kot 3 in 4, le da nimajo balkona. Tudi stanovanje 6 je tako veliko kot 7 brez balkona. Stanovanja 8, 9 in 10 so brez balkona in se nahajajo na Slomškovi ulici, vsa druga stanovanja pa so na Kotnikovi ulici. Stanovanje 10 (v katerem stanuje tuja 5-članska družina) pravzaprav predstavlja dve združeni stanovanji, na kar kaže že njegova velikost; za to stanovanje se zgolj domneva, da je šestsobno. Velikost stanovanj je zaokrožena na najbližji kvadratni meter.

V stanovanjih 1 in 5 sta bili v času najinih obiskov gostiteljici vidno noseči in najbrž se je število ljudi v teh dveh gospodinjstvih kmalu povečalo. (Po preverjenih podatkih je stanovanje 1 pridobilo novega moškega člana.)

Priloga 2:

SPREMEMBE (ŠIRŠEGA) OKOLJA (tabela)

Tabela prikazuje spremembe širšega okolja glede na to, ali so ljudje, zajeti v raziskavo, pred vselitvijo v obravnavano naselje živeli v Ljubljani, v kakšnem drugem mestu, na podeželju (v vasi) ali v tujini. Stanovanja so razvrščena v istem zaporedju kot v tabeli v prilogi 1. Vsak X označuje eno osebo.

Sogovorniki so pred vselitvijo v sedanje stanovanje živeli:				
	V LJUBLJANI	V DRUGEM MESTU	NA PODEŽELJU	V TUJINI
1	X		X	
2	X			
3	XXXX			
4		XXX		
5	XX			
6	XX			
7	X			
8	X			
9	XXXX			
10				XXXXX

Par iz stanovanja 1 je pred vselitvijo na Kotnikovo živel ločeno; prav tako tudi para iz stanovanj 5 in 6. V družini iz stanovanja 4 se je kasneje (tj. po priselitvi) rodil še en otrok.

Priloga 3:

PREDNOSTI IN POMANJKLJIVOSTI BIVANJA V OBRAVNAVANEM OKOLJU (tabela)

Tabela prikazuje prednosti in pomanjkljivosti bivanja v obravnavanem naselju v odnosu do stanovanja, bloka, naselja ter širše okolice, kot so jih opisovali sogovorniki; nekatere so navajali pogosto, druge redkeje.

PREDNOSTI		
	Pogosto navajane prednosti	Redkeje navajane prednosti
<i>stanovanje</i>	- stanovanje je novo, prostorno, komfortno, svetlo;	- kabelska televizija; - dnevna soba in kuhinja nista ločeni (majhni otroci so bolj na očeh); - dobra izolacija;
<i>blok</i>	- novogradnja; - čistoča;	- hišnik skrbi za vzdrževanje (pokličesh ga lahko po pagerju); - samo tri stanovanja v nadstropju; - dvigalo; - klet;
<i>naselje</i>	- novogradnja;	- igrišče in peskovnik v atriju;
<i>širša okolica</i>	- bližina mestnega centra ter številnih pomembnih objektov in ustanov (vrtec, šola, služba, kinodvorane, gledališča, kolodvor...); - dobre prometne povezave;	- soseska je razmeroma mirna; - bližina staršev; - bližina cerkve;
POMANJKLJIVOSTI		
	Pogosto navajane pomanjkljivosti	Redkeje navajane pomanjkljivosti
<i>stanovanje</i>	- kuhinja ni ločena od dnevne sobe; - balkon je preozek in neuporaben;	- nosilci na balkonu so obmrjeni navznoter (kar je nevarno za otroke); - slab razgled; - stene pokajo; - kopalnica brez okna; - prezračevanje gre iz kuhinjske nape v kopalnico;
<i>blok</i>	- vhodna vrata nimajo kljuke na notranji strani (za izhod je potreben ključ oz. ponekod zadostuje elektronski signal iz stanovanja);	- hladno stopnišče; - dolgočasno stopnišče; - izoliranost od sosedov;
<i>naselje</i>	- v atriju in v bližini se zadržujejo klošarji, pijanci, narkomani (ki tudi bruhamo, urinirajo in puščajo smeti); - akustika (močno se slišijo glasovi z ulice); - premalo zelenja;	- v atriju ni odtoka (voda zastaja); - trgovine so slabe (predvsem primanjkuje sadja in zelenjave); - veliko stoječega prometa; - del lokalov je zaprt (ta del je tudi zancmarjen);
<i>širša okolica</i>		- ceste so dokaj prometne (in za otroke neprimerne).

Summary

CHICAGO GHOSTS IN LJUBLJANA

Samo Klemenčič

Usefulness and/or uselessness of concepts and theories of the Chicago School from "the classical period of urban sociology" in modern study of city life on the example of researching changes in the new environment within the framework of "Project Kotnikova":

The article is a condensed summary of a seminar work, which the author presented at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology on 27th of May, 1997. Like the seminar work, of which basic purpose is already exposed in a somewhat longer subtitle, the article possesses a form of trilogy. The first part is reserved for the presentation of theoretical achievements of the Chicago School; in the second follows the presentation of the course and results of a field-research, which was conducted in Ljubljana in the spring and summer months of 1995 as a part of "Project Kotnikova"; the third part shows an attempt of synthesis of the first two parts, because it tries to connect the theoretical starting-points (with the emphasis on the Chicago School) and particular field-research (on the above mentioned example).

Rajko Muršič

K VIZIJI NAČRTOVANEGA MULTIKULTURNEGA SREDIŠČA NA METELKOVI

INTERVJU Z INJO SMERDEL, DIREKTORICO SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

Čeprav bi bila mag. Inja Smerdel več kot zanimiva so-govornica zaradi njenega doslejšnjega strokovnega dela, ki sega od raziskav stenskega okrasja in prvega etnološkega prikaza glasbene skupine (*Kapelska godba, 1980*) do raziskav, ki zadevajo gospodarske dejavnosti in z njimi povezane življenjske usode posameznikov in lokalnih skupnosti, kar je nadgradila z dvema temeljnima monografijama na tem področju (*Ovčarstvo na Pivki: Transhumanca od srede 19. do srede 20. stoletja ali trije "ovčarji", 1989; Osleniki, 1994*), smo jo k pogovoru povabili predvsem zato, ker je od julija 1995 na čelu osrednje etnološke muzejske ustanove, ki je po dolgoletnem gostovanju v stavbi Narodnega muzeja končno zadihala v novih prostorih. Z odprtjem prostorov na Metelkovi so se bistveno izboljšali elementarni pogoji za nemoteno strokovno delo muzejskega osebja, glavni zalogaj z ureditvijo stalnih razstavnih prostorov pa kolegice in kolege v Slovenskem etnografskem muzeju še čaka. Pri tem je dirigentska vloga direktorice nezgrešljiva. Intervju je le deloma nastajal na podlagi pogovorov "iz oči v oči", v glavnem pa na podlagi pisnih odgovorov na zastavljena vprašanja (nekaj dodatnih vprašanj je postavila Mojca Ramšak), saj je bila Inja Smerdel v novembru tako obremenjena s tekočim delom, da si je za zapisovanje odgovorov morala odtrgati tudi nekaj dragocenega prostega časa.

Novi prostori SEM-a so nedvomno ena od največjih letošnjih pridobitev na področju kulture v Ljubljani, zato pogovor o tem muzeju, ki je nastal po polletnih izkušnjah v novih prostorih, zaokroža Glasnikov tematski blok o etnologiji v Ljubljani.

SEM je že skoraj pol leta na Metelkovi. Razlika je verjetno očitna.

Če mi dovoliš, bi se ob tem kar malce raznežila. Razlika ni le očitna, temveč je ogromna. Je vidna, slišna in še posebej pomenska. Končno je v Ljubljani mogoče videti hišo, ki je prepoznavna kot Slovenski etnografski muzej, ki nosi oznake SEM in v katero se odpraviš k ogledu razstave, na predavanje, na muzejsko delavnico ali na obisk h kolegom z jasno zavestjo, da greš na Metelkovo 2 v SEM. Prvič v zgodovini muzeja te pri vhodu sprejme receptor, ki te prijazno usmeri v muzejsko hišo Slovenskega etnografskega muzeja.

Inja Smerdel ureja "obleko" razstavne palače pred odprtjem novih prostorov SEM-a.

Foto: Igor Omahen, maj 1997. Dokumentacija SEM.

Ko se možak oglasi po telefonu, zaslišiš, da si zares poklical SEM in ne morda Narodnega muzeja, kot te je ob prvem stiku presenetilo vsa prejšnja leta. In pomensko je štiriin-sedemdeset let po ustanovitvi Kraljevega etnografskega muzeja šele izselitev SEM iz skupne muzejske hiše na Prešernovi 20 njegova dejanska osamosvojitve; šele s preselitvijo je SEM zares pretrgal popkovino s hišo nekdanjega Kranjskega deželne muzeja in z njegovim nasledstvom.

Razlika pa je zelo očitna tudi v muzejskem vsakdanjiku. Tukaj - čeprav smo se že povsem udomačili v novi hiši - še vedno delamo nekatere prve samostojne korake. Ker na primer želimo imeti varen, zgledno urejen in čist muzej, se tako sorazmerno dosti ukvarjamo s problemi njegovega vzdrževanja. Te podrobnosti so na prvi pogled morda malce gospodinjske, vendar niso nepomembne in poleg drugega nedvomno precej prispevajo k javni podobi muzeja.

Toda selitev muzeja je doslej opravljena le do polovice. Ker ima muzej že v sedaj odprtem delu kompleksa nekaj možnosti za pripravo občasnih razstav, se lahko zgodi, da bo Ministrstvo za kulturo začelo zavlačevati z obnovo stavbe z razstavnimi prostori, češ da za zdaj to še ni povsem nujno potrebno.

Upam, da se ne motim v mnenju, da se odgovorni na Ministrstvu za kulturo jasno zavedajo, da bi bil SEM zgolj s

svojo manjšo odprto hišo in brez sosednje razstavne palače na Metelkovi le muzejski torzo. Kot sicer nenavadno razgiban trenutni torzo z vsakim dogodkom - na primer z odprtjem gostujoče belgijske razstave, ki smo jo komajda stisnili v še nenaseljena in neopremljena prostora video-dokumentacije in fotografskega ateljeja - zgovorno opozarjamo, da sicer delamo, da želimo ustvarjati, vendar da so lahko sedanje razstave le prostorsko utesnjene improvizacije. Za delovanje SEM kot nacionalne muzejske ustanove pa so ustrezni razstavni prostori neobhodna nujnost.

Obnova razstavne palače morda ne bo potekala tako hitro, kot nam je uspelo s prvo hišo, a po *Predlogu plana priprave in izgradnje objektov v območju urejanja CO 5/4 ob Metelkovi južni del za potrebe Ministrstva za kulturo RS* naj

Dan po uradni prireditvi sodelavci SEM-a ponovno režejo trak.

Foto: Irena Keršič, junij 1997. Dokumentacija SEM.

bi z njo začeli ob koncu leta 1998 (in končali ob koncu leta 2000). Svojo zadevno programsko nalogo smo že oddali in zdaj čakamo na začetek izdelave projektne naloge, na temelja katere se bosta potem v letu 1998 izdelovala projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja (PGD) in za izvedbo (PZI). Tebi, kolegicam in kolegom so vsi ti izrazi in takšno delo nedvomno španska vas. Nam so debeli fascikli, polni načrtov, postali domači, saj smo podoben delovni proces enkrat že preživeli.

Muzej je naredil veliko za promocijo svojih novih prostorov. Kako vidiš njegovo mesto v celotni kulturni podobi Ljubljane kot prestolnice, ki se z ustanavljanjem določenih nacionalnih institucij šele poskuša približati podobi podobnih (manjših) prestolnic?

Z razgibano ponudbo razstavne palače - z živahnim programom občasnih, tudi bolj problemsko zasnovanih razstav, z dobro založeno muzejsko knjigarno in trgovinico, s šarmantno muzejsko kavarno, z odprtimi obrtnimi delavnicami in z večplastno stalno razstavo, kakršno smo domislili - SEM vidim kot najprivlačnejšo muzejsko nacionalno ustanovo v naši prestolnici. Sanjam pa, in to ne sama, tudi njen širši okvir: vizijo načrtovanega multikulturnega središča na Metelkovi.

SEM je nacionalna institucija. Ali ste v muzeju soočeni s kakšnimi pritiski in zahtevami glede načina predstavitve stalne zbirke? Ali se pojavljajo kakšne zahteve in pričakovanja, ki jih stroka ne more legitimirati? Če, od koga?

Koliko pri načrtih za postavitev stalne razstave sodeluje stroka oz. drugi kolegi in kolegice? Kako bi označila "nov"

konceptualni miselni tok, ki ga predstavljate ti, Gorazd Makarovič, Janja Žagar in Andrej Dular?

Prvi dve vprašanji sta me kar malce osupnili; morda preveč zaupam spremembam duha časa, ki ga živimo. Na vprašanji ti lahko le na kratko dvakrat odgovorim z - ne.

Načrti za postavitev stalne razstave so sicer nastajali v muzeju, njihovi trije glavni snovalci, mag. Janja Žagar, dr. Gorazd Makarovič in mag. Andrej Dular pa so o svojih konceptih nedvomno razpravljali s posameznimi drugimi kolegicami in kolegi iz stroke. Scenarij kolegice Janje sta na primer prebirala dr. Marija Makarovič in dr. Angelos Baš. Naj v zvezi s tem citiram še odlomek svojega besedila iz zadnjega Etnologa (6(LVII), str. 32):

"V jesenskih mesecih leta 1995 se je izoblikovalo mnenje, da mora vsebinski osnutek za stalno razstavo nastati v muzeju, v krogu kustosov etnologov, ki združujejo muzeološki in etnološki znanstveni pristop in ki najbolje poznajo temeljno gradivo za razstavo, zbirke muzealij. Izbrana zasnova naj bi bila šele za tem dana v presoji drugim, vendar ne le etnologom, temveč še posebej širši javnosti, muzejskim obiskovalcem."

Ne zdi se mi sicer potrebno, da bi naš "novi" koncept etiketirala. Je sestavljanka možnega in sestavljanka idej. Izhaja iz zbirk, pričevalnih zlasti o tradicijski kulturi na Slovenskem in o vsakdanjem življenju zlasti kmečkega prebivalstva; iz zbirk, pričevalnih o posameznih kulturnih sestavinah nekaterih zunajevropskih ljudstev in o slovenskem odnosu do slednjih, in iz obstoječega etnološkega (arheološkega in zgodovinskega) znanja. Suče se okrog človeka, sporočenega s predmeti, in temeljne ideje o cikličnosti življenja.

Kako vidiš SEM v mreži muzejev na Slovenskem, v družbi drugih nacionalnih muzejev na Slovenskem in v širšem mednarodnem okviru?

V mreži muzejev na Slovenskem SEM nedvomno vidim kot tisto, kar je deloma že in kar bi bil lahko še bolj - kot matično ustanovo za vse etnološke oddelke pokrajinskih in drugih muzejev. Za kolege iz teh muzejev smo trenutno prisotni le toliko, kolikor nas potrebujejo. Preveč se upravičeno ukvarjamo sami s sabo, da bi bili lahko iniciatorji kakšnih večjih skupnih akcij. Smo pa vedno odprti za njihove pobude in bomo - odvisno od razpoložljivega prostora - vedno radi gostili njihove razstave.

V enakopravni družbi drugih slovenskih nacionalnih muzejev smo kot etnološki muzej specialen nacionalni muzej - poleg prirodoslovnega, gledališkega, novejšje zgodovinskega, tehniškega... Nad nami vsemi pa kraljuje nadnacionalka, Narodni muzej Slovenije, ki sicer ni toliko "naroden", kot je tudi sam zlasti specialen arheološki, kulturno-zgodovinski oziroma zgodovinski in umetno-obrtni muzej. Vsi nacionalni muzeji po potrebi korektno sodelujemo.

SEM pa v zadnjih letih postaja vse bolj znan in se vedno bolj uveljavlja v okviru mednarodnega sodelovanja; tako na področju izmenjav razstav kot dokaj aktivnega sodelovanja pri raznih skupnih projektih. Naj omenim le etnološko delovno skupino v okviru CIDOC-a in NET, mrežo evropskih etnografskih muzejev. V septembru tega leta smo na primer gostili redno letno srečanje NET-a, v okviru katerega naj bi v naslednjih dveh letih nastajal skupen evropski razstavni projekt. To jesen smo se vključili še v dva potencialna mednarodna projekta v okviru programa evropske skupnosti

Raphael (tema: skupna kulturna dediščina), v projekta za mednarodno dokumentacijo in raziskavo tekstila (Finska, Italija, Slovenija) in plugov (Italija, Škotska, Anglija, Francija, Grčija, Slovenija). Prisotni pa smo tudi v delovni skupini alpskih etnografskih muzejev *Musalp*.

Nekoč, ko se je SEM stiskal v prostorih Narodnega muzeja, Glasbenonarodopisni inštitut pa v tesnih prostorih na Wolfovi, je bilo vsem jasno, da se v tem kaže mačehovski odnos kulturne in raziskovalne politike do stroke. Ali je danes še mogoče govoriti o tem? Koliko, meniš, so za tak odnos do stroke (bili) krivi etnologi in etnologinje sami/e?

Menim, da danes ni več mogoče govoriti o tem na tak način, čeprav so paradna (in tako finančno vedno izdatnejše podprta) kulturna področja še vedno druga - zlasti tako imenovana živa oziroma tista "prava" kultura: gledališče, glasbena in likovna umetnost... Odnos je pa vedno tudi tak, kakršnega si dopuščamo in kakršnega soustvarjamo s svojim slabim ali s svojim kvalitetnim delom in s svojim vedenjem. S tem pa sem ti odgovorila tudi na vprašanje, koliko smo za vsak odnos do stroke krivi etnologinje in etnologi sami.

Ne bi rad pogreval notranjih sporov, toda vseeno me zanima, če je na koncu prišlo do dogovora glede vaše enote Muzeja neevropskih kultur v Goričanah?

Glede tega ne bi govorila o notranjem sporu, čeprav se ga je kot takega dokaj glasno prenašalo navzven; prej bi to dogajanje označila kot nezmožnost prehoda z osebne, prijateljske, kolegijalne ravni na službeno, na institucionalno - kar v majhnosti slovenske sorodniško-sosedsko-prijateljsko-sošolske srenje sploh ni nekaj nenavadnega. Posameznikom tako preprosto manjka moč presoje, kaj je etično in kaj neetično obnašanje v ustanovi in v odnosu do ustanove.

Dogovor glede Muzeja grad Goričane in njegovega programa je bil sprejet že pred enim letom. Z njegovo vsebino se lahko najini bralci seznanijo v poročilu *Slovenski etnografski muzej* v letu 1996, ki je bilo objavljeno v *Etnologu* in tudi v zadnjem *Glasniku SED* (37/1997, 1-2, str. 80). Upam le, da bo ta programsko in stroškovno ločena, skoraj povsem samostojna enota, kakršno bo definiral tudi novi statut, dobro delovala.

V zadnjih letih sva se večkrat pogovarjala o vizijah in načrtih v zvezi z muzejem. Svežih zamisli in idej ti zlepa ne manjka. Od kod črpaš to neverjetno energijo?

Ne bi rada izzvenela lažno skromno, ampak meni se to ne zdi nič posebnega. Preprosto delam in v tem uživam. Verjetno je moje veselje, moja ljubezen do dela, do stroke tisti vir energije, ki te, kot kaže, preseneča. Poleg uživanja v ustvarjanju nosim v sebi še močen občutek odgovornosti do dela; ta me žene, da tisto, kar delam, poskušam delati dobro in da tisto, kar sem začela, ponavadi tudi končam. In ne maram le govorjenja, kaj vse bi se dalo narediti, temveč si prizadevam zamišljeno vedno tudi izpeljati.

Ali meniš, da je slovenska muzeologija kos izzivom sedanjega (postmodernega) trenutka? Ali kaj razmišljaš o širitvi kustodiatov s predmeti iz druge polovice dvajsetega stoletja?

Je in ni, kar je - kot vedno - odvisno od ljudi, idej in možnosti, da se te ideje realizirajo. Če si imel ob tem morda v mislih generacije interneta in virtualne muzeje - meni ne pomenijo kakega posebnega izziva. Čemu bi poskušali posnemati ali se celo pretvoriti v neki drugi medij? Večji izziv je povečati privlačnost lastnega medija. Muzej s stvarnimi predmeti, ki jih je mogoče tu in tam celo otipati, nedvomno ostaja.

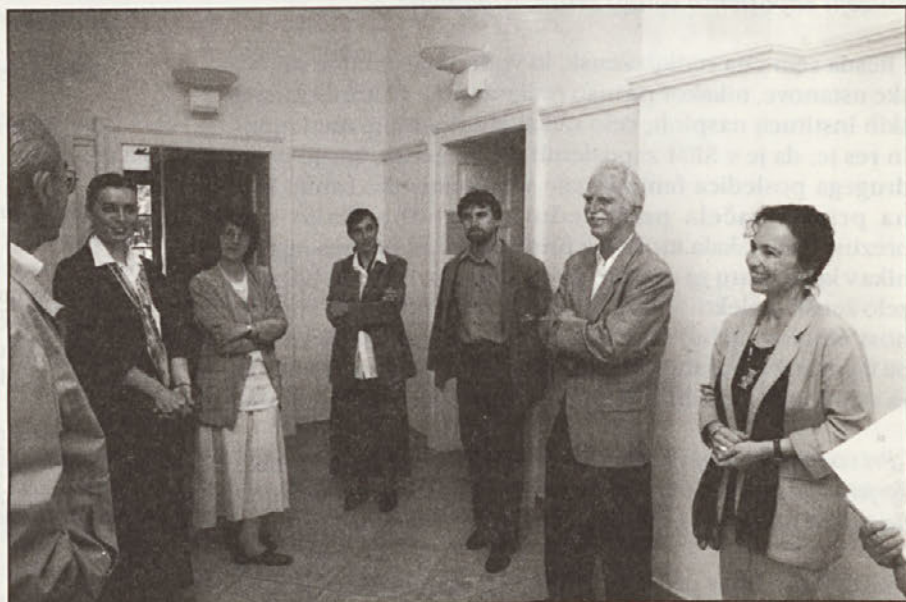
V posameznih kustodiatih je že zbranih nekaj predmetov iz druge polovice 20. stoletja. Naj na primer omenim vsaj kustodiat za oblačilno kulturo s posameznimi predmeti, pričevalnimi o pankovski kulturi oblačenja; ali pa kustodiat za socialno kulturo, v katerem od začetka devetdesetih let nastaja zbirka strankarskih, pretežno predvolilnih plakatov. Bolj kot širitev, osnovanje takega kustodiata, se mi zato zdi pomembno dopolnjevanje zbirk obstoječih kustodiatov s predmeti, povednimi o sodobni množični oziroma popularni kulturi in o drugih sodobnih pojavih. Seveda se bo tu vedno pojavljala problem kriterijev - kaj in zakaj sodi v muzej in kaj in zakaj ne. A o tem se ne bomo spraševali sami; ta dilema zaposluje mnoge muzeje. Drug problem pa pomenijo raziskave popularne kulture oziroma človek v muzeju, ki bi se takih tem sploh loteval. Glede tega odpiramo vrata morebitnim zunanjim sodelavcem; tudi za kak razstaveni projekt.

Katerega od sorodnih nacionalnih muzejev jemlješ za zgled?

Med slovenskimi nobenega; pa tudi med tujimi nobenega v celoti. Povsod je nekaj takega, kar bi z veseljem prenesla v naše okolje, in nekaj onega, kar lahko vzameš celo kot opomin, čemu bi se bilo bolje izogniti.

Ali lahko na kratko razložiš vizijo integralnega muzeja? Se pojavlja kaj zadržkov zaradi širine takšne "integracije"?

Na kratko težko. Najraje bi videla, da bi si vsak, ki ga to zanima, prebral zadevne strani v mojem članku *Projekt, imenovan*

S prve tiskovne konference v novih prostorih SEM-a. Foto: Igor Omahen, maj 1997. Dokumentacija SEM.

S slavnostnega odprtja novih prostorov SEM-a.

Foto: Igor Omahen, 5. 6. 1997. Dokumentacija SEM.

Slovenski etnografski muzej, objavljenem v zadnjem letniku *Etnologa* (6(LVII), str. 17-39). Kratka, čeprav vsebinsko polna oznaka pa je muzej kulturnih identitet. Če si pod širino "integracije" misliš le na združitev slovenskih in zunajevropskih zbirk (slednje so bile od prve polovice 19. stoletja dalje integralni del muzeja in so bile od šestdesetih let tega stoletja le prostorsko ločene), je vizija muzeja kulturnih identitet tako celo širša. Med dvema poloma, ki ju razkrivajo in sporočajo zbirke SEM - med domom in svetom - so namreč še slovenski zamejci in izseljenci, so narodnostne manjšine in pripadniki tujih etnij (npr. Romi) na Slovenskem in so drugi evropski narodi. In tudi razkrivanje njihovih življenjskih slogov in kultur mora v določeni obliki najti svoje mesto v SEM - vsaj v mediju občasnih razstav. Kot muzej kulturnih identitet bi bili namreč radi za svoje obiskovalce poleg drugega tudi vez med svojo in tujimi kulturami; muzej, ki bo razkrival kulturno raznoterost in sporočal strpnost do tujih narodov ter sožitje z drugačnostjo.

Zadržkov zaradi širine "integracije" zaenkrat še ni slišati.

Kolikor vem, si ena redkih žensk za krmilom nacionalne institucije. Tudi sicer je v Slovenskem etnografskem muzeju zaposlenih veliko žensk. Naključje?

Resda sem ena redkih žensk, ki vodijo nacionalne muzejske ustanove, nikakor pa niso redke ženske za krmili muzejskih institucij nasploh; celo nekaj etnologin je med njimi. In res je, da je v SEM zaposlenih veliko žensk, kar je poleg drugega posledica feminizacije v humanistiki. Lahko bi ti na primer začela pripovedovati zgodbo, kako sem brezuspešno iskala moškega pripravnika za svojega naslednika v kustodiatu za ruralno gospodarstvo. Da bi ne bili tako zelo ženski kolektiv. Sicer upam, da sva si edina, da s sposobnost etnologinje ali etnologa ni odvisna od spola. Za šalo pa ti vračam vprašanje: Je zgolj naključje, da ste na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo skoraj sami moški?

Pri vodenju muzeja gotovo nimaš časa za raziskovalno delo. Verjetno ga pogrešaš in verjamem, da se boš k njemu še vrnila, do takrat pa - kako to sprejemaš? Je to zate kompromis?

Vem, da se bom prej ali slej vrnila k raziskovalnemu delu, ker mi le-to preveč manjka. V zahtevnem obdobju, v kakršnem je trenutno SEM, srednje, kompromisne poti zame skorajda ni. V svojem delovnem času skačem iz gradbenih problemov,

načrtov in inštalacij v finance, upravne in kadrovske probleme, pa spet v hišne vzdrževalne zaplete, v izvedbo programa razstav, predavanj in potem v mednarodno komuniciranje, v stike z najrazličnejšimi muzejskimi obiskovalci in tako naprej brez konca. Trenutno se ne slepim, da bi ob vsem tem lahko našla čas še za raziskovalno delo. Morda doma - a družinskega življenja si ne pustim vzeti.

Ali lahko upamo, da bodo novi prostori muzeja prinesli ustvarjalni izziv stroki in da se bodo kolegi in kolegice odzvali s predlogi za projekte, ki jih doslej ni bilo mogoče izpeljati?

Že večkrat sem omenila, da je muzej odprt za pobude in možna sodelovanja. Torej upajmo skupaj.

Kako se obiskovalci odzivajo na novo preseljeni muzej in njegove razstave ter druge dejavnosti? Ali že obstajajo kakšne statistike o tem?

Statistike za zdaj še ne obstajajo. Obiskovalci nas počasi, a vztrajno odkrivajo in mnogi presenečeni ugotavljajo, kako lep je ambient na Metelkovi. Poleti smo se čudili, koliko tujcev nas je že našlo na novi lokaciji in v jesenskih mesecih so začele prihajati šolske skupine. Dobro so obiskane tudi naše muzejske delavnice. V ilustracijo, kako se odziva naša publika, pa naj ti navedem kar nekaj mnenj iz knjige vtisov. Pričajo, da smo na dobri poti.

- Vsa pohvala. V taki obliki bodo muzeji postali bolj prijazni. Čakam nadaljevanje.

- Čestitam za ureditev prostorov. Vse deluje ubrano. Slovenci smo lahko ponosni na SEM. Z nestrpnostjo pričakujem odprtje in seznanitev z ostalimi deli zbirke. Pričujoča razstava nakazuje, kaj si lahko obetamo. Hvala za popestritev popoldneva.

- The museum seems to be put together with pride of culture and a love of Slovenian history. We were moved.

- Reckoning by this early display this museum has a bright future!

- Obiskala sva vas prvič, vendar zagotovo ne zadnjič.

- Obiskal sem vas prvič - uau, mega, superca!

- Zelo mi je všeč in mislim, da dosega nivo znanih evropskih muzejev.

- Odlična predstavitev, moderna, pregledna. Zelo originalna so Vrata kroga. Čestitam.

- A museum as I dream quite often. A place where a museologist would like to work, to read, to look, to express, to feel. A museum like a house. Congratulations coming from very deep inside my heart.

- Čudovita razstava z izjemno senzualnostjo.

- Cikličnost življenja se udejanja v prostoru, skrajno strokovno, a prijetno podoživljanje otroških let - imenitna zamisel.

- Obiskali smo vaš muzej in bilo je zelo zanimivo. Prijazni ljudje.

Ali muzej namerava tudi v prihodnje posvečati toliko energije in pozornosti ter denarja v samopromocijo kot doslej? Zdi se, da je takšna reklama uspešna.

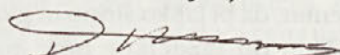
Energije verjetno prav toliko in morda še več, saj kljub oglaševanju verjetno še vedno dosti ljudi ne ve, kje smo in kaj trenutno ponujamo. Vlaganje denarja v samoreklamo pa je drug problem. Letos smo ga za to kar dosti porabili in če bo denarja za naše materialne stroške v letu 1998 dovolj,

bo tako tudi v naslednjem letu. Nedvomno je pomembno, da je SEM v medijih prisoten v čim bolj pogostih odmerkih.

V naslednjih tednih pa nameravamo sprožiti še eno - za obveščanje o obstoju SEM na novi lokaciji zelo pomembno akcijo: izvedbo oznak oziroma smerokazov na pešpoti vsaj od Tromostovja po Trubarjevi ulici do Tabora in morda še od kod. Oznake poti do posameznih kulturnih ustanov so namreč velika pomanjkljivost Ljubljane kot prestolnice, kot mesta kulture in kot željene destinacije mestnih turističnih popotnikov.

A museum as I dream quite often. A place where a museologist would like to work, to read, to look, to express, to feel. A Museum like a house

Congratulations coming from very far inside my heart

D. WOTTEPPE

Un musée comme j'en rêve souvent. Un endroit où un muséologue aimerait travailler, lire, regarder, s'exprimer, sentir. Un Musée comme une Maison.

6-9-97

Reckoning by this early display this museum has a bright future!

Eurichard Jenninx
(Holland)

16.9.97 Odlična predstava, moderna, pregledna. Zelo originalna po vrata kroga, Costafau. / Wolff / Grades, Arg. Buenos Aires -

4.7.97 The museum seems to be put together with a pride of culture and a love of Slovenian history. We were moved.

Joe Florio Jimmy Wotting

13-8-97

Una exposición preciosa y museo que promete ser importante. Un recuerdo desde España.

Alejo Ortega Valin

A wonderful exhibition and museum that promise to be important. A remembrance from Spain

Karim Esandi Baztan

02.09.1997

Obiskala sem vas prvič, vendar zagotovo me zadujic

Antelovec Pipan in ~~ATA~~ VAKA 4,5 let

9.10.97 Handlman - študentka etnologije IKA
Izredno razstava, glasbo po poeziji, menidi po priložnosti.
Posebej pohvalno je razstava VRATA KROGA
ki bi bila primeren za opredeljenih šol.

09.10.97 Petra Kavčič - študentka EKA
Zelo mi je všeč in vidi, da doslej niso ~~z~~ znač
krogi in ureje.

Marko Vidnjevič

EROTIČNI MASAŽNI SALONI V LJUBLJANI

UVOD

Raziskava, ki sem se je lotil v okviru predmeta *Splošna etnologija in kulturna antropologija*, ki sem ga poslušal v letu 1995/96, ima v podnaslovu delovni naslov *Spolnost Slovencev*.

Tema me je zanimala že dolgo. Predstavil bom le sondažni del, saj menim, da bi lahko širino in globino raziskovanja v vsakem od razdelkov prav gotovo obogatil z dodatnimi viri, pisnimi in ustnimi.

V začetku se nisem mogel odločiti, kje naj z raziskovanjem začnem, zato sem se za uvod in pokušino podal na teren in se pustil presenetiti. O dejavnosti erotičnih masažnih salonov sem bil obveščen najprej iz oglasov, ki jih ponujajo v različnih revijah, pa tudi v moški družbi sem tu in tam dobil kakšno informacijo.

Samo raziskavo sem želel omejiti le na dejavnost erotičnih masažnih salonov, za katere menim, da so le niša, nekakšno prehodno področje med erotiko in prostitucijo. Erotiko povprečnemu Slovencu ponujajo tako v filmih kot v pisni ali slikovni literaturi. Včasih se erotika sprevrže v pornografijo, ki je prepovedana in tudi zakonsko preganjana, kdaj drugič pa v prostitucijo. Prav v to smer se nagibajo erotični masažni saloni, katerih dejavnost kot taka ni prepovedana, mnogi pa njihovo dejavnost dejansko obravnavajo kot prostitucijo. Seveda, saj ta pojem povezujejo z vsem, kar je povezano s prodajo spolnih uslug. Tu je potrebna še dodatna razlaga: prodaja spolnih uslug pomeni storitev spolnih uslug, pri katerih pride do spolne potešitve udeležene stranke, ki to storitev tudi plača. Z dejavnostjo erotičnih masažnih salonov bi lahko primerjali razne vroče linije, ki še tudi niso prostitucija.

SPOLNOST NA SPLOŠNO

Menim, da je spolnost kot element vsakdanjega življenja odrasle osebe bistvenega pomena in se kaže tako v družbenem kakor tudi v zasebnem življenju, zato je treba tudi ta del življenja postaviti na svoje mesto. Nelegalne oblike ponudbe spolnih uslug naj ostanejo deležne kritik in nadzora, ki ga morajo v civilizirani družbi pri spremljanju kršenja zakonskih predpisov in norm izvajati represivni državni organi.

Zakonodaja RS opredeljuje posredovanje pri prostituciji in zvodništvu kot delikt, ki se preganja in kaznuje z zaporno kaznijo. Ne glede na prejšnjo razlago, v ta sklop zakonodaje pade tudi organizator erotične masaže, saj ga obravnavajo kot organizatorja prostitucije. Sama ponudba erotičnih us-

lug (spolnih) pa je prekršek, ki se po sedanji zakonodaji kaznuje z denarno kaznijo približno 10.000 tolarjev.

Ker je spolnost zelo širok pojem in lahko zaobseže tako erotiko kot prostitucijo, ki se tudi prepletata, je zelo težko postaviti mejo, kdaj je spolnost še v mejah erotike in kdaj se prevesi v prostitucijo. S spolnostjo se ukvarjajo tako etnologi, sociologi, psihologi kot pravniki in drugi. Vsak drugače gleda tudi na ta ožji segment spolnosti, ki ga obravnavam v pričujočem besedilu.

V zgodovini človeštva najdemo najrazličnejše spolne oz. erotične elemente pri zapeljevanju partnerja. V novejši zgodovini je Bližnji ali Daljni vzhod to dejavnost poznal v obliki plesa in, navsezadnje, tudi v obliki masaže s poudarkom na relaksaciji oz. sprostitvi. V zadnjih nekaj desetletjih je ples ponekod prešel v striptiz, klasični masažni saloni Daljnega vzhoda pa v erotično masažo. Erotični masažni saloni v Sloveniji so vsekakor le del spolnega življenja.

METODE DELA

Raziskava je bila omejena le na glavno mesto Slovenije, Ljubljano, in njeno bližnjo okolico. Potekala je več mesecev, od septembra 1996 do marca 1997, in je končno obliko dobila s preveritvijo nekaterih podatkov pri MNZ na Upravi kriminalistične službe.

Opravljen del temelji na več metodičnih pristopih. Glavni in poglobitveni je opazovanje z udeležbo, uporabil pa sem še informacije, pridobljene pri Ministrstvu za notranje zadeve (Uprava kriminalistične službe), opravil sem vrsto pogovorov z uporabniki in druge intervjuje.

Anketa, ki sem jo izvedel, je zajela posameznike med 25. in 35. letom starosti, s srednješolsko ali višješolsko izobrazbo. Omejil sem se na mestne prebivalce in povzel rezultate večjega števila vprašanih žensk in moških.

Med vprašanji, kaj menijo o erotični masaži in v kakšni obliki se čutijo vezane na to dejavnost, so mi ženske odgovorile v 80 %, da erotične masaže ne smatrajo za prevaro partnerja, temveč jo razumejo kot potešitev potrebe moškega v odnosu do druge ženske na moški samopotrjevalni način. 20 % žensk pa je menilo, da moški na ta način potešijo svojo naslado oz. da gre za moške, ki so nagnjeni k stalnim menjavam partnerke.

Na enako vprašanje so skoraj vsi moški odgovorili, da ženske hodijo na erotične masaže zaradi potrebe po menjavi partnerja, manjši delež pa je menil, da ženske obiščejo v erotične masažne salone zaradi pomanjkanja čustvene ljubezni.

UGOTOVITVE AVTORJA

Da bi bralci dobili občutek o korektnosti pisanja, bom dejavnost erotičnih masažnih salonov plastično primerjal z dejavnostmi organiziranega podjetja, zato bom v besedilu uporabil tudi takšno izrazje. Razlogov za to je več, saj menim, da določene izraze, ki označujejo določene posele in opravila, največkrat uporabljamo nepravilno ali si poma-

gamo z žargonom, še zdaleč pa se ne približamo natančnosti pojmov, tako da bi ustrezali dejanjem ali dogajanju.

Beseda zvodnik je npr. za večino ljudi poznana negativna oznaka za človeka, ki je ponavadi organizator in tudi menedžer ali navsezadnje tisti, ki opravlja posredniške posle. Ker se večkrat ni mogoče dokončno odločiti za najustreznejše poimenovanje, bom v besedilu dodal nekaj besed k posamičnim izrazom.

Dejavnost je praviloma enaka tudi v drugih državah; razloček je le v tem, da je ponekod legalizirana, pri nas pa je šele v postopku legalizacije. Da bi prišel do ravnovesja mnenj na obeh straneh, se pravi punudnikov, izvajalcev in porabnikov, ter na drugi strani organov pregona, sem moral zelo previdno vstopiti v svet meni do tedaj neznanega področja.

Izvajalci in porabniki te dejavnosti so bolj ali manj oboji zadovoljni, saj v odgovorih na vprašanja niso pokazali nikakršnega nezadovoljstva. Morda le to, da popolno sprostitev onemogoča stalni nadzor organov pregona. Na drugi strani sem bil prijetno presenečen nad prijaznostjo delavcev MNZ (Uprave kriminalistične službe), ko sem se z njimi pogovarjal o raziskavi. Še bolj pa me je presenetilo njihovo mnenje, da bi bila legalizacija te dejavnosti tudi v njihovo korist.

Površen pogled ne opazi družbene potrebe po tovrstnih dejavnostih, vendar menim, da je to posledica dejstva, da se vse premalo posvečamo takšnim pojavom. Predvsem zato, ker gre med odjemalci teh storitev za precejšen del populacije iz različnih družbenih plasti. Če pogledamo problem s povsem individualnega stališča, kaj hitro ugotovimo, da se v nas samih pač skriva potreba po dotiku, ki pozitivno zburja in na ta način prinaša toplino v medčloveški odnos, četudi je to toplina, ki prihaja od popolnoma neznane osebe.

Morda bo kdo mislil, da govorim o kupljeni ljubezni. In dodam, da je to mogoče, saj čustev v določenih trenutkih le ne moremo obvladovati. Zato bi še enkrat poudaril, da se osebno nagibam k temu, da bi to dejavnost - a le erotično masažo - čimprej legalizirali, saj bi s tem naredili velik korak v civilizacijskem smislu.

Ljudje se večkrat predajamo tudi strastem. Spolnost in erotične igrice so del naših gonov. Ko govorimo o čustvih, moram poudariti, da ženske bolje izražajo čustvenost v spolnem odnosu kot moški. V raziskavi sem se omejil le na heteroseksualno zanimanje partnerjev.

SISTEM ORGANIZACIJE EROTIČNIH MASAŽNIH SALONOV

A. Nastanek dejavnosti

Kot sem zapisal že v uvodu, so erotični masažni saloni organizirani bolj ali manj tako kakor podjetja (z vso potrebno organizacijo, vključno z registracijo same dejavnosti). Prav tako kakor poznamo dobro ali slabše organizirana podjetja, obstajajo dobro ali slabše organizirani erotični masažni saloni.

Registracija dejavnosti se običajno glasi na ime nosilca dejavnosti, torej samostojnega podjetnika (s. p.), in z registracijo ponudba masaže oz. podobnih storitev. Od tod

zadeva skrene s poti, saj se za opredelitvijo pogosto "kriva" organizirana trgovina s spolnostjo, tj. erotična masaža, spolni odnosi in druge erotične igrice. Če se vrnem k nosilcu zamisli in dejavnosti, naj dodam, da so to ponavadi Slovenci. Med njimi so celo posamezniki iz najvišje družbene plasti, npr. zdravniki ali univerzitetni profesorji - oboji so predvsem organizatorji v Ljubljani in Mariboru - drugi organizatorji pa so navadno iz srednjega družbenega razreda in ljudje, ki se ukvarjajo z organiziranim kriminalom, tj. preprodajo mamil, alkohola, cigaret in s trgovino z belim blagom.

Organizatorji ponavadi postavijo izvajanje svoje dejavnosti v masažne salone, ki na tržišču storitev ponujajo navadno ali erotično masažo. Kakor lahko govorimo o meji med navadno in erotično masažo, tako imamo opraviti tudi z nevidno mejo med erotično masažo in spolnim odnosom. Bližina prav gotovo zapelje tistega, ki povprašuje po spolnosti. Mejo med njimi določa cena uslug, ki odtehta še vrsto drugih poddejavnosti ali variacij. Ko govorimo o organiziranih masažnih salonih, nastopa organizator tudi kot direktor ali menedžer, ki najprej priskrbi "delovno silo", se pravi zaposlene v masažnem salonu, tako moške kot ženske, in poskrbi še za prostor za opravljanje dejavnosti. Zatem uredi način oglaševanja in stika s povpraševalci po teh dejavnostih, dobro organizirani pa imajo tudi svoje zdravnike, odvetnike in telesne stražarje.

Primer ureditve masažnega salona

Masažni salon ima prostore v desetnadstropnem bloku, sredi naselja z 10.000 prebivalci. Stanovanje ima predprostor, dve spalnici, kuhinjo, dnevni prostor in kopalnico. V predprostoru je telefon z garderobno omaro, obveznim ogledalom, na tleh je dragocena preproga, ki daje videz urejenosti in govori o ravni salona. Dnevni prostor je opremljen z usnjeno kotno sedežno garnituro, s klubsko mizo, pod njo je krznena preproga. Za animacijo gostov poskrbi TV ali glasbeni stolp, na stenah pa je opaziti slike z umetniškimi akti. V sobah, ki sta namenjeni masaži, je velika postelja z manjšimi pohištvenimi kosi, vsaka od sob ima tudi posebno luč in avdio aparaturu. Kopalnica je opremljena s kadjo, velikim ogledalom in obešalniki za obleko in brisače.¹

Organizator lahko postane vsak, ki je doumel, zakaj in komu je namenjena dejavnost. S pridobitniško in povzpetniško motivacijo naredi vse, da mu na hitro uspe zaslužiti veliko denarja. V poslu ponavadi sodelujejo ženske, dekleta in tudi mladoletne osebe, ki pa jih organizatorji neradi najemajo. Če že, je med njimi največ deklet, starih med 15 in 17 let.

Organizatorji včasih postanejo tudi bivši maserji oz. maserke, saj si s prakso pridobijo določene izkušnje. Tako se dejavnost razrašča in ima vedno nove naslednike. Organizatorji, ki se želijo zaščititi pred kazenskim pregonom, svojim delavcem priskrbijo potrdilo o opravljenem tečaju masaže, ki ga največkrat dobijo iz Italije ali Avstrije. Potrdila so le del zaščite pred zakonodajo, ki prepoveduje spolne dejavnosti in dovoljuje le masažo telesa brez spodbujanja k erekciji, in še bolj prepoveduje masažo, ki bi privedla masirano osebo do spolne zadovoljitve.

¹ Gre za primer povprečno urejenega masažnega salona, razlik navzgor in navzdol pa je prav gotovo veliko.

B. Ponudba

Tu je treba pojasniti razliko med neposredno prostitucijo in erotično masažo. Obiskovalec erotičnega masažnega salona se lahko z organizatorjem dogovori, da "gre" samo do erotične masaže, kar pomeni, da moški ne penetrira v žensko in se erotična masaža konča le z masturbacijo. Pri neposredni prostituciji pa pride do spolnega odnosa takoj, cena za spolni odnos je vnaprej dogovorjena in tudi plačana po dogovoru.

Ko gre samo za erotično masažo in je ponudnikov za opravljanje te dejavnosti več, je mogoče trditi, da je večina ljudi slovenske narodnosti, v drugem primeru - pri neposredni prostituciji - najdemo tudi večjo "ponudbo" oseb drugih narodnosti. Dejavnost je v večjih mestih razvita skozi vse leto, vendar pa je povečanje zanimanja za tovrstne storitve predvsem sezonsko, v obmorskih krajih poleti, v notranjosti države pa od jeseni do pomladi. Saloni, ki delujejo skozi vse leto, imajo stalno angažirane maserje, sezonski pa delavce menjavajo skoraj vsako sezono. Zanimivo je tudi, da se v Ljubljani v teh dejavnostih pojavljajo ljudje, ki niso Ljubljančani, temveč živijo tu le začasno, doma pa so z drugih slovenskih pokrajin. Enako velja tudi za Maribor in Koper. Dejavnost se v zadnjem času umirja, kar pomeni, da so storitve erotičnih masažnih salonov dosegle optimalni obseg.

C. Zaposleni v salonih

Zaposleni v erotičnih masažnih salonih so ljudje iz srednjega družbenega sloja, večinoma s srednješolsko izobrazbo, v zadnjem času pa prevladujejo študenti.

Odnos zaposlenih do šefov je spet mogoče primerjati s tistim v podjetjih. Tam, kjer je organiziranost dobra, so odnosi dobri, in tudi strank je dovolj, plačila so redna. Izplačani so na različne načine. Eden je ta, da vsak maser ali maserka spravi denar v kuverto - blagajno, ki jo ob koncu dneva pregleda organizator in pripravi izplačilo ob koncu tedna. Drugi način je plačilo oz. delitev zaslužka takoj ali ob koncu dneva. Tretja oz. najslabša možnost je plačilo po pavšalu. Pavšal je lahko dogovorjen tedensko ali mesečno.

Med dela in naloge organizatorja sodi:

- organizacija dejavnosti;
- oglaševanje oz. posredovanje ponudbe masažnega salona;
- skrb za stranke oz. porabnike erotičnih uslug;
- skrb za plačila stroškov, nastalih ob organizaciji masažnega salona;
- skrb za razdelitev prihodka med udeležence dejavnosti;
- načeloma tudi skrb za fizično in zdravstveno varnost maserk in maserjev.

Naloge in dolžnosti maserjev so naslednje:

- skrbijo za prijazen sprejem gostov;
- poskrbijo za plačilo usluge;
- skrbijo za kakovostne usluge;
- skrbijo za čistočo v salonu in
- so zavezani k diskretnosti pri opravljanju tega posla.

Č. Reklama

1. Splošno

Dober organizator poskrbi za dobro reklamo, vendar tudi tu velja pravilo, da dober glas seže v deveto vas. Oglasi se najprej pojavijo v revijah in časopisih, ki izhajajo mesečno ali tedensko, na oglasnih straneh pod rubriko "ostale sto-

ritve" ali "osebni stiki". Med najpopularnejšimi tedniki je *Salomonov oglasnik*, kjer najdemo tudi največ oglasov pod različnimi šiframi za erotične masažne salone (npr. tao masaža, prijazna dekleta, relaksacija...). Drugi način je oglaševanje po zaupnikih z vizitkami, na katerih so številke mobitela, telefona in pozivnika. Ko je dejavnost dobro utečena, se reklamiranje prenaša ustno. Primeri se lahko, da masažni salon pridobi stalne goste in v propagando vlaga le malo truda in malo sredstev. Zaradi kriminalističnega preganjanja so si organizatorji prisiljeni izmišljati različne načine, kako lahko nekdo pride prvič v stik z masažnim salonom.

Npr.: klic na mobitel, sledi povratni klic in preverba telefonske številke, od koder je povpraševalec klical, na koncu povpraševalec dobi napotek, kako, naj se oglasi na dogovorjenem mestu.

Primer: Ulica ZKS, interfon z napisom JANEZ pozvoni trikrat, 6. nadstropje, peš v petega, pozvoni trikrat na vratih JANEZ in zadnja kontrola pri vratih skozi okensko lino ali priprta vrata.

Druga možnost: maserka pride na dom v spremstvu druge osebe in tudi oddide v spremstvu druge osebe.

Še ena možnost: dogovor na določenem mestu - "punktu" - ali na drugih krajih.

Tudi po opisanih prvih korakih dejavnost poteka s samozaščitno kontrolo strank, tako da v salon ne bi vstopali nepovabljeni gostje.

2. Ožja ponudba

V masažnih salonih se opravljajo masaže v več stopnjah.

Prva: navadna masaža.

Druga: erotična masaža.

Tretja: spolni odnos s kondomom.

Četrta: spolni odnos brez kondoma.

Peta: analni seks.

Prva stopnja v erotičnih masažnih salonih skoraj ni aktualna, izjemoma le, ko nekdo poskuša zagovarjati legalnost te dejavnosti in s tem zaščititi svoje ime in dejavnost v prostoru, v katerem se vse to dogaja.

Med drugo in tretjo stopnjo je meja prehoda storitve iz običajne dejavnosti v delikt, to je spolni odnos za plačilo.

Med četrto in peto stopnjo je še tako imenovana nevidna meja, kjer se največkrat izvajalci sami odločijo o tem, ali "gredo" tako daleč ali ne.

Storitve, ki jih nudijo maserke in maserji, so največkrat heteroseksualne narave, homoseksualci pa so zunanji sodelavci, večinoma študentje, pa tudi brezdomci oz. ljudje brez stalnega bivališča in brez zaposlitve.

D. Cena

1. Cenik storitev

Na ceniku so vnaprej dogovorjene cene, vendar pa sta cenik in razmerje med cenami za posamično storitev odvisna tudi od kakovosti salona.

Omenim lahko dve lestvici cen. Prva: 8.000, 10.000 tolarjev in 12.000 tolarjev. Druga: 5.000, 10.000 in 15.000 tolarjev. Prva cena velja za erotično masažo, druga za spolni odnos s kondomom in tretja cena za spolni odnos brez kondoma. Cena za analni seks je običajno dogovorjena, lahko pa povzroči tudi spor med strankama, če storitev ni vnaprej dogovorjena. Krivda za to je včasih tudi organizatorjeva oz. zvodnikova, če stranki obljubi storitev, svojemu zaposlenemu pa tega "detajla" ne pove.

Gostovanje strank običajno traja 30 in največ 60 minut.

Seveda pa velja pravilo, da se erotična masaža oz. gostovanje v erotičnem masažnem salonu konča s spolno potešitvijo.

1. Delitev zaslužka

Ker so gostje v salonu pretežno moški, so v masažnih salonih večinoma zaposlene ženske, ki so v tem primeru izpostavljene ponižanju tudi zato, ker dejavnost erotičnih masažnih salonov še ni legalizirana.

Razmerje delitve zaslužka je 50 proti 50, če pa je organizator tudi maser, se deli zaslužek 70 proti 30 v korist organizatorja. V tem primeru pa je že mogoče trditi, da so organizatorke ženske, ki znajo zase poskrbeti bolje, kakor bi to npr. zanje storili moški.

E. Povpraševanje

Po storitvah erotične masaže največkrat povprašujejo moški, kar pomeni, da so gostje v salonu pretežno moški. Pristavimo, da so ženske tisti mamljivi del povpraševanja, ki vabi v erotične masažne salone.

Po teh storitvah je povprašujejo ljudje iz vseh družbenih slojev, vendar izbiro erotičnega masažnega salona določata cena in ugled salona.

Masažni saloni, ki delujejo utečeno in v strogi diskretnosti, so visoko cenjeni in jih policija zelo težko odkrije. Povpraševanje po takšnih salonih dviga ceno salonu in ponujenim storitvam.

Opaziti je, da erotične masažne salone obiskujejo skoraj vse generacije od 18. do 60. leta starosti in da je težko trditi, kateri so najštevilnejši povpraševalci po njihovih uslugah. Po narodnosti so v ospredju vsekakor Slovenci, nato prebivalci bivših jugoslovanskih republik, sledijo pa Italijani, Avstrijci, Nemci in drugi.

F. Zaščita

1. Zaščita udeležencev pri spolnem aktu

V nekaterih masažnih salonih so zelo dobro opremljeni z zaščito tako za erotično masažo kakor tudi za spolni odnos. Zaščita s kondomi je v dobrih masažnih salonih že kar običajna, v boljših salonih pa maserke testirajo za AIDS in tako onemogočajo nadaljnjo širitev te bolezni. Žal pa v večini masažnih salonov niso fizično zavarovani, nimajo pa tudi urejenega zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja.

2. Zaščita dejavnosti

Masažni saloni so največkrat v zasebnih stanovanjih, tako v stanovanjskih hišah kakor v blokih. Mogoče so tudi usluge na domu oz. po naročilu v hotelu ali drugod. Iz zaščitnih razlogov salone oz. lokacije organizatorji menjajo tudi do štirikrat letno, številke mobitelov pa do dvakrat na leto. V

salonih, v katerih so zvodniki tisti, ki niso maserji ali maserke, kdaj pa kdaj poskrbijo za varovanje tudi s psi, vendar pa je to redkost - praviloma so maserke prepuščene same sebi in izpostavljene nevarnim gostom.

Podatki kažejo, da do zdaj večjih fizičnih napadov ali poškodb zaradi agresivnosti gostov ni bilo opaziti, med organizatorji in maserkami pa je že prišlo do fizičnega maltretiranja oz. do nehumanega ravnanja z maserkami.

POGLED ORGANOV PREGONA NA DEJAVNOST EROTIČNIH MASAŽNIH SALONOV

Kriminalisti pri Ministrstvu za notranje zadeve RS predvsem iščejo zvodnike, torej tiste, ki se ukvarjajo s posredovanjem uslug. V policijskih akcijah so zmeraj uspešni, tako da postopku sledi kazenska ovadba na temelju zaslišanja vseh navzočih pri deliktu, tj. organizatorja - zvodnika in prostitutke - maserke. Stranka je iz postopka obravnave delikta izključena, ravno tako odpustijo prostitutke in maserke. Če gre za utemeljen *razlog* po ZKP RS, za zvodnika oz. organizatorja prostitucije odredijo 48-urni pripor.

Pred petimi leti je Ministrstvo za notranje zadeve preganjalo dejavnost preventivno, zdaj pa je to odkrivanje oz. zasledovanje razvoja organiziranega kriminala, saj smo omenili, da je z dejavnostjo pogosto povezano tudi pranje denarja, prekupčevanje z mamili in trgovina z belim blagom.

Ministrstvo za notranje zadeve preganja organizirani kriminal, poleg tega pa pripravlja tudi predlog, da bi erotične masažne salone legalizirali. Parlament naj bi sprejel zakonodajo, s katero bi opredelil njihovo obratovanje.

SKLEP

Za sklep k predstavitvi naj podam še nekaj svojih misli o tem, kako naj bi bila dejavnost sploh obravnavana in definirana.

Najprej bi morala država poskrbeti za temeljito raziskavo pojavnosti. Več državnih ustanov bi moralo opraviti primerjalno analizo na temelju podatkov o potrebah in povpraševanju po tej zvrsti uslug. Državni organi naj bi poskrbeli za šifro dejavnosti in s tem v zvezi tudi ustanoviti/določiti panogo v okviru gospodarskih dejavnosti našega sistema. Tako bi bila dejavnost pod neposrednim nadzorom zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja kakor tudi davčnega in finančnega sistema. S tem bi vsi udeleženci dosegli raven, ko bi se lahko kot enakopravni udeleženci pogovarjali in pogajali o nadaljnjem razvoju te dejavnosti.

Pričujoča raziskava vsekakor ni model, iz katerega bi lahko izluščili pravilo, pokazala pa je precej presenetljivih podatkov. Neogibnost legalizacije je tako toliko očitnejša.

URBANO OTROŠTVO:

POROČILO Z MEDNARODNEGA KONGRESA V TRONDHEIMU, NORVEŠKA, 9. 6. - 12. 6. 1997

Mednarodni kongres o urbanem otroštvu je bil multidisciplinarno zasnovan, sodelovalo je približno 600 raziskovalcev iz 75 držav. Organiziral ga je norveški center za raziskave otroštva (*The Norwegian Centre for Child Research*) v sodelovanju z *Childwatch International*, norveško univerzo znanosti in tehnologije (*The Norwegian University of Science and Technology*), z norveško organizacijo za otroke (*The Norwegian Commissioner for Children*), z norveškim raziskovalnim inštitutom (*The Norwegian Research Council*) in mestom Trondheim.

Trondheim je bil prva prestolnica Norveške in letos praznuje tisočletnico, zato je bilo poleg tistih, ki so bile namenjene udeležencem kongresa, organiziranih veliko kulturnih prireditev. Med slednjimi so bili številni koncerti, na katerih so večinoma nastopali otroci. Multikulturalnost je bila zastopana tudi v razvedrilnem delu programa, saj so sodelovali tudi otroci iz Sarajeva in glasbene skupine iz tujih držav.

V uvodnih referatih ob sprejemu udeležencev so bili poudarjeni problemi svetovne globalizacije, ki se kaže tudi v naraščanju mestne populacije, saj bo leta 2025 predvidoma že več kot polovica otrok na svetu živela v mestih. Vendar pa naraščanje mestne populacije ne obeta le finančne in ekološke prednosti (možnost manjše uporabe avtomobilov), temveč ima tudi negativne strani, saj mnogo otrok v mestih živi v revščini in nehumanih razmerah, pogost je tudi porast kriminala. Nekateri se zaposlujejo in so s tem prikrajšani za otroštvo (v eni izmed sekcij so se ukvarjali z rešitvami problemov teh otrok), stranski pojav migracij iz vasi v mesto so tudi spremenjene družinske strukture.

Namen kongresa je bil pokazati na razmere, v katerih živijo otroci po svetu, in prispevati k reševanju njihovih težav tako na znanstveni kot na organizacijski ravni. Številne organizacije iz različnih delov sveta so predstavile svoje projekte, del teh predstavitev pa je bil namenjen tudi mednarodnemu povezovanju. Kongres naj bi spodbudil mednarodno politiko, da bi pri načrtovanju resneje upoštevala problematiko otrok. Poudarjen je bil vidik obravnave otrok kot samostojnih akterjev, ki niso zgolj "nepopolni odrasli" in jih je treba razumeti s stališča njihovega dožemanja sveta in okolja, v katerem živijo. Posebni problem so velika mesta tretjega sveta, kjer so procesi urbanizacije zelo intenzivni. Predvidevajo, da bo v naslednjem tisočletju v deželah tretjega sveta živelo 80 % otrok svetovne populacije.

Na kongresu je bilo 12 sekcij, ki so bile istočasno na programu. Poleg že omenjene so bile še sekcije o cesti kot delovnem in bivalnem okolju otrok, o otrocih v okolju, kjer je nasilje, o urbanem okolju in zdravju, o ekologiji medijev, o kvaliteti življenja v mestih s perspektive otrok, o urbani igri, o otroških skrbstvenih sistemih, o sodelovanju otrok pri izboljšanju pravnih vidikov njihovih pravic, o problematiki spolov, o strategijah za dopolnitev konvencije Zdru-

ženih narodov o pravicah otrok in o uporabi risb pri raziskavah otrok. Zadnje tri naštetje sekcije so bile pravzaprav delavnice. Posebno zadnja se mi je zdela zelo obetavna za našo vedo, saj so v etnologiji in kulturni antropologiji analizo risb že uporabljali, vendar primanjkuje tovrstne literature, izmenjave izkušenj in poznavanja različnih modelov interpretacije. V delavnici so sodelovali strokovnjaki iz različnih držav, ki so več let sodelovali pri projektu o omenjeni tehniki, izid knjige s prispevki 21 raziskovalcev pa je predviden šele za naslednje leto pri založbi Sage - ena izmed urednic zbornika bo Judith Ennew.

Podrobneje bom opisala sekcijo o otrocih in nasilju, saj sem imela tam svoj prispevek (*Iz vidika begunskih otrok v Sloveniji* - govorila sem v glavnem o njihovem čustvovanju) in sekciji prisostvovala večino časa. V sekciji se je razvila zelo zanimiva diskusija, ki jo bom kratko povzela po predstavitvi nekaterih referatov.

V sekciji so udeleženci predstavili sociološke, psihološke in antropološke vidike problematike otrok in nasilja. Predsedoval ji je James Garbarino, ugleden avtor 16 knjig o otrocih, ki živijo v okolju, v katerem je prisotno nasilje, zato je imel tudi častno plenarno predavanje. V prispevku *Zaščita otroštva: o razumevanju nasilja mladih v urbanih vojnih predelih* je vpeljal dva koncepta, ki se mu zdita pomembna za razumevanje družbe. Okolje namreč ni zastrupljeno le z onesnaževanjem in radiacijo, temveč je na žalost tudi socialno in filozofsko zastrupljeno, kar pogosto ovira napredek. V okoljih z veliko nasilja otroci ne pričakujejo, da bodo dosegli starost več kot 35 let in pričakujejo, da jih bodo prej ubili, zato se mnogi iz obrambnih razlogov pridružijo tolpom, saj imajo tako več možnosti za preživetje.

Lewis Apteckar iz ZDA je govoril o razumevanju mentalnega zdravja begunskih otrok na primeru razseljenih oseb v Etiopiji. Spraševal se je o vlogi strokovnjakov pri duševnem zdravju. Njihovo vlogo je videl predvsem v tem, da razseljene osebe naučijo, kako naj si pomagajo same, da jih podučijo o temeljnih zdravstvene zaščite, o tem, kako naj zastopajo sami sebe, pogosto pa so različni strokovnjaki prepričevali tudi lokalne oblasti, da poiščejo pomoč.

Lynn Jones iz Velike Britanije je govorila o pripovedih bosanskih otrok, ki so živeli v vojnem okolju. Kot otroška psihiatrinja se je spraševala o tem, kdaj sploh pomagati. Kritizirala je bio-medicinski model in ugotovila, da so potrebni novi pristopi k razlagam travme. Pri tem namreč gre pogosto za normalne reakcije na stresne dogodke, ki jih ne bi smeli patologizirati. Zato kot zdravnica pogosto ni ukrepala in je prepusila travmam, da so se zacelile same.

Raymond Franklin iz ZDA je v referatu *Iz geta v zapor: bivši zaporniki govorijo o svoji preteklosti* pripovedoval o življenjskih zgodbah adolescentov v getu, ki so že mladi prišli v zapor, za mnoge pa je kriminal postal življenjska pot. Osredotočil se je na naslednje teme: na življenjsko ob-

dobje od enajstega do osemnajstega leta, na družinsko vzgojo, na probleme, ki so nastali v obredih prehoda, na vlogo sorodnikov, na šolske izkušnje, na odnos do žensk, na izkušnje z mamili in manjšimi tatvinami ter na njihovo samopodobo. Po prestani zaporni kazni so se ti mladi uspešno vključili v programe za zmanjševanje nasilja v skupnosti.

Jo Ann Conrad iz ZDA je v referatu *Nevarni tujec: zagovarjanje nedolžnosti, zanikanje odgovornosti* razkrivala primere družinskega nasilja. Ta oblika nasilja je nad ameriškimi otroki pogosta, čeprav mediji najpogosteje obsojajo neznane tujce, ki "ugrabljajo, zlorablajo in trpinčijo", pogosto pa jih obsojajo tudi družine, ki nanje prenesejo lastno odgovornost in na ta način prikrivajo nasilje v svojih družinah.

T. O. Ifaturati je predstavila pravne vidike otrok, delinkventnost in urbano nasilje v Nigeriji. Procese urbanizacije namreč pogosto spremlja naraščanje nasilja, razraščanje "subkultura delinkventnosti" na cestah, vedno več otrok se zaposluje.

Med udeleženci sekcije *Otroci in nasilje* je bilo mnogo poslušalcev iz Južne Afrike, saj je nasilje apartheida zaznamovalo številna otroštva v tej deželi. Fiona C. Ross je govorila o izkušnjah otrok med bojem proti apartheidu in vplivu nasilja na družine. Predstavljeni so bili tudi nekateri referati o fizičnem nasilju nad otroki in o odporu ter strategijah za preživetje.

Diskusija je odprla pomembna vprašanja o tem, kaj je nor-

malno in patološko tam, kjer je navzoče nasilje. Po mojem mnenju je to vprašanje, ki ga je treba vedno znova definirati. Povezano je z definicijo duševne bolezni, za katero, kot je bilo ugotovljeno v diskusiji, ni enotne opredelitve, saj se spreminja od kulture do kulture, prav tako pa je različna v različnih teorijah in različnih časovnih obdobjih. Mejo med normalnim in patološkim je težko določati, saj se spreminja, odvisno od okoliščin (različna je v različnih kulturah in časih).

Ugotovljeno je bilo, da je "nefunkcionalno obnašanje" pogosto ustrežnejši izraz kot "bolezen", ki ima poleg fiziološke in psihološke vedno še socialno vsebino. Prav tako so se spraševali o "postravmatskem stresnem sindromu", ki deluje kot oznaka oz. kategorizacija duševne bolezni, ni pa učinkovita. Antropolog Aptekar, ki dela na terenu v Etiopiji, je opozoril, da gre v begunskih centrih pogosto veliko denarja za strokovnjake za zdravljenje "postravmatskega stresnega sindroma", zmanjkuje pa ga za druge dejavnosti in neogibno potrebne materialne stvari.

Za konec naj dodam še to, da nihče izmed udeležencev, s katerimi sem se pogovarjala, ni vedel, kje je Slovenija (seveda razen Hrvatov in Srbov). Največ sem komunicirala z Norvežani, ki so bili tudi najštevilnejši udeleženci kongresa, pokazali pa so podobno znanje geografije kot Američani, le malo bolj nerodno jim je, ko se to opazi. V tolažbo pa nam je lahko, da nas vsaj s Čehi in Slovaki niso več zamenjavali.

Barbara Šterbenc

NACE IMA DOLGE TACE.

Zbral, vezno besedilo napisal in uredil Franc Černigoj.

Ilustrirala Silva Karim.

Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Ljubljana 1996, 141 str.

Pri Zavodu za šolstvo Republike Slovenije je lani izšla knjiga *Nace ima dolge tace*. V njej je Franc Černigoj, učitelj slovenščine na osnovni šoli v Colu nad Ajdovščino zbral drobne pesmice, igrice, nagajivke, zmerljivke, spraševanke, uganke, molitvice in podobna besedila, ki so mu jih povedali Gorjani ali pa se jih je spomnil sam. Zbiral jih je na Trnovski, Hrušiški in Črnovrški planoti. Knjigo je s prijaznimi ilustracijami opremila Silva Karim.

Da bi ohranil besedila čim bolj takšna, kakor jih govorijo, jih je Franc Černigoj zapisal večinoma po izgovoru in v narečju. Ker se nekatera besedila pojavljajo v različicah, je vrstice, ki so različne, pisal vzporedno.

Knjiga je ena redkih, ki predstavljajo tudi slovensko "nonsens poezijo" preprostih ljudi. Mnoga besedila so zato tudi robata, surova in sočna.

Avtor knjige jih je razvrstil v 30 poglavij. V posameznem poglavju je zbral tista, ki so si po vsebini sorodna. V prvih sedmih poglavjih je predstavil otroške igre in izštevanke, potem sledijo besedne igre, zbadljivke, spraševanke, besedila o zaljubljenih in zakoncih, pa "molitvice" in besedila o svetnikih, dnevih v tednu, Tonetu Lonetu, Matiju Mataju itd. Besedila so tako razvrščena od otroštva do starosti.

V pesmicah se zrcalijo vsakdanji prazniki, zaljubljenost, poroka, staranje in smrt. V njih je mogoče zaslediti odsev vojne in tujine. Nekatera besedila so zapisana tudi v nerazumljivih zvočnih sklopkih, ki lahko spominjajo na italijanshino ali na kakšen drugi jezik, ali pa so s svojo zvočnostjo samo zadosten razlog za otrokovo igro.

Knjiga pa ni namenjena samo naključnemu bralcu, ampak je tudi "odličen pripomoček in gradivo za predšolsko in šolsko rabo na celotnem slovenskem ozemlju", kot je v svoji recenziji zapisal Janez Bogataj. Dušica Kunaver pa ugotavlja, da naj bi knjigo "spoznali tudi mladi starši in se naučili iz nje drobnih skrivnosti, s katerimi so starši v starih

dneh pričarali sonček v otroštvo svojih otrok tudi v časih, ki niso bili sončni."

Oba recenzenta upata (in sama se jima pridružujem), da bodo tej knjigi sledile še druge podobne, in si želita, da bi Franc Černigoj objavil še kaj iz svoje bogate zbirke primorskega ustnega izročila.

Mateja Habinc

“KOSTANJ PA MARONI (TO JE TAKA RAZLIKA KOT POMARANČA PA MANDARINA)”

POLONA ŠEGA. SLOVENSKI KOSTANJARJI NA DUNAJU.

Dolenjska založba.

Novo mesto 1997, 119 str., il.

Po postanku pri enem izmed kostanjarjev v zeleni leseni hišici, ki v jesenskih dneh popestrijo tudi ljubljanske ulice, premetavajoč po dlaneh črne pečene kroglice, o tem, kaj so maroni, ne razmišljam več. Toda njihovim pekom - prodajalcem med drugim verjetno pomenijo velikost, v primerjavi z navadnim kostanjem boljši okus, lažje lupljenje in zaradi tega tudi bolj ali manj stalne in zadovoljne stranke. Stalne stranke pa prinašajo stalnejši dohodek in s tem morda vsaj za nekaj časa več izpolnjenih želja. K odgovarjanju na vprašanje, kaj je za današnje ljubljanske kostanjarje boljše življenje oziroma ali si je življenje sploh mogoče izboljšati z zaslužkom od prodaje maronov, v svoji knjigi spodbuja tudi Polona Šega, avtorica dela *Slovenski kostanjarji na Dunaju* in mlada raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Na temelju zgodovinskih, literarnih, publicističnih, slikovnih in ustnih virov (tak je bil tudi vir pojasnila o razliki med vrstama kostanja) je avtorica v navedenem delu skušala raziskati način življenja prebivalcev nekdanjega Velikolaškega okraja, ki so kot kostanjarji odhajali na Dunaj. Zaradi pomanjkanja gradiva se knjiga, prirejena po diplomski nalogi pod mentorstvom prof. dr. Janeza Bogataja, navezuje predvsem na čas od druge polovice 19. stoletja do danes, ko slovenskih kostanjarjev v avstrijski prestolnici (v času nastajanja dela) skorajda ni (bilo) več. Upoštevaajoč časovna obdobja in socialne razlike znotraj poklicne skupine Polona Šega prikazuje slovenske kostanjarje (vsaj za obdobje pred I. svetovno vojno) kot del identitete ulic cesarskega mesta: “Ni prišel na Dunaj, da bi vasovat hodil. /.../ Moral je dosti delati, dosti pretrpeti, dosti prestati. Ni smel gledati na ure, kdaj bo konec. /.../ Zvečer je bil truden, da je okoli padel - takoj v posteljo” (str. 34).

Avtorica je opisala razvoj dejavnosti, strukturo dela, poklicno hierarhijo, prehrano in bivanjsko kulturo, pa tudi

kostanjarjev oblačilni videz. Vpogled v način življenja specifične poklicne skupine, določene z vrsto dela in bivanjem na Dunaju, ki je bil za razliko od Amerike ljudem še vedno toliko blizu, da so imeli občutek, da se lahko kadarkoli vrnejo domov, že v svoji (etnološki) zasnovi zahteva predvsem razdelavo materialne kulture kostanjarjev. A odlika, ki jo lahko po mojem mnenju knjigi zasluženo pripišemo, je poleg tekoče pripovedi, h kateri prispevajo izjave sogovornikov ter slikovno gradivo, ki presega golo ponazoritev, predvsem v prikazu niza različnih odnosov in razmerij, ki so nastali zaradi specifičnega poklica in kraja njegovega opravljanja. Avtorica tako pojasnjuje, da je bilo vsaj še pred I. svetovno vojno poimenovanje kostanjar sinonim za Kranjca, čeprav ne vedno v dobrem pomenu, saj so po eni strani na svoj račun slišali precej zbadljivk in poniževanja, po drugi pa so jih idealizirali in romantizirali kot “naravne in preproste” ljudi. Odnos med kostanjarji in prebivalci Dunaja pa kaže tudi izjava nekdanjega avstrijskega zunanjega ministra Aloisa Mocka iz pogovora za televizijski prispevek ORF leta 1991, in sicer, da je marone imel rad: “Imel pa sem dodaten motiv, da so me zanimali kostanjarji in vozniki taksijev. Vedno so dobro vedeli, kakšnega mnenja so ljudje, če jih je zanimala politika” (str. 61).

Poleg odnosov na najširši družbeni ravni so podrobno in obojestransko prikazana tudi razmerja med poklicno skupino in okolico - tudi v primerjavi s krošnjarji in suhorobarji ter tistimi, ki so ostali v domačem kraju - nakazan pa je tudi odnos posameznikov do samih sebe. Knjiga *Slovenski kostanjarji na Dunaju* vsebuje podatke in številna izhodišča za tudi bolj detaljno preučitev “uličnega življenja” - in ne samo to, ampak prinaša tudi gradivo za iskanje odgovorov npr. v zvezi s spolno (ne)specifičnostjo dela, bivanjsko kulturo in družinskim življenjem kostanjarjev v novem okolju oziroma njihovimi stiki z družino v domačem kraju. Delo se zato ne bere kot zaključeno poglavje v smislu “bili so in opravljali so svoje delo”, ampak pomeni vir za podrobnejša in primerjalna razmišljanja o delu in življenju Slovencev nasploh.

ANTHROPOLOGICAL NOTEBOOKS 1(1); 2(1).

Društvo antropologov Slovenije/Slovene
Anthropological Society

Ljubljana 1995, 1996.

ISSN 1408-0338.

Temeljna vprašanja, s katerimi se soočamo tako pisci prispevkov kot uredniki družboslovnih in humanističnih periodičnih publikacij na Slovenskem, so vprašanja jezika in s tem povezanega občinstva, ki mu je naše pisanje namenjeno. Seveda se ne smemo slepiti, da so pisci v t. i. svetovnih jezikih kaj na boljšem od nas: enako kot mi so zafrustrirani, ker njihovih besedil v periodičnih publikacijah (z izjemo kakšnih petih do desetih najbolj osrednjih publikacij z določenega področja) v povprečju ne prebere kaj več kot peščica kolegov (če gre verjeti statistikam, naj bi znanstveni članek v povprečju prebral en bralec in pol). Marsikdo mi je že pripomnil, ko je pač beseda tekla o tem, da včasih meni, da bi bilo bolje, če bi svoja besedila preprosto skopiral v nekaj izvodih in jih poslal tistim kolegom in kolegicam, za katere ve, da jih bodo prebrali. Toda v sistemu vrednotenja znanstvenega dela to ne šteje. Štejejo samo objave in citati. In ne objave v katerihkoli publikacijah, temveč objave v osrednjih. Ne v kateremkoli jeziku, temveč v angleškem, da lahko najdemo indeks vpliva na znamenitem SSCI (*Social Sciences Citation Index*). In začarani krog je sklenjen. Toda obod tega kroga ima notranjo in zunanjo stran.

Če primerjamo odmevnost našega pisanja v na videz tako tesnem prostoru, kot je slovenski, z odmevnostjo pisanja naših evropskih kolegov, lahko ugotovimo, da ima objavljanje v domačem jeziku kar nekaj prednosti. Med najpomembnejšimi prednostmi je, da naši kolegi in kolegice pravzaprav objavljena besedila berejo. Bere jih več kot peščica, ki bi jo sicer zanimala objavljena tematika. Toda - na drugi strani - zaradi manjše konkurence oz. zaradi manjšega števila kolegov in kolegic, ki se ukvarjajo s podobnimi temami, ne prihaja do prepotrebne "kritične intelektualne mase", temveč vse prepogosto do različnih učinkov klientelizma, avtocenzure, da se ne bi komu zamerili in - na drugi strani - celo do neprijetnih medosebni obračunavanj.

Ključni argument v razmišljanju o objavljanju v domačem ali v tujih jezikih pa je dejstvo, da je izražanje v svojem jeziku bistveni del ne le javne predstavitve raziskovalnih rezultatov, temveč tudi temelj samega okolja, v katerem ta dejavnost - torej pisanje znanstvenih razprav in strokovnih besedil v humanistiki in družboslovju - nastaja in se razvija. Ne bi rad brez zadržkov trdil, da whorfovski ali wittgensteinovski pogled na jezik (saj vemo: "Meje mojega jezika so meje mojega sveta") veljata tako ultimativno, da bi zaznamovala vse (druge) razsežnosti naše "tubiti", toda jezikovno izražanje - slog, dragi moji in drage moje, slog tudi v humanistiki in družboslovju nikakor ni zanemarljiv! - v tujem jeziku (če seveda avtor nima aktivne oz. izkustvene jezikovne prakse v tem jeziku) je preveč okrnjeno, da bi se lahko

vsaj približalo izražanju v "materinem" jeziku. Družboslovni in humanistični strokovni jezik temelji na vsakdanjem jeziku in ni niti približno tako formaliziran (oz. formuliziran) kot jezik v naravoslovju. Pravzaprav je eden od epistemoloških temeljev vsakega družboslovja in humanistike.

Toda tudi epistemološko zastavljen slavonspev domačim oz. domorodnim jezikom nima svojih pasti. Manj večšim piscem pač še tako vneto zaklinjanje na prednosti domačega jezika pri njihovem neuspešnem pisanju ne pomaga kaj prida. Suhoparni ljudje brez idej, brez prebliskov, brez širokega ali specialističnega korpusa (presežnega!) znanja, brez določene količine deloholizma, brez ustvarjalnega erosa in poguma ter - ponovno, drage moje in dragi moji - brez sloga pač ne morejo biti kaj prida uspešni niti v svojem niti v "tujem" jeziku. Ne glede na to pa je mogoče najti še en izjemno pomemben argument v prid pisanju v svojem jeziku: kadar opisujemo ljudi, ki berejo naš jezik, lahko računamo tudi na to, da nas bodo naši sogovorniki in sogovornice brali, da torej naše delo ni namenjeno le nekaterim našim kolegom ali - bog ne daj! - le samemu sebi.

Kakorkoli obrnemo, pisanje in objavljanje znanstvenih in strokovnih besedil ne zadeva samo pisanja posameznikov in njihovih teženj in potreb, niti ne zadeva samo vnaprejšnje usode, ki nas vrže v neki del sveta, zamejen z določenim govorom, temveč je igra, v kateri se skriva veliko več od danih in rezervnih adutov. Znanstveni jezik je neke vrste metajezik, saj skozi luščenje pojmov in doseganje občega konsenza o pomenih določenih tehničnih terminov bistveno zaznamuje izražanje v neki določeni stroki, zato moramo problematiko jezika v naši stroki razumeti dvojno: znanstveni jezik mora biti univerzalno prevedljiv, konkretno besedilo pa mora biti izvirno in neponovljivo avtorsko delo, ki, če je kaj soli v njem, prebija okvire univerzalne nomenklature. Povedano drugače: v sfero univerzalnega sodi to, kaj pišemo in katere termine uporabljamo, v sfero lokalnega pa, kako to izrazimo. Dokler nas zanima znanstveni diskurz, pač moramo vedeti, da je naše lokalno (jezikovno in epistemološko) polje le del univerzalne znanosti, toda ta znanstveni diskurz se lahko manifestira le na lokalni (tudi nacionalni) ravni. Tudi tako opevano mednarodno izdajanje znanstvenih besedil v zadnjih dveh desetletjih (ko angleškojezične knjige izhajajo istočasno v ZDA in Evropi, za nameček pa morda še v Indiji ali Avstraliji) je še kako "lokalno". (To še kako čutijo francosko in nemško pišoči avtorji - kaj šele tisti, ki pišejo npr. v arabskem, japonskem ali ruskem jeziku - saj čutijo enako frustracijo, kot mi, ker besedila v njihovem jeziku bere le malo avtorjev, ki objavljajo v teh "mednarodnih" sferah.) Toda angleščine kot *lingue francae* ne moremo več pomesti pod preprogo ali se igrati nojevskih skrivalnic. Vsak med nami, ki meni, da ima kaj povedati mednarodni strokovni javnosti, pač mora to napisati (ali dati prevesti) v angleškem jeziku, pa če mu je to všeč ali ne (še Francozi se pri tem ne morejo obnašati po francosko).

S temi temeljnimi vprašanji, s katerimi se soočamo kot pisci znanstvenih besedil, se srečujejo tudi tisti, ki odločajo o uredniški politiki posameznih periodičnih publikacij, ter

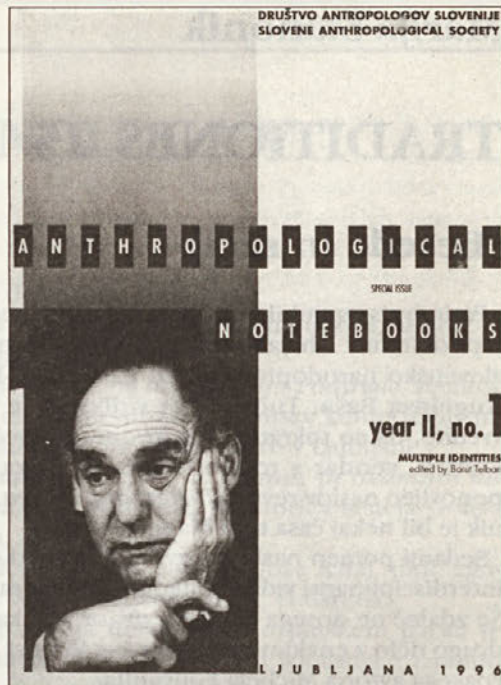
tudi tisti, ki odločajo o raziskovalni oz. znanstveni politiki določenih držav. Zadeve v praksi niso niti najmanj preproste. Eden od osrednjih kriterijev Ministrstva za znanost in tehnologijo, ki subvencionira izdajanje znanstvene periodike na Slovenskem, je mednarodna odmevnost publikacij. Če objavljamo članke v slovenskem jeziku, tej zahtevi seveda ne moremo ustreči, pa naj dodajamo še tako izčrpane povzetke člankov. Edini odgovor na tako zastavljeno zahtevo je izdajanje v osrednjem tujem jeziku, torej angleškem. Temu impulzu je sledilo uredništvo *Antropoloških zvezkov*, ki je začelo ob slovenskih zvezkih izdajati tudi angleškojezične *Anthropological Notebooks*. Izziv je velik in pogumu kolegov v Društvu antropologov Slovenije je treba le zaploskati, kajti izbor člankov v prvih dveh številkah je presenetljivo reprezentativen.

Toda ščepec dvoma ostaja. Paradoks je namreč v tem, da je avtorje, ki sicer objavljajo v osrednjih revijah, sila težko pritegniti k pisanju za neko novo periodično publikacijo iz nekega "zakotnega" dela sveta. Na drugi strani pa za takšno pisanje niso kaj prida zainteresirani niti mlajši avtorji, ki se morajo boriti za točke, ki jih prinaša odmevnejše objavljavanje. Tako v glavnem ostanejo na izbiro le posamezni prispevki, ki jih lahko zberemo na podlagi osebnih znanstev ter kakšni manj pomembni članki uveljavljenih avtorjev (ki so najpogosteje v tej ali oni obliki objavljeni tudi drugje). S tem pa seveda težko pridemo do potrebne referenčnosti.

In, odkrito povedano, domači avtorji imajo več motivacije za izdajanje svojih člankov v osrednjih tujih oz. mednarodnih publikacijah, "na svojem terenu" pa seveda vsi skupaj raje pišemo kar v svojem jeziku.

Ta dvojna slaba vsiljena izbira se na srečo (še?) ne pozna obema ličnima izdajama Antropološkega društva Slovenije, ki sicer nosita letnici 1995 in 1996, izšli pa sta šele letos. Prva številka, ki sta jo uredili Irena Šumi in Duška Knežević Hočevar, je posvečena preminulemu avstralskemu antropologu Rogerju M. Keesingu, prinaša pa ekskluzivne članke Roya A. Rappaporta (*Zakon, pomen in holizem*), Thomasa Hyllanda Eriksena (*Pregrade: Izginjajoče ločnice socialne antropologije*), Boruta Telbana (*Antropologije čustev in obolelosti*), intervju z Anne Knudsen, nekrolog Rogerju Martinu Keesingu, poročila o nekaterih antropoloških raziskavah na Slovenskem Andreja Marušiča, Duške Knežević Hočevar, Irene Weber in Roberta G. Minnichia ter poročila s konferenc Boruta Telbana in Irene Šumi. Vsi trije nosilni članki prinašajo razmišljanja o trenutnem dogajanju v stroki in s tem bistveno posegajo v aktualno mednarodno antropološko polje. Zaradi tega lahko pričakujemo, da bo ta izdaja tudi ustrezno odmevala.

Drugo - posebno - številko je uredil Borut Telban, prinaša

pa članke raziskovalk in raziskovalcev, ki raziskujejo v pacifiškem prostoru. Ta posebna številka je v bistvu tematski zbornik, ki se večinoma vrti okoli identitet v omenjenem prostoru. V uvodnem članku o mnogoterih identitetah Borut Telban opisuje svoje občutke v letih, ko je identiteta na Slovenskem dobila povsem nove (politične) razsežnosti in jih poskuša analizirati s pomočjo konceptov, ki so jih v zadnjih desetletjih razvili posamezni antropologi, ki so se ukvarjali z vprašanji osebnih in kolektivnih identitet ter s problematiko antropološkega razmišljanja o etničnih skupinah in narodih. Robert Tonkinson piše o dinamiki identitet Avstralskih Staroselcev v oddaljenih območjih Avstralije, Christine Jourdan o legitimnosti pidžina na Salomonskih otokih, Rozanna Lilley o pogojnem sedanjiku v Hong Kongu oz. o igri trenutka, Jean Lave pa o nacionalni identiteti Britancev v Portu. Pierre Bourdieu je ponovno objavil besedilo o prepovedani reprodukciji oz. o simbolni razsežnosti ekonomske dominacije (v francoskem jeziku), ki ga je napisal že leta 1989, Michael Young piše o interpretaciji sanj pri ljudeh iz Kalaune na Papui Novi Gvineji, medtem ko piko na i besedilom v teh Antropoloških zvezkih postavi Marilyn Strathern s člankom z izzivalnim naslovom: *Brez kulture - brez zgodovine*, v katerem poudarja, da sta čas in "sedanjost" (oz. zgodovina in kultura) neločljiva, a komplementarna pojava. Nekrolog v tej številki je posvečen preminulemu Ernestu Gellnerju (izpod peresa Andreja Czeglidy-Nagya), ki mu je posvečena tudi ta številka publikacije *Anthropological Notebooks*, sledijo pa še ocena članka iz zbornika o identitetah in ločnicah v konfliktu izpod peresa Petra Wada, ter ocene knjig, ki so jih pripravili John Hutnyk, Bobby Sayyid, Borut Telban in Mark Harris.

Skratka, angleška serija Antropoloških zvezkov se je začela zelo obetavno, saj prinaša ogromno ne le zanimivega, ampak - upam si trditi - tudi obveznega branja za vas, ki berete te vrstice, toda šele tretji in četrti zvezek bosta morala prestati pravi preizkus mednarodne odmevnosti, ki bo zapечатila usodo te publikacije. Skupaj z drugimi bralci lahko upam samo na najboljše in kolegom ter kolegicam zaželim srečno pot.

Marija Stanonik

TRADITIONES 25

(Besede in reči)

Petindvajseta, jubilejna številka *Traditiones* je posvečena lepi obletnici izhajanja omenjenega zbornika Inštituta za slovensko narodopisje, hkrati pa tudi 70-letnici prof. dr. Angelosa Baša. Tudi s tega vidika je še posebej hvalevredno, da so tokratne *Traditiones* posvečene materialni kulturi, vendar s toliko širine, da je za njihovo geslo ponovljen naslov revije *Wörter und Sachen*, katere sourednik je bil nekaj časa tudi Matija Murko.

Sedanji pomen naslovne zveze ima pred očmi predvsem interdisciplinarni vidik, kolikor je v danih razmerah mogoč. Še zdaleč ne dosega širokega obzora, h kateremu ga vabi drugo delo z enakim naslovom *Les Mots et les Choses* francoskega avtorja Michela Foucaulta.

Najprej dobijo besedo dosedanji uredniki *Traditiones* † **Niko Kuret** citatno, **Milko Matičetov**, **Angelos Baš**, **Tone Cevc**, **Mojca Ravnik**, **Jurij Fikfak** in **Marija Stanonik**. **Marija Fabjančič** se jim pridružuje s preglednim člankom o zamenjavi *Traditiones* z drugimi Akademijami in njej sorodnimi znanstvenimi ustanovami. Po razdelku, ki je posvečen dr. Angelosu Bašu (zanj so se potrudili **Vili Vuk** z orisom njegovega življenja in dela, **Sinja Zemljič Golob** in **Maja Godina Golija** sta pripravili Baševo bibliografijo od leta 1947 do 1995), sledijo *Razprave*.

Prvi razdelek v njih nakazuje rodovitno sodelovanje arheologije in etnologije in je tematsko navezan na Veliko planino. Avtorji prispevkov so **Timotej Knific** in **Ida Murgelj**, **Tone Cevc**, **Martin Horvat** in **Vlasto Kopač**, naslovi pa *Železni zvonci v Sloveniji*, *Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah*, *Obdelava lončenine z Velike planine*, *Velikoplaninska pastirska bajta in nekaj njenih značilnosti*.

V naslednjem razdelku sledijo članki, katerih skupna lastnost je, da njihove avtorice črpajo podatke o posameznih sestavnih materialne kulture iz arhivskih virov, katerih časovni razpon sega od srede 18. stoletja do konca 19. stoletja. Avtorice so **Marija Makarovič**, *Obleka podložnikov gospostva Dietrichstein v Rožu v 18. stoletju*, **Nataša Ko-nestabo**, *O razvojni poti cebov v Prekmurju*, **Marija Kozar Mukič**, *Iz porabskih inventarjev*, **Tatjana Dolžan**, *Želez-ninski ceniki kot pisni vir za preučevanje materialne kulture*.

Najobsežnejši je tretji razdelek, ki sega v jedro etnološkega dela, ki prvenstveno sloni na terenskih raziskavah. Po morju zadiši v prispevku **Zore Žagar**, *Delovno orodje in pripomočki v solinah*, **Andrej Dular** se je lotil obrti in trgovine na *Bovškem*, **Janez Dolenc** *koparjenja v okolici Starega vrba*, **Tone Petek** predstavlja *framsko domačijo*, pokojnega **Ivana Sedeja** labodji spev pa je *Prispevek k idrijski rudarski mitologiji*.

S tem tukajšnja številka *Traditiones* prestopi klasično polje etnologije tako po snovi (novonastajajoča industrija) kot po interpretaciji. Enako je v naslednjem razdelku, ki zastopa etnologijo mesta in vsebuje tudi edini teoretični članek v tokratni številki, namreč **Maje Godine Golija**, *Teoretična izhodišča etnološkega preučevanja prebrane*. Edina tuja

gostja, ki ji je bilo dopuščeno sodelovati v tokratnem zborniku, je **Alena Kalinová** s člankom o *tovarni keramike v Olomoučanih pri Blansku*. **Mojca Ferle** skuša rekonstruirati *ambient meščanske jedilnice iz konca 19. stoletja*, **Nena Židov** na podlagi motrenja ljubljanskega živilskega trga prikazuje *nekatero nove vidike prehrane meščanov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Naslednji trije članki so sintetične narave, tako **Inge Miklavčič Brezigar** *Materialna kultura v domoznanski literaturi na Goriškem*, **Karle Oder** o *Francu Kotniku in materialni kulturi Mežiške doline*, **Herta Lausegger**, **Gerhard Kresitschnig**, **Elfriede Verhounig** in drugi sodelavci so pripravili strnjeno *vaško kroniko ob 1100-letnici sončnih Djekš na avstrijskem Koroškem*.

Zadnji razdelek v *Razpravah* se približuje etnološki problematiki z izrecno jezikoslovnega vidika in s tem kliče po zapolnitvi vrzeli, ki jo je povzročila usmeritev etnologije v zadnjih desetletjih. S svojimi članki v tej zvezi sodelujejo **Ljudmila Bokal**, *Materialna kultura glede na časovno zaznamovanost besed*, **Vera Smole**, *Poimenovanje za kozolec ter njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih*, **Carmen Kenda Jež**, *Tesarsko izrazje na Cerkljanskem in Andreja Žele*, *Voz na Pivškem*.

Gradivo za nadaljnje predmetne raziskave so prispevali **Janko Samsa** v prid *prevozništvu in vinarstvu*, **Miro Kunstek** s spomini kot *divjega ribiča na Cerkljanskem jezeru*, **Marija Stanonik** z mislijo na *zgodovinsko in pravno etnologijo*, **Helena Ložar Podlogar** s *pregovori*, ki jih je *zapisal ali si jih sam izmislil Janez Trdina*, **Stanka Drnovšek** in **Jožica Senegačnik** o *začetkih slovenskega industrijalstva: Šumi*.

Rubriko *Razgledi* napolnjujejo članki **Bojane Škafar Rogelj** o *Dr. Janezu Bleiweisu in njegovem času* kot odmev na razstavo o njem v Kranju leta 1996, **Mojca Ravnik** se ob koncu projekta *Način življenja Slovencev v 20. stoletju* sprašuje, ali bi bila mogoča vsaj delna sinteza? **Mojca Ramšak** razgrinja svoje vtise po 9. mednarodnem srečanju o *ustni zgodovini v Göteborgu na Švedskem poleti 1996*.

Rubrika *Zapisi* vsebuje terensko gradivo iz *Zgornje Kolpske doline (Jože Primc)*, *z Gore nad Vipavsko dolino (Brigita Krapež Slejko)* in *Ljubljane (Marta Koren, Albina Štrubelj)*.

Polemiko odpirata **Vilko Novak** in **Milko Matičetov**. Sledi dopolnjevanje bibliografije † **Nika Kureta**. V rubriki *in memoriam* se **Stane Granda** klanja **Sergiju Vilfanu** (1919-1996) in **Milko Matičetov Nikiti I. Tolstoju** (1923-1996).

Rubriki *Ocene in poročila* se oddolžujejo **Jurij Fikfak**, **Monika Kropelj**, **Marija Stanonik**, v tem pogledu zgledna **Mojca Ravnik**, **Ivana Leskovec** in **Natalija Vrečer**.

Na koncu še stara resnica - *Kdor dela, greši!*

Tokratna številka *Traditiones* je bogato opremljena z dokumentarnimi fotografijami, risbami, narečnimi kartami.

Helena Rožman

POROČILO O DELU KUSTUSA ETNOLOGA V KOZJANSKEM PARKU

V etnološko zbirko je bilo v letu 1996 vnešenih le 16 predmetov, že inventarizirani predmeti (320 enot), pa so bili zloženi na police, ki jih imamo v začasnem depozitu.

Med 3. in 7. majem smo imeli v dvorani KIC-a Kozjanskega parka gostujočo razstavo Slovenski kozolec, podjetja Agens iz Žirovnice. Maketam in risbam arhitekta Borana Hrelje smo dodali fotografije izbranih kozolcev z območja, ki ga obsega Kozjanski park. Z razstavo, ki se je predstavila že v mnogih slovenskih krajih, smo želeli opozoriti na element stavbne dediščine, ki počasi propada in tudi izginja iz naše kulturne krajine.

V Kozjanskem parku smo med 30. junijem in 9. julijem 1996 v sodelovanju z Zvezo organizacij za tehnično kulturo Slovenije iz Ljubljane izvedli raziskovalno delavnico, ki je bila - prvič v tem sklopu - mednarodna. Delavnica je bila vključena v gibanje Znanost mladini, ki ga sofinancira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Naloga, ki jih izvajamo v Kozjanskem parku, raziskovanje, vrednotenje in predstavljanje kulturne in naravne dediščine, so hkrati tudi temelji, na katerih gradimo raziskovalne delavnice, ki jih izvajamo bolj ali manj nepretrgoma že od leta 1987 (nekateri delavnice smo izvedli z osnovnošolci), ko smo izvedli Etnološko - kastelološki raziskovalni tabor Trebče 87, v katerem so poleg študentov etnologije in umetnostne zgodovine sodelovali tudi študenti arhitekture.

V lanskeletni delavnici, ki je bila tretja s podobno zasnovo (prva l. 1994), je poleg 17 študentov etnologije - trije z Univerze v Lodžu - sodelovalo še 5 študentov arhitekture in po 1 študent gradbeništva in geologije ter 8 dijakinj. Delo je potekalo pod strokovnim vodstvom sedmih mentorjev.

Raziskovalne teme:

- *Stensko okrasje v Podsredi in okolici*, mentor Zmago Šmitek, dr., etnolog, FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana.

- *Zbiranje in analiziranje fotografij na temo pogrebi*, mentor Zmago Šmitek, dr., etnolog, FF, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana (delo na terenu so opravljali študentje etnologije z Univerze v Lodžu na Poljskem).

- *Prebrana v Podsredi in okolici*, mentor Vlado Šlibar, dipl. etnolog, Pokrajinski muzej Celje.

- *Društva in društveno življenje v Podsredi*, mentorica Daša Hribar, mag., etnologinja, MOL, Oddelek za kulturo

in raziskovalno dejavnost, Ljubljana.

- *Lončarjenje v Podsredi in okolici*, mentorica Jasna Sok, dipl. sociologinja, Kozje.

- *Stanje stavbne dediščine na področju Podsrede*, mentor Marjan Ocvirk, dr., profesor arhitektonske kompozicije na Fakulteti za arhitekturo in gradbeništvo v Ljubljani.

- *Geološka analiza izdelkov iz kamna in okamnin na Levstikovem mlinu v Podsredi*, mentorica Mateja Golč, dipl. geologinja, ZVNKD Celje.

- *Glazute na Kozjanskem*, mentor Jože Rataj, dipl. zgodovinar, Zavod "SPT" - Kozjanski park, Podsreda.

Namen organiziranja delavnic v Kozjanskem parku je predvsem, da skozi tak način dela in soočanja z izbrano problematiko v varovanem območju odpiramo teme, katerih izsledki bodo uporabljeni pri predstavitvi dediščine v stalnih zbirkah in občasnih razstavah. Drugi vidik pa zadeva predvsem študente in dijake, ki skozi udeležbo v tovrstnih programih poglobljajo svoje poznavanje stroke in njenih dilem oz. pridobivajo osnovne informacije o posameznih strokovnih področjih.

Vsi izsledki delavnice bodo objavljeni, skupaj s tistimi iz prejšnjih let, v publikaciji, ki naj bi predvidoma izšla v začetku poletja 1997.

Raziskovalna delavnica Podsreda 97 je potekala med 29. junijem in 5. julijem.

Poleg dela kustodinje etnologinje opravljam tudi delo vodje glasbenega programa, ki poteka na dveh ravneh:

Celovečerni koncerti in koncerti ob otvoritvah razstav.

Glasbeno poletje na gradu Podsreda.

Na gradu Podsreda so se, med drugimi, predstavili Junior Classic Orchester iz Regensburga (sodelovanje z Slovensko - bavarskim društvom), Mojca Zlobko in Cveto Kobal, Huun-Huur Tu (sodelovanje z Mednarodnim festivalom Druga godba), MePZ iz Bistrice ob Sotli in MePZ VIVA iz Brežic.

Glasbeno poletje na gradu Podsreda je program, ki smo ga uvedli v letu 1995 s seminarjem za klasični saksofon, lani pa razširili na štiri seminarje, ki so jih vodili domači in tuji vrhunski interpreti za improvizacijo v jazzu, violončelo, klasični saksofon in pozavno. Program se je, še bolj bogat, odvijal tudi v letošnjem juliju in avgustu.

Poročilo smo prejeli že za prejšnjo številko Glasnika, a smo ga pomotoma nekam založili. Urednika se avtorici opravičujeva.

NOVICE

Med 25. in 28. junijem je v Cankarjevem domu potekal simpozij z naslovom *Urban Symbolism and Rituals (Urbani simbolizem in rituali)*, ki ga je pripravila Komisija za urbano antropologijo pri Mednarodni zvezi antropoloških in etnoloških znanosti (*Commission on Urban Anthropology with the International Union of Anthropological and Ethnological Sciences - IUAES*), vodil pa prof. dr. **Božidar Jezernik**. Kljub manjšim spremembam v načrtovanem programu smo na simpoziju spremljali veliko zanimivih referatov, med njimi tudi prispevke, ki so jih prispevali Borut Brumen, Božidar Jezernik, Rajko Muršič, Damjan Ovsec in Andrej Studen.

Bogato sezono mednarodnih simpozijev je med 13. in 19. julijem zaokročilo *27. mednarodno posvetovanje raziskovalcev balad*, ki ga je v Gozdu Martuljku organiziral GNI ZRC SAZU.

V petek, 28. julija je Belokranjski muzej Metlika v kleti muzejske hiše v Semiču odprl *prenovljeno stalno vinogradniško zbirko*.

V torek, 2. septembra so v Svečah na avstrijskem Koroškem odprli razstavo *Arhitektura in prostor (Architektur und Raum)*, ki jo je pripravil prof. dr. **Peter Fister**.

V petek, 19. septembra so v Murski Soboti odprli *stalno razstavo Pokrajinskega muzeja Murska Sobota*, v katerem so svoj delež prispevali tudi kolegi in kolegice etnologi in etnologinje. Čestitamo!

Med 19. in 21. septembrom je v Piranu potekalo delovno srečanje Easine delovne skupine za poučevanje antropologije (*Easa's Network for Teaching Anthropology*) pod vodstvom prof. Lászla Kürtija.

V istem Klubu Maona je med 22. in 26. septembrom potekala *4. mednarodna poletna etnološka šola* (oz. simpozij).

Med 26. in 30. septembrom pa so na istem mestu potekala še deveta *Etnološka stičišča*, tokrat pod naslovom *Kulturni procesi in transformacije v tranziciji srednjeevropskih pokomunističnih držav*, ki so se je poleg sodelavcev Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo iz Ljubljane in Katedre za etnologijo v Lodžu udeležili še gostje iz Slovaške, Hrvaške, Velike Britanije in Madžarske.

V soboto in nedeljo, 27. in 28. septembra je v Poreču po-

tekalo mednarodno strokovno srečanje o *kulturnih in političnih mejah v Istri*. Posvet je pripravil *Istrski muzej iz Pazina*.

V ponedeljek, 5. in v torek, 6. oktobra je v Slovenskem etnografskem muzeju predavala učenka, dolgoletna sodelavka in naslednica pokojne dr. Branislave Sušnik, ravnateljica *Etnografskega muzeja Andrs Barbero Adelina Pusineri*. Predstavila je paragajske staroselce in življenje in delo Branislave Sušnik.

V Slovenskem etnografskem muzeju so 9. oktobra odprli razstavo *V zavetju svetnikov: Svetniški zavetniki v belgijski provinci Luksemburg*, ki jo je pripravil belgijski Musée en Piconrue.

Med 30. in 31. oktobrom je bil simpozij v Frankfurtu z naslovom *Reflecting Cultural Practice: The Challenge of Field Work* (Refleksija kulturne prakse: Izziv terenskega dela), posvečen Ini-Marii Greverus.

V petek, 7. novembra so v Ptujju odprli nove prostore Znanstvenoraziskovalnega središča Bistra Ptuj in priredili *Razvojni forum*.

Med 5. do 7. marcem 1988 bo v Amsterdamu 2. evropska konferenca zgodovine družbenih ved (*European Social Science History Conference*), ki je namenjena raziskovalcem, ki jih zanima zgodovina družbenih ved in uporabljajo uveljavljene metode družboslovja in humanistike.

Kanadska revija *Canadian Folklore Canadian*, ki objavlja članke iz etnologije in folkloristike, vabi slovenske etnologe in etnologinje k sodelovanju pri naslednjih temah: folklor in posocialistična tranzicija, nove raziskovalne težnje, folklor in nove nacionalne identitete, internacionalizacija nacionalnih etnologij, nacionalne vede in njihova ponovna evalvacija, predstavitev trenutnih dosežkov posameznih etnologov/etnologinj in institucij.

Naslov:

Natalia Shostak ali Andrey Nakachewsky

200 Arts Bld., Dept. MLCS

University of Alberta

Edmonton AB, T6G 2E6

Kanada

Rok oddaje besedil v angleškem ali francoskem jeziku je do 20. 2. 1998.

Novice pripravila Rajko Muršič in Mojca Ramšak

Popravek: V prejšnji številki Glasnika (1-2/1997, str. 64) nam je fotografski škrat zamenjal podnapisa pod fotografijama. Bogu dežja in bogu smrti se vljudno opravičujemo (op. ur.).

SODELAVCI TE ŠTEVILKE GLASNIKA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Mojca FERLE, dipl. etnologinja,

višja kustodinja, Mestni muzej, Gosposka 15, 1000 Ljubljana

Mateja HABINC, absolventka etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Cerjakova 22, 8250 Brežice

Božidar JEZERNIK, dr. etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Samo KLEMENČIČ, absolvent etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Mirjam MENCEJ, mag. etnologije

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Rajko MURŠIČ, mag. kulturne antropologije

asistent - stažist, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Damjan OVSEC, dipl. etnolog

samostojni raziskovalec in kulturni delavec, Župančičeva 12, 1000 Ljubljana

Mojca RAMŠAK, mag. etnologije

asistentka, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Helena ROŽMAN, dipl. etnologinja

kustodinja, Spominski park Trebče, Podsreda 45, 3257 Podsreda

Polona SKETELJ, dipl. etnologinja

pripravnica, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Ingrid SLAVEC, dipl. etnologinja

asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Inja SMERDEL, mag. etnologije

direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Marija STANONIK, dr. etnologije

docentka, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za Slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

Andrej STUDEN, dr. zgodovine,

znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana

Nives SULIČ, dipl. etnologinja

Knezova 18, 1000 Ljubljana

Barbara ŠTERBENC, študentka 4. letnika

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Martinčeva 28, 1000 Ljubljana

Mojca TERCELJ OTOREPEC, dipl. etnologinja

Cesta na Loko 15, 1000 Ljubljana

Marko VIDNJEVIČ, absolvent etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Na Rojah 1, 1210 Ljubljana - Šentvid

Nina VODOPIVEC, študentka 3 letnika

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Natalija VREČER, mag. kulturne antropologije

Trubarjeva 76, 1000 Ljubljana

Nena ŽIDOV, mag. etnologije

bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Glasnik Slovenskega etnološkega društva 37/1997, št. 3 Bulletin of the Slovene Ethnological Society 37/1997, No. 3

UDK 39/497.12(05)

ISSN 0351-2908

Izdajatelj/Publisher

Slovensko etnološko društvo/Slovene Ethnological Society, zanj Duša Krnel Umek

Urednika/Editors

Rajko Muršič (glavni urednik/managing editor),

Mojca Ramšak (odgovorna urednica/editor-in-chief),

Uredniški odbor/Editorial board

Duša Krnel Umek, Branka Berce Bratko, Vladimir Knific

Lektorici/Language editors

Mirjam Mencej, Ingrid Slavec

Korektorja/Proof readers

Mojca Ramšak, Rajko Muršič

Prevodi /Translations

Darja Hoenigman, Nives Sulič

Oblikovanje in računalniški stavek/Cover design and Layout

Tamara Siladi - PG GROUP d.o.o., tel.: 061/ 15 122 36

Tisk/Printed by

Tiskarna Profima

Naklada/Number printed

700 izvodov

Naslov uredništva/Address

Zavetiška 5, 1000 Ljubljana,

telefon: (+386) 61 1233-082

telefax: (+386) 61 1231-220

Redakcija je bila zaključena 20. 11. 1997.

Prispevke, namenjene objavi, pošljite v dveh izvodih tipkopisa z dvojnim razmikom med vrsticami.

Zaželeno je besedilo na računalniški disketi, skupaj z izpisom.

Dodan naj bo kratek povzetek v slovenščini in angleščini ter podatki o avtorju.

Revijo subvencionirajo Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za znanost in tehnologijo
ter Mestna občina Ljubljana.

Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za Kulturo št. 415-591/92

sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE GLASNIKA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Mojca FERLE, dipl. etnologinja,

višja kustodinja, Mestni muzej, Gosposka 15, 1000 Ljubljana

Mateja HABINC, absolventka etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Cerjakova 22, 8250 Brežice

Božidar JEZERNIK, dr. etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Samo KLEMENČIČ, absolvent etnologije

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Mirjam MENCEJ, mag. etnologije

mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Rajko MURŠIČ, mag. kulturne antropologije

asistent - stažist, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Damjan OVSEC, dipl. etnolog

samostojni raziskovalec in kulturni delavec, Župančičeva 12, 1000 Ljubljana

Mojca RAMŠAK, mag. etnologije

asistentka, mlada raziskovalka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Helena ROŽMAN, dipl. etnologinja

kustodinja, Spominski park Trebče, Podsreda 45, 3257 Podsreda

Polona SKETELJ, dipl. etnologinja

pripravnica, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Ingrid SLAVEC, dipl. etnologinja

asistentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Inja SMERDEL, mag. etnologije

direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Marija STANONIK, dr. etnologije

docentka, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za Slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 5, 1000 Ljubljana

Andrej STUDEN, dr. zgodovine,

znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana

Nives SULIČ, dipl. etnologinja

Knezova 18, 1000 Ljubljana

Barbara ŠTERBENC, študentka 4. letnika

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Martinčeva 28, 1000 Ljubljana

Mojca TERCELJ OTOREPEC, dipl. etnologinja

Cesta na Loko 15, 1000 Ljubljana

Marko VIDNJEVIČ, absolvent etnologije,

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Na Rojah 1, 1210 Ljubljana - Šentvid

Nina VODOPIVEC, študentka 3 letnika

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, 1000 Ljubljana

Natalija VREČER, mag. kulturne antropologije

Trubarjeva 76, 1000 Ljubljana

Nena ŽIDOV, mag. etnologije

bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana

Glasnik Slovenskega etnološkega društva 37/1997, št. 3 Bulletin of the Slovene Ethnological Society 37/1997, No. 3

UDK 39/497.12(05)

ISSN 0351-2908

Izdajatelj/Publisher

Slovensko etnološko društvo/Slovene Ethnological Society, zanj Duša Krnel Umek

Urednika/Editors

Rajko Muršič (glavni urednik/managing editor),
Mojca Ramšak (odgovorna urednica/editor-in-chief),

Uredniški odbor/Editorial board

Duša Krnel Umek, Branka Berce Bratko, Vladimir Knific

Lektorici/Language editors

Mirjam Mencej, Ingrid Slavec

Korektorja/Proof readers

Mojca Ramšak, Rajko Muršič

Prevodi /Translations

Darja Hoenigman, Nives Sulič

Oblikovanje in računalniški stavek/Cover design and Layout

Tamara Siladi - PG GROUP d.o.o., tel.: 061/ 15 122 36

Tisk/Printed by

Tiskarna Profima

Naklada/Number printed

700 izvodov

Naslov uredništva/Address

Zavetiška 5, 1000 Ljubljana,
telefon: (+386) 61 1233-082
telefax: (+386) 61 1231-220

Redakcija je bila zaključena 20. 11. 1997.

Prispevke, namenjene objavi, pošljite v dveh izvodih tipkopisa z dvojnimi razmikom med vrsticami.

Zaželeno je besedilo na računalniški disketi, skupaj z izpisom.

Dodan naj bo kratek povzetek v slovenščini in angleščini ter podatki o avtorju.

Revijo subvencionirajo Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za znanost in tehnologijo
ter Mestna občina Ljubljana.

Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za Kulturo št. 415-591/92
sodi publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

Samo Klemenčič

Chicaški duhovi v Ljubljani,

str. 51-56

Ghosts from Chicago in Ljubljana,

(Summary), p. 56

IZ OČI V OČI

Rajko Muršič

**K viziji multikulturnega središča
na Metelkovi:**

Intervju z Injo Smerdel,

direktorico Slovenskega

etnografskega muzeja, str. 57-61

Toward a vision of a multicultural

centre in Metelkova Street:

An interview with Inja Smerdel

(director of the Slovene Ethnological

Museum)

OBZORJA STROKE

Marko Vidnjevič

Erotični masažni saloni v

Ljubljani, str. 62-65

Erotic masage saloons in Ljubljana

Natalija Vrečer

Urbano otroštvo: Poročilo z

mednarodnega kongresa v

Trondheimu, Norveška, 9. 6. - 12.

6. 1997, str. 66-67

Urban childhood: Report from the

international congress in Trondheim,

Norway, June 9 - June 12, 1997

OBZORJA STROKE - ETNO

IZLOŽBA

Barbara Šterbenc

Nace ima dolge tace.

Zbral, vezno besedilo napisal in uredil

Franc Černigoj, str. 68

Nace with long legs, (a book review)

Mateja Habinc

"Kostanj pa maroni

(to je taka razlika kot pomaranča

pa mandarina)", str. 69

Chestnuts and marons (it is the same

difference as orange and tangerine):

Polona Šega - Slovene chestnuts

sellers in Vienna, (a book review)

Rajko Muršič

Anthropological notebooks 1(1);

2(1), str. 70-71

(a book review)

Traditiones 25 (Besede in reči),

str. 72

POSTRŽEK

Helena Rožman

Poročilo o delu kustosa v

Kozjanskem parku, str. 73

Report on a kurator's work in

Kozjanski park

NOVICE, str. 74

Rajko Muršič, Mojca Ramšak

Tiskovina

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 121

II 131 829 1997

999805279,3

COBISS

GLASNIK SED LETO 37/1997 ŠTEVILKA 3 LJUBLJANA NOVEMBER 1997